

هنر و معماری در جهان پهناور اسلام دارای چهار دبستان با شیوه بنیادی است :

۱- شیوه مصری

۲- شیوه شامی

۳- شیوه مغربی

۴- شیوه ایرانی

اصولی را که در هنر ایران و به ویژه در معماری وجود داشته ، می توان به پنج اصل تقسیم کرد .

- مردم‌واری

- پرهیز از بیهودگی

- نیارش

- خودبسندگی

- درون‌گرایی

مردم‌واری ، یعنی داشتن مقیاس انسانی به عبارت دیگر رعایت تناسب میان اندام های ساختمانی با اندام های انسان و توجه به نیازهای او در کار ساختمان سازی است ، و آن را می توان در عناصر مختلف معماری ایران مشاهده کرد . به طور مثال اگر سه دری را که همان اتاق خواب است ، در نظر بگیریم ، اندازه آن بر حسب نیازهای مختلف یک زن و مرد ، بچه یا بچه‌های آنها ، لوازم مورد نیاز و ... در نظر گرفته شده است .

به طوری که عملکرد اتاق و طرز قرارگیری عناصری چون درها ، روزنه‌ها و ... نیز بر همین اساس و به دقت انتخاب شده است . جهت قراردادن وسایل مثل تشک ، لحاف و ... بستویی می ساخته و برای وسایل ضروری نیز طاقچه‌هایی تعبیه می شده است . در دیگر عناصر نیز این تلفیق ، منطق و زیبایی مشاهده می شود . به طور مثال برای جلوگیری از گزند گرمای زیاد ایران ، دیوار را دو پوسته می ساختند و یا نور را از سقف می گرفتند و دهها مثال دیگر .

پرهیز از بیهودگی ، بر این تأکید فراوانی شده است ، زیرا کار بیهوده علاوه بر سرمایه . به وقت و حتی به چشم (از دیدگاه معماری) لطمه می زند ، و در واقع هنرمندان ما در هر زمانی ، متوجه این مورد بوده‌اند و از آن پرهیز کرده‌اند . نصب مجسمه‌ها که در اغلب بناهای سرزمینهای دیگر معمول است ، در معماری ایرانی وجود ندارد . زیرا مورد استفاده‌ای برای آن نیست .

نیارش ، اصطلاحی است در معماری و به کلیه کارهایی اطلاق می شود که برای ایستایی و پایداری بنا انجام می گیرد . به عبارت دیگر ، نیارش مجموعه‌ای است از امور محاسباتی و استاتیکی به انضمام مصالح‌شناسی و انتخاب و استفاده از مناسبترین و کمترین مصالح .

در گذشته بیشتر تکیه معماران بر مهندسی بوده است و به نظر آنان هنگامی بنا زیبا بوده که از لحاظ ایستایی نیز نمایانگر ایستا بودن خود باشد . از مقیاسی به نام پیمون در نیارش استفاده می شده است . پیمون یکی از ضوابطی بود که برای تعیین تناسب بین اجزای بنا رعایت

می شد . به عنوان مثال قطر دیوار یک اتاق $\frac{2}{5}$ اندازه دهانه محاسبه می شد . به این ترتیب یک معمار بزرگ در ساخت یک بنای عالی و

یک معمار گمنام در ساخت یک بنای عادی از یک اندازه و مقیاس استفاده می کردند . پیمون بدین صورت در معماری تنوع ایجاد کرده ، و به همین دلیل در هیچکدام از بناها اثری از تقلید مطلق مشاهده نمی شود هر بنا شامل دنیایی از نکات مخصوص خود است .

با استفاده از نیارش و پیمون ، سه مرحله مهم طرح ، محاسبه و اجرا به بهترین نحو انجام می یافت . به طوری که در طرح زیبا ، محاسبات صحیح و اجرا نیز ساده می شد .

خودبسندگی ، بنا به عبارتی ، خودکفایی است و به مفهوم استفاده حداکثر از امکانات موجود و در دسترس و مصالح بوم‌آورد است بدین معنی که سازندگان سعی کرده‌اند مصالح مورد نیاز را از نزدیکترین مکان و با ارزانه‌ترین بها به دست آورند ، بدین ترتیب کار با سرعت بیشتر انجام شده و مصالح با طبیعت اطراف خود هماهنگی بیشتری داشته است . همین‌طور بناهایی که در طول زمان باید ترمیم می شدند، با دسترسی داشتن به مصالح اصلی در محل ، امکان تعمیر آن در تمامی دوره‌ها میسر بوده است .

معماران ایرانی بر این باور بودند که ساختمایه باید «بوم آورد» یا «بدری» (اینجایی) باشد .

یکی از نکات مهم در معماری ایران این است که اساساً یکی از انگیزه های بنیادی در ساخت آسمانه خمیده تاقی و گنبدی و بهره گیری گسترده از آنها ، این بوده که چوب مناسب برای ساختمان سازی در همه جا یافت نمی شده است . ولی فرآوردن خشت و آجر ساده بود .

درون‌گرایی ، از اصول دیگر معماری ایرانی است . در ساخت یک بنا و نحوه ارتباط آن با فضای خارج در کل می توانیم دو حالت داشته باشیم . در حالت اول ، بنا به صورتی است که از داخل آن بتوان مستقیماً با فضای بیرون ارتباط برقرار کرد ، مثل آنچه در اکثر خانه‌ها در غرب یا شرق آسیا مثل ژاپن و ... ساخته می شده است . این نوع بناها در ایران «کوشک» نامیده می شود . حتی اگر دورتادور این بنا را نیز

حیات فراگرفته باشد، باز به بنای «برون‌گرا» مصطلح است. در شرق و غرب کشور ایران مثل کشورهای اندونزی و هند بناهای مسکونی به این صورت ساخته شده است. در خود ایران نیز در کردستان و لرستان خانه‌های برون‌گرا، که شامل چند اتاق و احتمالاً ایوانهایی است، ساخته می‌شود.

اما به دلیل وضع جغرافیایی خاص بسیاری از مناطق ایران، یعنی خشکی، بادهای مختلف، شنهای روان و... امکان ساخت بناهای برون‌گرا نبوده است.

معمار بوسیلهٔ درونگرایی و قرار دادن اندامهای معماری و ساخت دیوارهای خارجی، ارتباط مستقیم بنا را با فضای خارج در درون خود با عنصری به نام حیات میسر می‌کند. در داخل این فضا در طول تاریخ معماری ایران، معماران، بهشتی را در دل خشکی ساخته‌اند. فضای درون‌گرا مثل آغوش گرم بسته است و از هر سو توجه به فضای داخلی معطوف است.

اصولاً در شکل‌گیری فضاهای مختلف و بخصوص فضاهای مسکونی، مسائل اعتقادی و خاص ایرانیان تأثیرگذار بوده است. یکی از آن خصوصیات، احترام به زندگی خصوصی و حرمت قائل شدن برای آن است. دیگر عزت نفس ایرانیان است که این مورد نیز به نحوی در شکل فضاهای یک خانه درون‌گرا تأثیرگذار بوده است.

شیوه‌های معماری ایرانی

واژهٔ «شیوه» در ایران به جای آنچه در هنر غربی به نام «استیل» خوانده می‌شود، استفاده می‌شده است. در معماری، خط، شعر، نقاشی و... سایر هنرها نیز از واژهٔ شیوه استفاده شده استن.

اصولاً هر قسم از هنر بر مبنای خواستگاه خود خوانده می‌شده و بر همین اساس است که به طور مثال در شعر شیوهٔ عراقی، خراسانی و... را داریم، در قالی‌بافی بافتهای کاشان، اصفهان و... را داریم. در معماری ایران نیز شش شیوه داریم که دو شیوهٔ آن مربوط به قبل از اسلام و چهار شیوهٔ بعدی مربوط به بعد از اسلام است. این شش شیوه با هم پیوستگی و عجیبی دارند.

یکی از ویژگیهای ایرانیان، از آریاییان تا اقوام مهاجر بعدی، و بخصوص هنرمندان ایرانی، اعتقاد به تقلید خوب بوده که آن را بهتر از ابتکار بد می‌دانسته‌اند. تقلیدی که منطق داشته و مطابقت با وضع زندگی مقلد داشته باشد، و چون از ابتدا مردمی کشاور بوده‌اند و در سرزمینی آباد با درختان زیاد و هوایی معتدل می‌زیسته‌اند، اینها خود تأییراتی در شکل زندگی آنها گذاشته است. آنها به این نتیجه رسیده بوده که برای داشتن محصولی بهتر باید عمل پیوند صورت گیرد.

در مجموع این گفتار «آزموده را دوباره آزمودن خطاست» از طرف آریاییها عمل شده و ابداعات دوباره را انجام نداده‌اند. البته ابتکارات در روند همان عناصر موجود صورت گرفته است. همانگونه که قبلاً اشاره شد، معماری ایران دارای شش شیوه است که دو شیوهٔ قبل از اسلام آن عبارتند از:

۱- شیوه پارسی: از زمان مادها تا حملهٔ اسکندر (از قرن ۸ قبل از میلاد تا قرن ۳ قبل از میلاد).

۲- شیوهٔ پارتی: بعد از حملهٔ اسکندر با تأسیس سلسله اشکانیان و تا اواخر دورهٔ ساسانی که در بعضی مناطق تا قرن دوم و سوم هجری ادامه پیدا می‌کند.

قبل از شرح اولین شیوهٔ پارسی، مطالب مختصری را در ارتباط با بعضی از عناصر معماری موجود در ایران می‌آوریم. همان‌طوری که قبلاً ذکر شد، در جنوب غربی ایران قوم عیلامی می‌زیسته‌اند. این قوم دارای تمدن پیشرفته‌ای نسبت به زمان خود بوده، و در شهرهای خود ساختمانهای مجلل می‌ساخته‌اند. در بنای چغازنبیل اولین نمونه‌های پوشش طاقی را می‌توان مشاهده کرد.

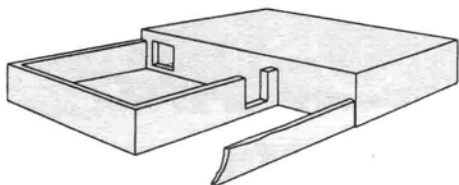
در شمال غرب ایران اورارتوها در اطراف ماکو و شمال آذربایجان مستقر بودند و ساختمانهای خود را از سنگ می‌ساختند. می‌توان گفت که شیوهٔ پارسی عناصری را از اورارتوها الهام گرفته بوده است. به‌طور مثال در اطراف دریاچهٔ ارومیه خانه‌های روستایی برج‌مانندی را می‌ساختند. این خانه‌ها ارتفاع زیادی داشته که از طبقهٔ همکف آن استفاده نمی‌شده است. آنها برای در امان بودن از حیوانات وحشی و رطوبت با قرار دادن نردبانی به طبقهٔ بالا می‌رفته‌اند. این نردبان بعد از استفاده برداشته می‌شده است. از خانه‌ها به شکلی دیگر در شیوه پارسی در منطقهٔ فارس استفاده می‌شده است.

به‌طور مثال شکلهایی شبیه به ستونهای دوریک و ایونیایی را در دخمه‌های داو دخترٔ فارس (داو به معنی مادر یا دایه) از زمان مادها و قزاقیان در سلیمانیهٔ کردستان عراق، سکاوند در کرستان فعلی، فخرگاه در کردستان، به صورت نقشهایی بر روی سنگ مشاهده می‌کنیم. شاید بتوان منطق این شکلهای را دو روش ساخت آنها یافت. معمولاً برای سوار کردن دو تیر بر روی یک ستون و نگهداری آنها به وسیلهٔ کنف خرما آنها را به هم بسته و سپس تخته‌ای روی آنها می‌گذاشته‌اند.

در تخت جمشید این شکل چند جا تکرار شده است. سر ستونها به صورت کله گاو ساخته شده سپس با همین روش تیر سقف به آنها وصل گردیده است. یعنی در فاصلهٔ بین دو کله گاو تیری قرار داده شده سپس تیرچه‌ها روی آن قرار گرفته‌اند. به عبارت دیگر سر ستون های کله گاو در گودی پشت آنها سر تیرها جای می‌گرفته‌اند و از رانش آنها نیز جلوگیری می‌شده است. پس هرکدام از این آرایه‌ها

در عین اینکه یک آذین بشمار می رفتند، دارای منطق نیارشی هم بوده اند. این مثالها تداوم را در معماری ایرانی نشان می دهد چنانچه این روش ساخت ساختمانهای ستوندار با پوشش تیر بعد از اسلام نیز ادامه پیدا کرد.

معماری پیش از پارسی

محوطه تاریخی زاغه

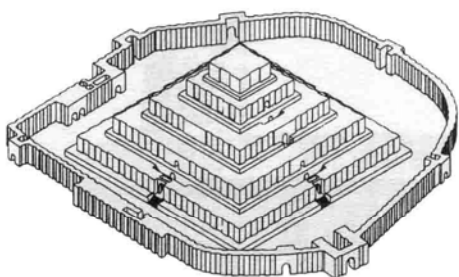
(دشت قزوین)

۶۵۰۰ پیش از میلاد

سیلک

۴۰۰۰ تا ۳۰۰۰ پ.م

چغازنبیل

۱۲۵۰ پ.م

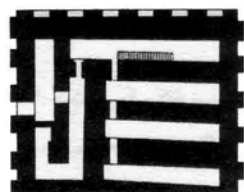
ایلام

تا ۳۰۰۰

۱۲۰۰ پ.م

ورود آریاییها

۱۹۰۰ پ.م

هگمتانه

نوشیجان

قرن ۸ تا ۷ پ.م

مادها

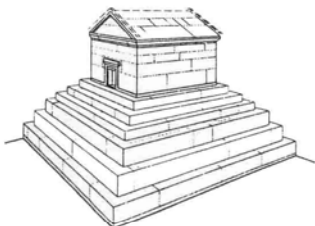
۸۲۵-۵۵۹ پ.م

معماری پارسی

پاسارگاد

۵۵۰ تا ۵۲۱ پ.م

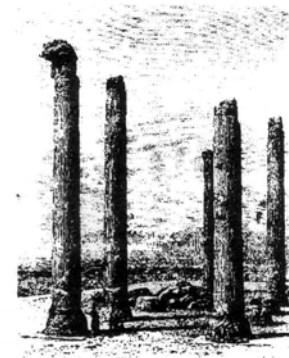
آرامگاه کوروش در پاسارگاد

۵۲۹ پ.م

کاخ شوش

۵۲۱ پ.م

تخت جمشید

(آغاز)

۵۱۸-۵۱۶ پ.م

آرامگاه های نقش رستم

۵۱۸ پ.م

شیوه پارسی

نام این شیوه از تیره (قوم) پارس برگرفته شده که در این روزگاران بر کشور پهناور ایران فرمانروایی می کردند. دولت مادر در سال ۵۵۰ قبل از میلاد منقرض و جزء دولت پارس شد. دولت پارس از سال ۵۵۰ تا ۳۳۰ قبل از میلاد مسیح (ع) بر قسمت بزرگی از نواحی شرق هندوستان و آسیای مرکزی تا ممالک شمال آفریق و تمام بالکان فرمانروایی می کرده است. از مادها و پارسها نیز آثاری در شمال غرب ایران دیده شده و این طور تصور می شود که آنها به هنگام مهاجرت به مناطق مرکزی در مسیر خود از تمدنهای موجود در منطقه نکات مثبت را گرفته سپس برساو کرده اند. دیدیم که در آن منطقه اورارتوها معماری سنگی همراه با روش ساختمانی

تیرپوش را داشتند . در قسمت مرکزی ایران نیز عیلامیها دارای معماری پیشرفته‌ای بوده‌اند که همان‌طور که دربارهٔ معبد چغازنبیل مختصری گفته شد ، در همین مکان آثاری از فن و ساخت طاقتها را به روشهای رومی و ضریبی می‌بینیم .

بنیاد شیوهٔ پارسی از همان بناهای ساده که در مناطق غرب و شمال غرب و دیگر مناطق بوده ، گرفته شده است ، اما مسأله تازه‌ای که با قدرت گرفتن حکومت پارسها اتفاق می‌افتد ، همکاری هنرمندان مختلف از سرزمینهای گوناگون است . بدیهی است کشوری با بزرگی ایران دورهٔ هخامنشی با سرزمینهای مختلف زیر سلطه خود این کار را باید انجام دهد .

اهم مشخصات و خصوصیات این شیوه به شرح زیر است :

۱- استفاده از سنگ بریده و منظم پاکتراش و گاهی صیقلی و تهیه بهترین نوع مصالح از لحاظ مرغوبیت و رنگ و دوام از هر جا که میسر بوده است .

۲- آماده کردن پی بنا با سنگریزه و سنگ لاشه و بنای ساختمان بر روی سکو و تختگاه .

۳- نهادن ستونها در حداکثر فاصله ممکن و تا ارتفاع بسیار چشمگیر و آرایش سرستونها با جزئیاتی که برای بردن بار سقف چوبی کاملاً متناسب و منطقی باشد .

۴- پوشش با شاه‌تیر و تیرچه چوبی سخت و بریده و درودگری شده .

۵- آرایش دیوارهای اطراف پلکانهای کوتاه و مالرو با نقشهای برجسته و کنگره‌های زیبا و متناسب .

۶- ساختن دیوارهای جدا کننده با خشت خام و آرایش داخلی و خارجی آن با رنگ کاشی لعابدار .

۷- پرداختن فرش کف با بهتری مصالحی که در آن روزگار یافت می‌شده است .

۸- تعبیهٔ سایبان و آفتابگیر منطقی و ضروری برای ساختمانها .

۹- در معماری پارسی آسمانه تخت با تیرو ستون اجزاء اصلی ساختمان بوده است.

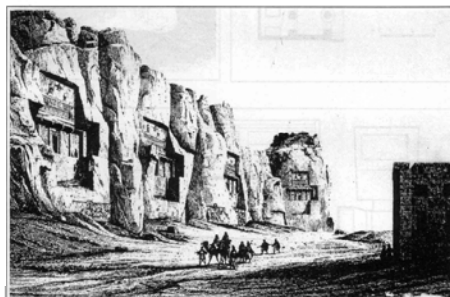
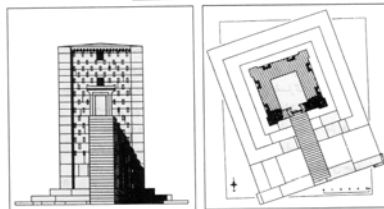
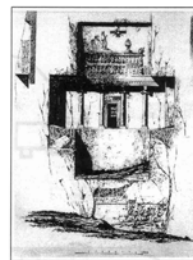
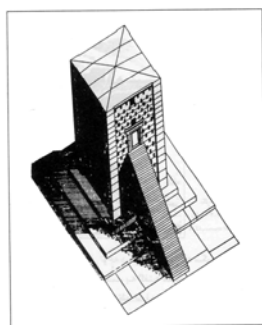
هر کدام از این اصول را در صفحات بعد مورد بررسی قرار خواهیم داد .

همین کافی است که مورد دقت سازندگان بگوییم در ریسمان کشی ستونهای تخت جمشید ، آنقدر این نشانه‌ها دقیق هستند که میلیمتری با هم اختلاف ندارند .

نقش رستم

آثار معماری نقش رستم در بر گیرنده استودان های کنده شده بر دیواره کوه و کعبه زرتشت است. در ساختمان کعبه زرتشت، از کلاوه های کردی الگو گرفته شده است. گفته شده این ساختمان برای نگهداری اوراق کتاب اوستا ساخته شده بوده است. همچنین گمان می رود نیایشگاهی بوده و در زیر آن سرداب داشته است.

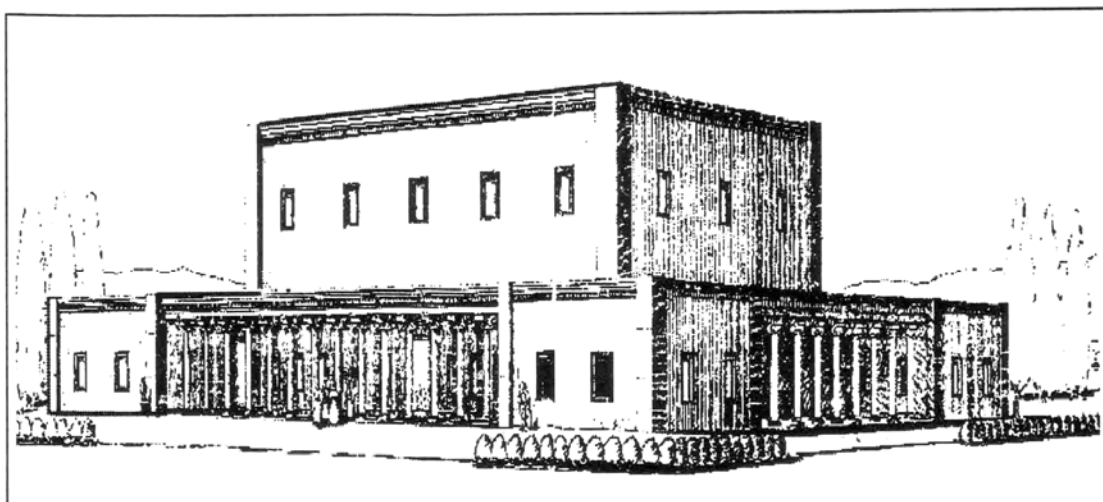
کعبه زرتشت در نقش رستم

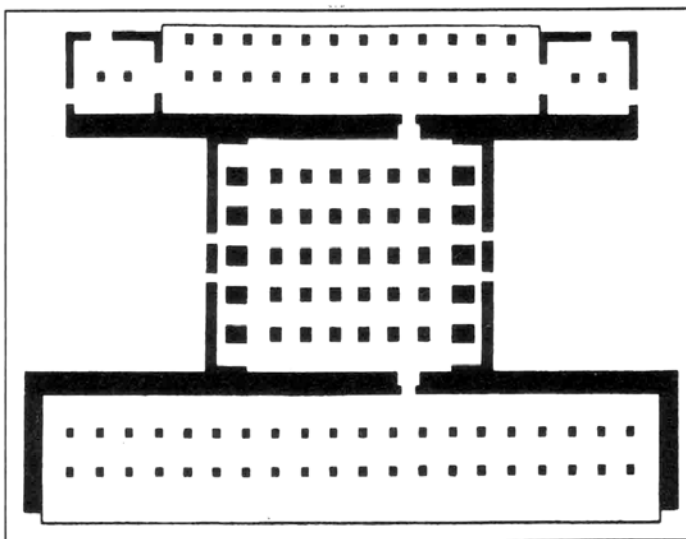
مقده پادشاهان هخامنشی در نقش رستم

قبل از اینکه به توضیح بنای مهم تخت جمشید بپردازیم ، به بیان مختصری دربارهٔ ابنیهٔ موجود در پاسارگاد می‌پردازیم . پاسارگاد یا شهر مادر سلیمان ، بین راه شیراز و اصفهان قرار دارد و کلاً باغی بوده شامل چندین بنا ، دو کاخ با طرح کاملاً ایرانی ، که شامل تالاری وسیع و دو عنصر شبیه به ایوان در دو طرف آن دارد . نقشه کل شبیه حرف H لاتین است و در دو طرف یکی از ایوانها دو اتاق نیز وجود دارد و در مرکز آن تالاری با تعداد زیادی ستون قرار دارد . در محوطه آن انواع آبناهای فوق‌العاده زیبا با فواره و حوض وجود دارد .

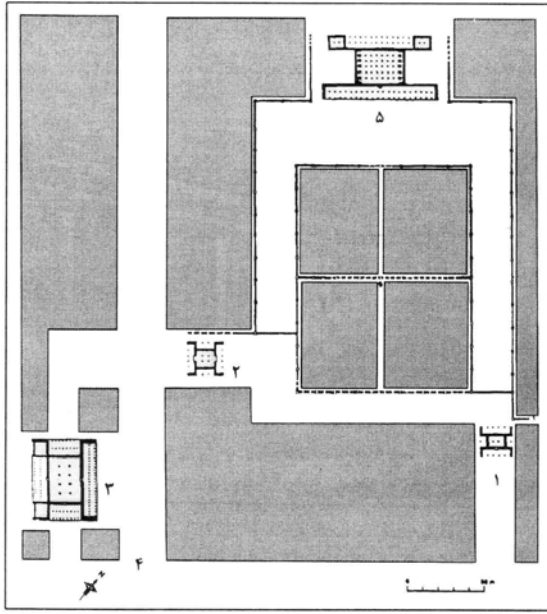
کاخ شرقی این مجموعه به نام «دروازهٔ پاسارگاد» مشهور است . از درگاه شمال شرقی این کاخ تنها یک جرز سنگی باقی مانده که بر آن نقش برجسته معروف به «نقش انسان چهاربال» حجاری شده است . این نقش قدیمی‌ترین حجاری از دوران هخامنشی است که تا کنون یافت شده است .

پاسارگاد بازسازی کاخ

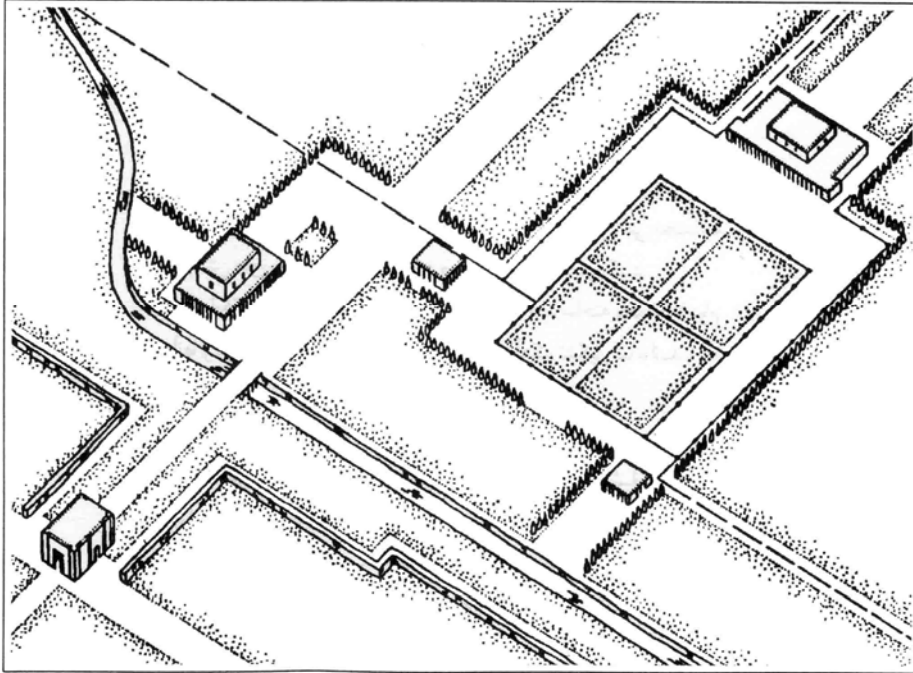
پاسارگاده نقشه کاخ اختصاصی کوروش

ياسار گاد نقشه
باغ سلطنتی کوروش
(از ديويد لسترنياخ برگرفته از مجله اثر)

- ۱- کوشک A
- ۲- کوشک B
- ۳- کوشک S
- ۴- دروازه
- ۵- کاخ P

ياسار گاد سه بعدی
از مجموعه باغ و کاخ ها
(برگرفته از مجله اثر)

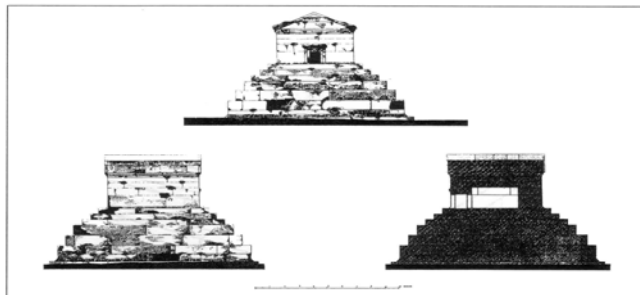
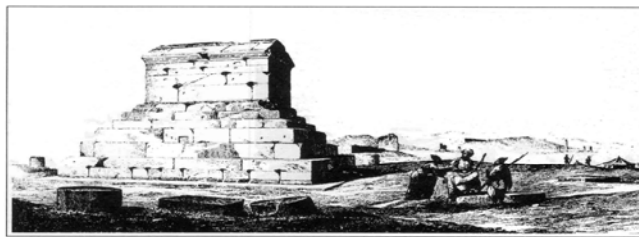

الگوی چهار باغ

الگوی چهار باغ به عنوان یکی از ماندگارترین ابداعات هخامنشیان در عرصه طراحی یادمانی باغ، برای نخستین بار در نیمه دوم قرن ششم ق.م در پاسارگاد پا به منصه ظهور گذاشت.

مقبره کوروش از بناهای پابرجا در نزدیکی پاسارگاد است. مقبره دارای ساختمانی از سنگ با سقفی شیبدار و پیشانی سنگی سه گوش است.

بنای مقبره بر سکوی بلندی که از شش سطح تشکیل شده قرار دارد. هر سطح نسب به سطح پایین تر عقب نشسته و ارتفاعش نیز کمتر می شود. ارتفاع مقبره از رأس تا سطح زمین نزدیک به یازده متر است. در ساختمان سکوی آرامگاه و همچنین در قسمت قرنیز از ملات گچ استفاده شده است. در بنای اصلی آرامگاه سنگهای آهنی سفید بزرگ به وسیله بستهای آهنی دم چلچله ای بر روی یکدیگر استوار شده اند.

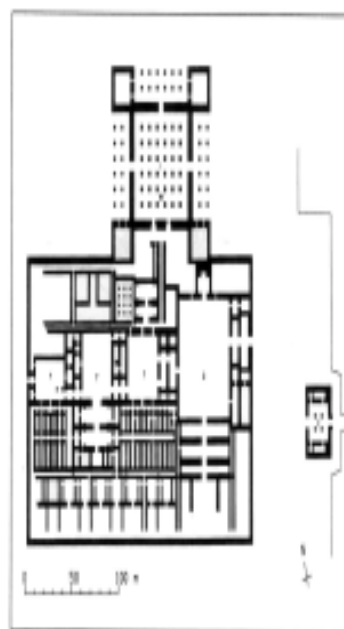
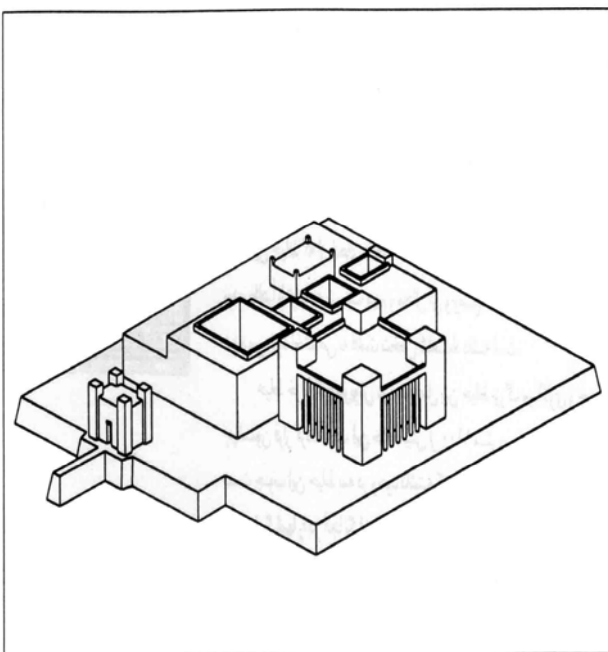
پاسارگاد، طرحی قدیمی از آرامگاه کوروش.
پاسارگاد، برش و نما از آرامگاه کوروش (از کتاب مجموعه اثر معماری سنی ایران).

پس از مرگ کوروش و کمبوجیه پادشاهی به داریوش اول رسید. داریوش ابتدا کاخ سلطنتی خود را در شوش برپا کرد. در کتیبه ای که از این زمان یافت شده است، داریوش از چگونگی احداث کاخ شاهی، نوع مصالح ساختمانی و استادکاران و دست اندرکاران به آیندگان گزارش می دهد.

کاخ آپادانا (آپادانه) در شوش

مجموعه کاخ داریوش ترکیبی است از چند بنای گوناگون کل مجموعه جهت شرقی و غربی دارد و کاخ آپادانا (آپادانه) در شمال مجموعه واقع شده است.

طرح کاخ بنایی کوشک مانند با سه ایوان ستوندار در سه جبهه شمالی، شرقی و غربی آن است.

نقشه کاخ شوش:

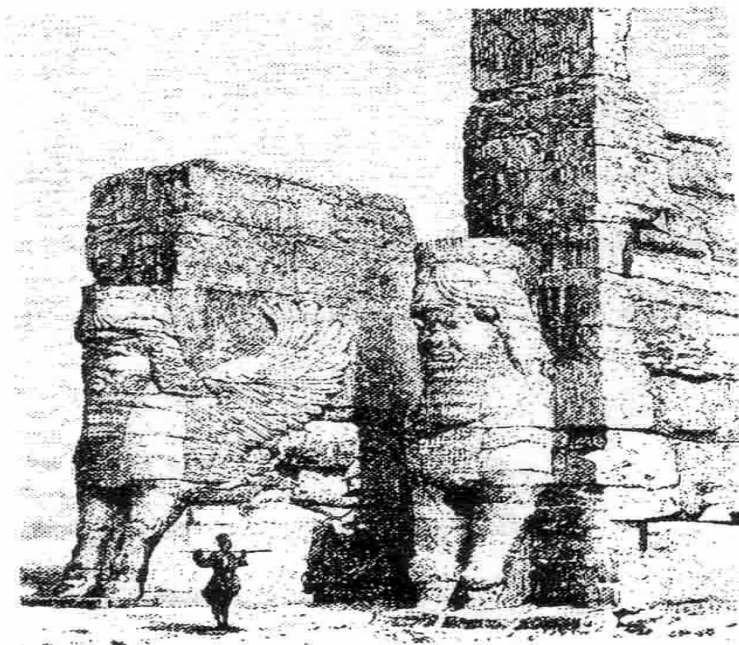
- ۱- کاخ آپادانا
- ۲- کاخ چهلستون
- ۳- خزانه داری
- ۴- حیاط مینا کاری
- ۵- حیاط خدمه
- ۶- دروازه

قصر هخامنشی در شوش پیش درآمدی بود برای احداث مجموعه سلطنتی در تخت جمشید که به احتمال قوی به دست همان استادکاران شروع شد. داریوش بنای مجموعه تخت جمشید یا پرسپولیس را شروع کرد و پس از آن خشایار شاه و اردشیر دراز دست در توسعه و تکمیل آن کوشیدند. هنگامی که اسکندر مقدونی در سال ۳۳۰ قبل از میلاد تخت جمشید را به آتش کشید، مجموعه هنوز در حال گسترش و تکمیل بود.

تخت جمشید در هشتاد کیلومتری جنوب غربی پاسارگاد بر کوه تنومند رحمت تکیه دارد و با عظمتی خاص مشرف به جلگه وسیع مرودشت است.

تخت جمشید مجتمعی است از تالارهای اجتماعات و پذیرایی، بناهای اداری و تشریفاتی. کاخهای مسکونی، ساختمانهای نگهبانی و خدماتی، حیاطها و ایوانهای مربوط به هر بخش. این مجموعه بزرگترین بنای معماری سنگی در ایران است.

تخت جمشید بر روی صفا یا سکویی سنگی بنا نهاده شده است. ورودی تخت جمشید دو پلکان از دو طرف است. ارتفاع پله‌ها کم و از سنگهای بزرگ تراشیده شده‌اند. بعد از ورودی و پله‌ها، ابتدا به سر در بزرگ قصر خشایارشا می‌رسیم که به نام دروازه ملل معروف است. در طرفین این سردر دو گاو بالدار با سر انسان با تقلیدی از آشوریه‌ها قرار دارد. در جنوب این سردر تالار بزرگی قرار دارد که به آپادانا معروف است.

کاخ داریوش در جنوب این تالار قرار گرفته و در مقایسه با تالار آپادانا، کوچک و مختصر می‌باشد. در طرفین درگاه این کاخ تصویر پادشاه که به کشتن دیوی مشغول است حجاری شده است.

در مشرق کاخ آپادانا بنایی است به نام کاخ صد ستون، این کاخ از آپادانا بزرگتر است اما ستونهای آن کوتاهتر از آپادانا است. در سر در ورودی این کاخ نیز دو گاو نر عظیم حجاری شده است.

داریوش اول در همان جلگه تخت جمشید جایگاهی را برای مقبره خویش انتخاب کرد و آن را بر صخره‌ای در نقش رستم در نزدیکی تخت جمشید حجاری کرد. این آرامگاه که تقلیدی از معماری تخت جمشید و شوش دارد، از لحاظ ایوانها و ستونها شبیه بناهای هخامنشی است.

همانگونه که در نقشه تخت جمشید به چشم می‌خورد، در آن درونگرایی کامل دیده می‌شود. هر یک از فضاهای مورد استفاده خود دارای فضاهای خدماتی، راهرو و... دیگر عناصری بوده که نیاز به دیگر فضاها نداشته است. این به دلیل اعتقاد خاصی است که در آن زمان به حجاب داشته‌اند.

حتی در نقشهای حکاکی شده بر روی سنگها، تصویر یک زن دیده نمی‌شود. آنهایی که بر روی صورت خود نقاب دارند، مرد هستند (به دلیل نرساندن نفس خود به وسایل شاهی از نقاب استفاده کرده‌اند). از طرف دیگر به دلیل اقلیم خاص این منطقه فضاها باید بسته باشند و این در کاخهای ساخته شده در شوش نیز دیده می‌شود.

از نیارش و ایستایی این بنا مطالبی آورده شد آنها در ساختن تیر پوشهای تالارها از چوب استفاده می کردند . دیوارها نیز قطور بوده و بر روی آن از سنگ تراش روکش شده است . نمای بیرونی از تخته سنگ و داخل کاشی لعاب دار بوده است .

ستونهای تخت جمشید از بلندترین ستونهای ساخته شده در بناهای دنیا هستند . نقشهای آن ریشه ایرانی دارند . اروپاییان اصرار دارند که بگویند ، غیر از یونانیها هیچ کس نمی توانسته به این صورت ستونی را بسازد و مسائل دیگری که ظاهراً منطقی به نظر نمی رسند . سرستونهای کله گاوی هستند و سرستونهای کله شیر و کله عقابی نیز پیدا شده اند ، که دو نوع آخر را به دلیل به کار نبردن آنها ، در آن زمان در خاک دفن کرده اند .

بر روی این سرستونها تیرهای اصلی و روی آن فرسبها (شاه تیرها) قرار می گرفته اند . در مجموع پلان این بنا دارای نظم دقیقی است که با شیوه ای خاص و با دیوارهای ساده فاضلهای مختلف از هم جدا شده اند .

هنر و معماری ایرانی در دوره هخامنشی ترکیب عالی و استثنایی از بسیاری عناصر گوناگون بود که چه در بناهای سنگین و بزرگ و چه در اشیاء کوچک و قابل حمل به چشم می خورد . این هنر قرنها ، حتی در زمانی که ایران در زیر سلطه یونانیان یا مورد تهدید و رقابت رومیان قرار داشت ، به حیات خود ادامه داد .

معماری

- بهره گیری از شیوه ارارتو در طرح فضاهای راستگوشه، تالارهای ستوندار و کلاوه ها.
- ساخت ساختمان روی سکو و تختگاه.
- درون گرایی (بویژه در تخت جمشید و شوش).
- ارتباط دادن بخشهای فرعی (همچون آشپزخانه) با راههای پنهانی به ساختمان اصلی.
- ساخت سایبان و آفتابگیر در جاهای ضروری.
- زیبا سازی پیرامون ساختمان ها، تجرأ، هدش، آپادانا با استخر ، آبنا و پردیس.

نیارش:

- روش آسمانه (سقف) تخت چوبی و شیبدار با تیر ریزی عمود بر هم و دهانه های بزرگ با تیرچه چوبی سخت بریده و درودگری شده.
 - دیوارهای جدا کننده با خشت.
 - بهره گیری از آسمانه خمیده و تاق در زیر زمین ها
 - سنگ بریده و منظم و پاکتراش و گاه صیقلی از بهترین و مرغوب ترین ساختمایه ها استفاده می شد. کافی است که در مورد دقت سازندگان بگوئیم. در «ترکشی» (ریسمان کشی) ستونهای تخت جمشید، آنقدر این نشانه ها دقیق هستند که میلیمتری با هم اختلاف ندارند.
 - پی سازی با سنگ لاشه و گاورس
 - نماسازی بیرونی با سنگ تراش و نماسازی درونی با کاشی لعاب دار
 - پرداخت کف با بهترین ساختمایه ها
- آرایه :

- بهره گیری از پایه ستون و سر ستون. آرایش سرستون ها با جزییاتی که برای بار گذاری قَرب (تیرچه) های چوبی کاملاً متناسب و منطقی باشد.
- آرایش درگاه ها و سردرها با بهره گیری از زَغَره ها و پَتَکانه ها.
- آرایش فضاهای درونی کاشی لعاب دار.
- آرایش تارمی پلکان ها کوتاه و مالرو با نقش های برجسته و کنگره های زیبا.

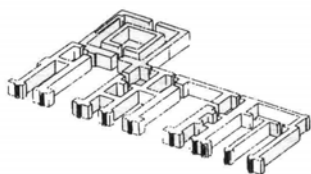
در ساختمان هایی که برای نیایش ساخته شده اند، مانند مهرابه ها (نیایشگاه آیین مهری) و کاخهای پذیرایی که می بایست در آنها دید انسان به یک نقطه معطوف و متوجه شود از جفت یا قرینگی بهره بری ولی برعکس در ساختمان هایی با کارکرد مسکونی مانند خانه و کاخ ها که باید تنوع ایجاد کرد ، از پد جفت بهره برده اند.

شیوه پارتی

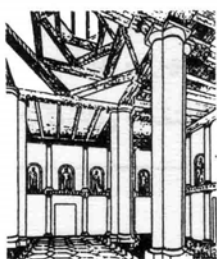
نیایشگاه آناهیتا گنکاور

۲۵۳-۲۲۴ پیش از میلاد

کاخ الحضر

۱۲۳ پ. م

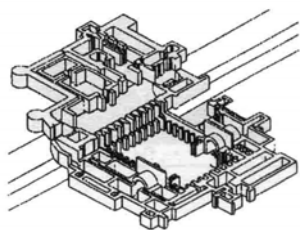
مجموعه نسا

۱۷۲-۱۳۶ پ.م

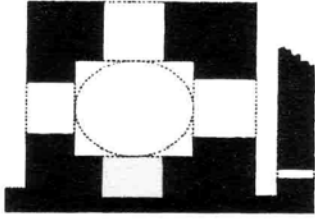
کاخ آشور

۱۰۰-۱ میلادی

کوه خواجه

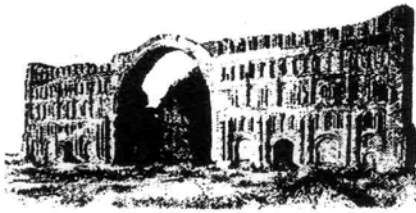
سده نخست میلادی

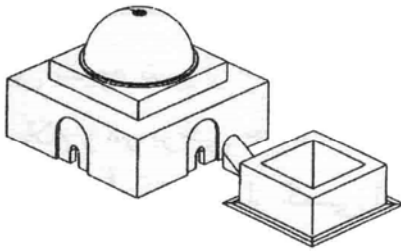
بازه هور
(احتمالاً نخستین چهارتاقی
پیش از ساسانی)

آتشکده فیروزآباد
قلعه دختر
آتشکده نیاسر
۲۲۴ میلادی

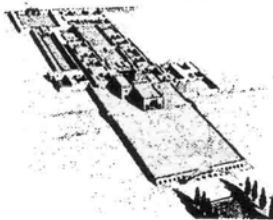
تاق کسری
۲۴۱ م

بیشاپور
۲۴۱ م

کاخ سروستان
۴۲۰-۴۳۸ م

کاخ قصرشیرین
۵۹۰ م

شیوه پارتی (اشکانیان)

دومین شیوه معماری ایرانی شیوه پارتی است. قوم پارت یکی از شعب نژاد آریایی ایرانی است که سرزمین آنها ابتدا شمال خراسان بوده است.

این شیوه به معماری گفته می‌شود که بعد از حمله اسکندر در ایران معمول شده و در دوره اشکانی، ساسانی صدر اسلام و در بعضی نقاط حتی بعد از اسلام تا قرن سوم و چهارم هجری ادامه داشته است که متأسفانه آثار کمی از دوره اولیه آن در ایران به جای مانده است. بعد از حمله اسکندر، یونانیها سعی داشتند که به نحوی سلیقه و فرهنگ خود را بر ایرانیان تحمیل کنند. اسکندر برای نیل به این هدف مخصوصاً در ایران فرمان داد تا ده هزار تن از سربازان و سرداران او با زنان ایرانی وصلت کنند و خود نیز از میان شاهزادگان ایرانی دو دختر را به همسری برگزید. اما در عمل می‌بینیم که این اقدام مطلقاً انجام نگرفت و بر خلاف اقوامی که در این شرایط فرهنگ حاکم را می‌پذیرفته‌اند، ایرانیان در غالب موارد تن به این عمل ندادند.

همان‌طور که می‌دانیم، معماری و هنر یونانی به خاطر ظرافت و نظم و تزیین آن در طول تاریخ معماری اروپا در چندین دوره مورد تقلید قرار گرفته است، البته این خصوصیات کمکی به تنوع نمی‌کرد و در نهایت، از فرمولهای به دست آمده، عدول نمی‌کرده و به همین دلیل حالت تکرار را در پلان و شکل بناهای یونانی می‌بینیم.

پروفسور امیه، خاورشناس بزرگ فرانسوی گفته بود که «به کسانی که دوستدار هنر هستند، توصیه می‌کنیم اول به یونان بروند و بعد به ایران، چون در ایران تنوع در بناها حتی در یک دوره تاریخی به خوبی مشاهده می‌شود. بر عکس آنچه که در یونان به صورت تکرار دیده می‌شود.» البته این فقط یک تنقید هنری است.

در معماری بناهای مسکونی ایران نیز گاهی این حالت دیده می‌شود. معماران از لحاظ منطق ساخت به جایی می‌رسند که یک پلان و یا یک شکل کلی تشبیه می‌شود و مثلاً همه خانه‌ها در دوره‌ای از تاریخ تقریباً شبیه به هم می‌شوند و فقط در جزئیات تفاوتی پیدا می‌کنند. البته این یک عیب در تفکر یونانیان است که این روش را بهترین دانسته و به همین بسنده می‌کنند. شاید بتوان یکی از دلایل عدم انتخاب شیوه‌های یونانی را در نوع مصالح دانست. همان‌طور که می‌دانیم در یونان و روم معادن سنگ ساختمانی، خوب و بدون رگه بوده است.

البته در سکوی کنار پله‌های ورودی تخت جمشید نیز سنگهای بزرگی دیده می‌شوند، اما فقط به دلیل عدم هماهنگی با اقلیم، خانه‌های روستایی را از سنگ نساخته و ساختمانها از خشت است.

در کل می‌بینیم که کاربرد سنگ با اقلیم ایران هماهنگی نداشته و این خود یکی از دلایل عدم استفاده از سنگ در ادوار مختلف است. از طرف دیگر قبل از این دیدیم که نقشهای ستونهای یونانی را قرن‌ها قبل در کردستان و فارس داشته‌ایم ولی در عمل بعدها کمتر به کار گرفته شده‌اند.

تنها چیزی که از شیوه یونانی در ایران موجود است، مربوط به بنایی در نزدیکی محلات به نام «معبد خورْهه» است که اشتباهاً آتشکده نیز گفته می‌شود و ستونهای به کار رفته در این معبد از نوع یونیک است. این معبد را شاید سلوکیان (جانشینان اسکندر) ساخته باشند. اما در هر حال پلان آن بیانگر آتشکده بودن آن نیست.

در مجموع با وجود جاذبه‌های تمدن یونان، پارتها دنبال آن تمدن نرفته و حتی از معماری هخامنشی نیز تقلید نکرده‌اند. از طرف دیگر برای رسیدن به خودبسندگی و استفاده از مصالح بوم‌آورد نمی‌توانسته‌اند مصالح را مثل دوره هخامنشی از راههای دوردست بیاورند. به همین دلیل اختراع بزرگی را در طول تاریخ معماری بشر که همان پوششهای طاقی در دهانه‌های بزرگ و در سطوح چهارگوش است شکل داده‌اند.

البته در معماری دوره‌های قبل از آن نیز از پوششهای طاقی در ایران استفاده شده است. ولی به نظر می‌رسد که پارتها، به دلیل ضرورت‌های مختلفی که در آن زمان ایجاد می‌کرده، به معماری و هنر قدیم، خصوصاً معماری زمان مادها و حتی پیش از آن یعنی عیلامیها (چغازنبیل) بازگشته، و با توان بسیار بالایی پوششهایی با دهانه بزرگ را از مصالح موجود پوشانده‌اند.

قبل از اینکه به بحث بر روی چند بنای این دوره بپردازیم، کلیاتی از خصوصیات شیوه پارتی را به شرح زیر می‌آوریم:

۱- حداکثر استفاده از مصالح محلی (بوم‌آورد) مثل استفاده از سنگ لاشه، خشت خام یا پخته و ...

۲- استفاده بسیار خوب از تکنیک پیشرفته طاق و گنبد،

۳- تنوع فوق‌العاده در طرحها،

۴- پرهیز نکردن از شکوه ارتفاع زیاد.

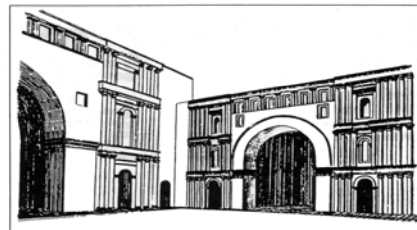
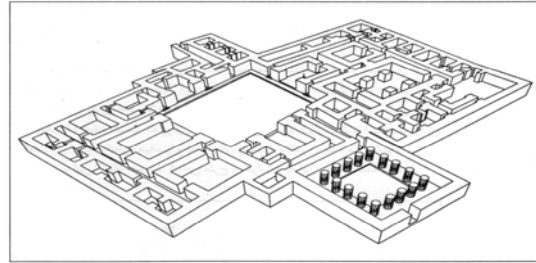
در رابطه با ویژگی تنوع می‌توان گفت به طور مثال در دوره ساسانی تقریباً دو بنا را نمی‌توان یافت که با هم شباهتی کامل از نظر عملکرد و یا نقشه داشته باشند و هر کدام تنوع خاصی دارند. این از ویژگیهای معماری ایران خصوصاً شیوه پارتی است.

در ایران بنایی که کاملاً منسوب به اشکانیان باشد موجود نیست تنها یکی دوجا را با دید مشکوک از اواخر اشکانی و اوایل ساسانی می‌دانند. ولی در خارج ایران در آشور در سده اول میلادی کاخ پارتی داریم و نیز در الحضر با بسیاری از ساختمانهای عهد پارت و از آن جمله کاخ پارتی به همین نام محفوظ مانده است. کاخ آشور یک بنای چهار ایوانی است. البته چهار ایوان آن در یک زمان ساخته نشده است.

نقشه کاخ آشور (زویو)

- ۱- میانسرا
- ۲- ایوان
- ۳- میانسرا
- ۴- میانسرای رواق دار
- ۵- اتاق ستوندار
- ۶- حمام

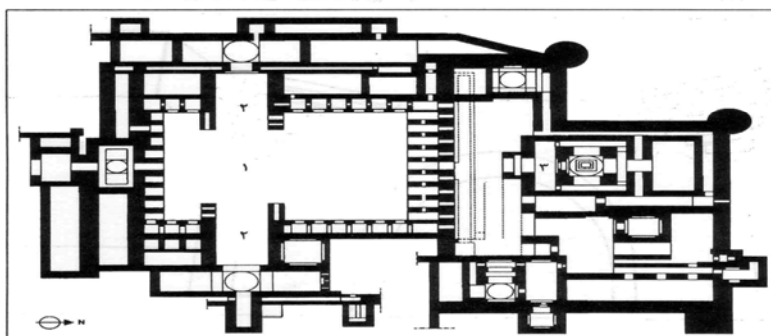
کاخ آشور، سه بعدی
برش خورشید
کاخ آشور، طرح از
ایوان های میانسرای
اصلی (زویو)

نسا

قدیمی ترین محل سکونت پارتها که تا کنون یافت شده در نسا یا پارتانیسا است که فاصله چندانی با عشق آباد امروزی (ترکمنستان) ندارد. روسها در داخل ارگ تعداد زیادی بنای عمومی از جمله یک کاخ، موسوم به (خانه مربع)، و تعدادی معبد کشف کردند. طاق گرا سر راه کرمانشاه و قصر شیرین و کوه خواجه و قسمت اصلی معبد کنگاور و بسیاری از بناهای دیگر از این دوره هستند. بنای کوه خواجه در سیستان، در نزدیکی زابل و دریاچه هامون ساخته شده است. قسمتی از بناهای آن مربوط به دوره اول شیوه پارتی (اشکانی) و قسمتی نیز مربوط به دوره های بعد و از زمان ساسانی است.

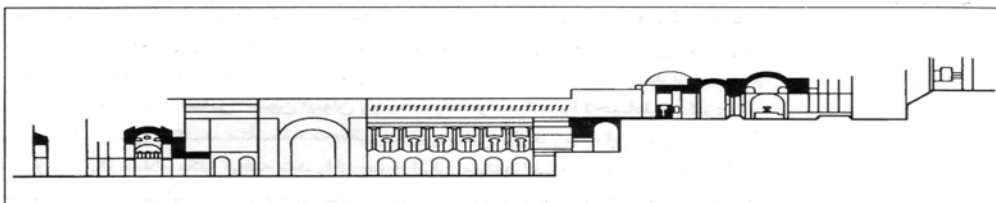
مسأله بسیار مهم در بناهای این کوه، وجود فضایی است که بعدها در کلیه مدارس، کاروانسراها و مساجد بعد از اسلام نیز ساخته شده است و درونگرایی در آن به خوبی به چشم می‌خورد. حیاط و قرار گرفتن فضاهای مختلف در اطراف آن از همین درونگرایی سرچشمه می‌گیرد، که بعدها نیز در معماری ایرانی مورد استفاده قرار گرفته است. از دیگر فضاهای این مجموعه، ایوان است. این بنا معمولاً پشت به آفتاب و رو به شمال بوده است. در مناطق سردسیر این ایوانها معمولاً رو به جنوب قرار می‌گرفته‌اند. احتمالاً در تکامل ایوان متداول دوره پارتی دو مرحله وجود داشته است. در مرحله اول تنها یک تالار باز دارای سه دیوار یا سقفی متشکل از تیرهای چوبی متکی بر ستون یا دیوارهای تالار ساخته می‌شد. مرحله دوم زمانی آغاز شد که زدن سقف این تالارها با استفاده از تاقهای ضربی آغاز گردید.

ساختمانهای پارتی پیوستگی خویش را با سنن سکونت طبیعی چادرنشینان حفظ کردند. خیمه‌های یک طرف باز چادرنشینان و ایوانهای یک طرف باز و مرتبط با فضای بیرونی در معماری موطن پارتیان به شکل تکامل یافته‌تری در کاخ‌سازی آنان ظهور کرد و همراه با حیاطهای چهارگوش و مرکزی با ایوانهای چهارطرف آن، با آنان به فارس، بین‌النهرین و آشور برده شد.

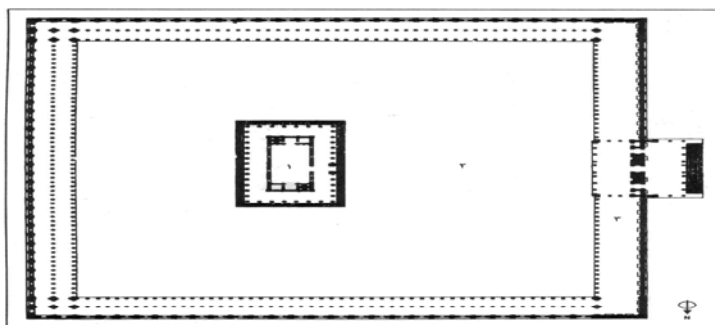

- سیستان
نقشه ارسن کوه خواجه
(بر اساس کتاب میراث پارتها)
- ۱- میانسرا
 - ۲- ایوان
 - ۳- نیایشگاه

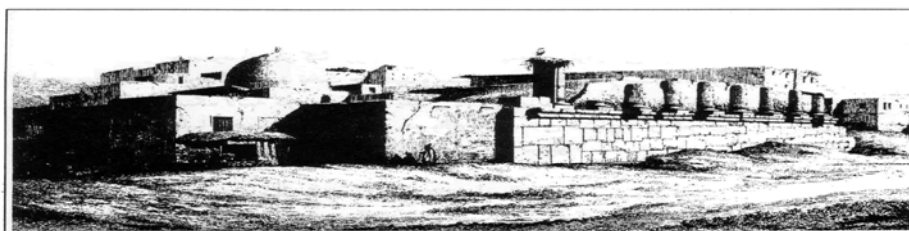
ارسن کوه خواجه، برش طولی
(از کتاب میراث پارتها)

معبد آناهیتا یا ایزدآب در کنگاور در نزدیکی کرمانشاه واقع شده است . پلان آن مانند تخت جمشید و ستونهای آن همه از سنگ تراش است که روی آهن با سنگ لاشه کار شده است . اصل بنا از شیوه پارتی در دوره اشکانی است که در دوره ساسانی مرمت شده است .

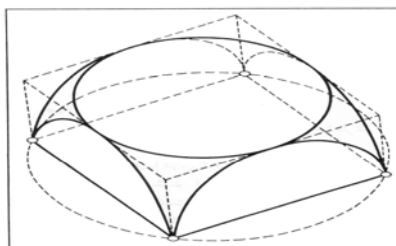
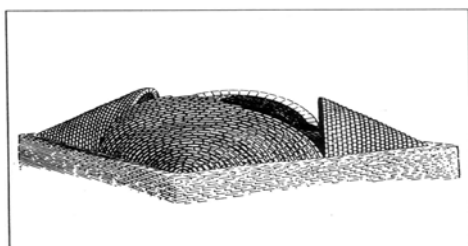
کنگاور، نقشه معبد آناهیتا
از اوایل دوران اشکانی
(در کتاب مجموعه آثار معماری سنی ایران)
۶ - معبد
۷ - مؤسسها یا حاکمان
۳ - دیوار

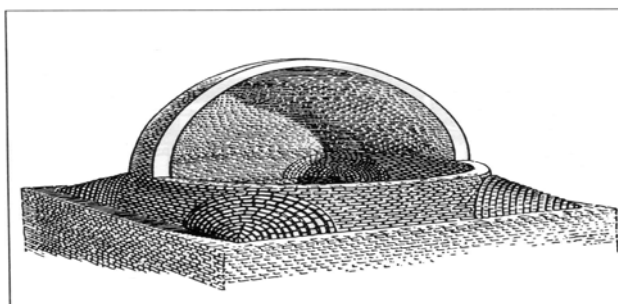
کنگاور، طرحی از معبد آناهیتا (در کتاب مجموعه آثار معماری سنی ایران)

بازه هور

در بازه هور میان تربت حیدریه و نیشابور نیایشگاهی احتمالاً پیش از ساسانی بجای مانده است این چهار تاقی بر روی تپه ای جای گرفته است. از ویژگیهای آن گنبد سنگی آن است که گوشه سازی در آن (تبدیل مربع به هشت ضلعی) توسط چوب انجام گرفته است.

پوشش گنبد بر فضای مکعب شکل در اینجا از روش گوشه سازی لچکی استفاده شده است و ونه این روش را می توان در آتشکده نيزار مشاهده کرد.

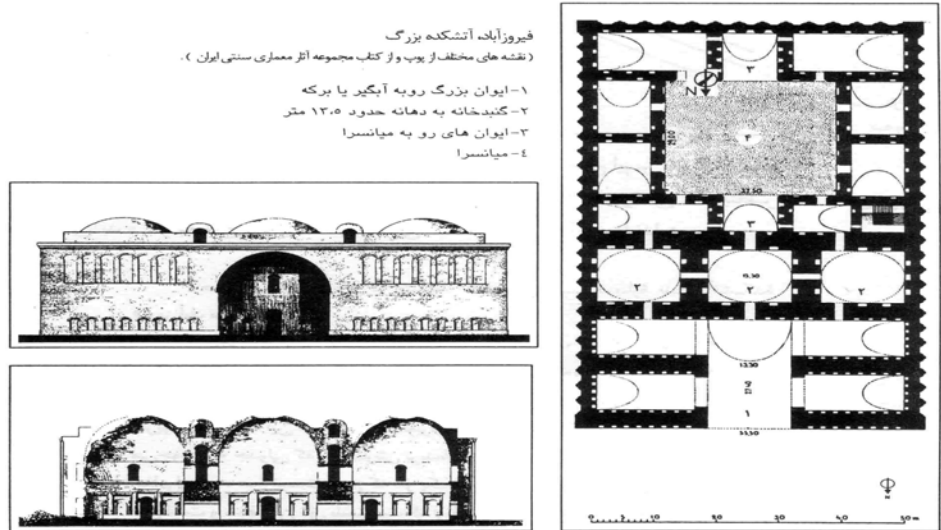
روش اجرای یک نوع تاق بر یک فضا با نقشه چهار گوش

ساسانیان

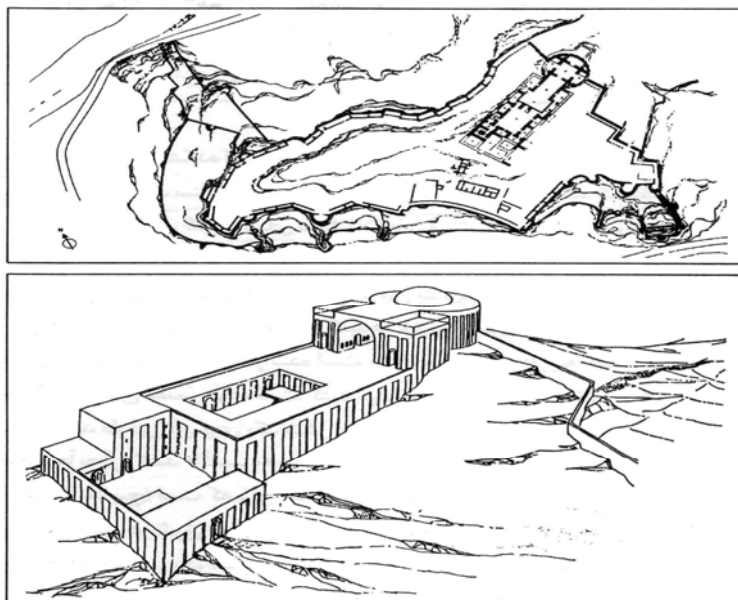
ساسانیان خود را از اعقاب پارسی ها می دانستند و همواره به عظمت و اعتلای ایران و قدرت و اعتبار حکومت خود توجه داشتند . هر چند که به علت جنگهای متوالی که با رومیان همسایه غربی ایران داشتند قادر به احداث ساختمانها و کاخهای بزرگ مانند پارسها نشدند ، لکن سعی کردند که بناهای با ارزشی را با استفاده از مصالح ساختمانی اطراف هر کاخ هب وجود آورند که خوشبختانه بسیاری از این آثار در ایران کنونی باقیمانده است .

از آنجا که دین رسمی کشور در زمان ساسانیان دین زرتشتی بوده لذا برای آتش احترام خاصی قائل بودند و آنرا مقدس می شمردند و برای نگهداری و نگهبانی از آتش پرستشگاه یا جایگاههای مخصوصی می ساختند ، آتش مقدس در این پرستشگاهها طبق سنن مذهبی ساسانیان توسط کاهنان و پنهان از پرستش کنندگان عام حفاظت می شد که از آن آتشهای دیگری می افروختند و خارج از پرستشگاه درون چهار طاقیهای باز در معرض دید و پرستش عموم قرار می دادند . آتشکده نیاسر در نزدیکی کاشان از بناهای این دوره است که حدود

۵۰ سال قبل ، با سعی در حفظ و اصالت آن بازسازی شده است در این بنای چهار طاقی که نشان دهنده یکی از تحولات معماری در عصر ساسانی است شیوه‌های طاق‌زنی مانند طاق رومی و ضربی دیده می‌شود .
 اردشیر بر قله یکی از تپه‌های مرتفع نزدیک فیروز آباد در نزدیکی فارس کاخ مستحکمی بنا کرد . این کاخ که قلعه دختر نام دارد در منطقه‌ای کوهستانی و بر بالای گردنه‌ای مشرف بر جاده شیراز قرار دارد . دیوارهای خارجی قلعه ، بارو مانند و مرتفع ساخته شده بودند و ستونهای چهارگوشی در درون دیوارها به کار رفته بود .
 کاخ قلعه دختر در سه طبقه ساخته شده بود . در سه طرف حیاط مرکزی اطاقهای چهارگوش با سقفهای هلالی ساخته شده بودند . یکی از تالارهای کاخ ، گنبد بزرگی داشته که در بالای گنبد سوراخی تعبیه شده بود . این بنا عظمت زیادی دارد .

آتشکده فیروزآباد، نمای اصلی.
 آتشکده فیروزآباد، برش از سه گنبدخانه.

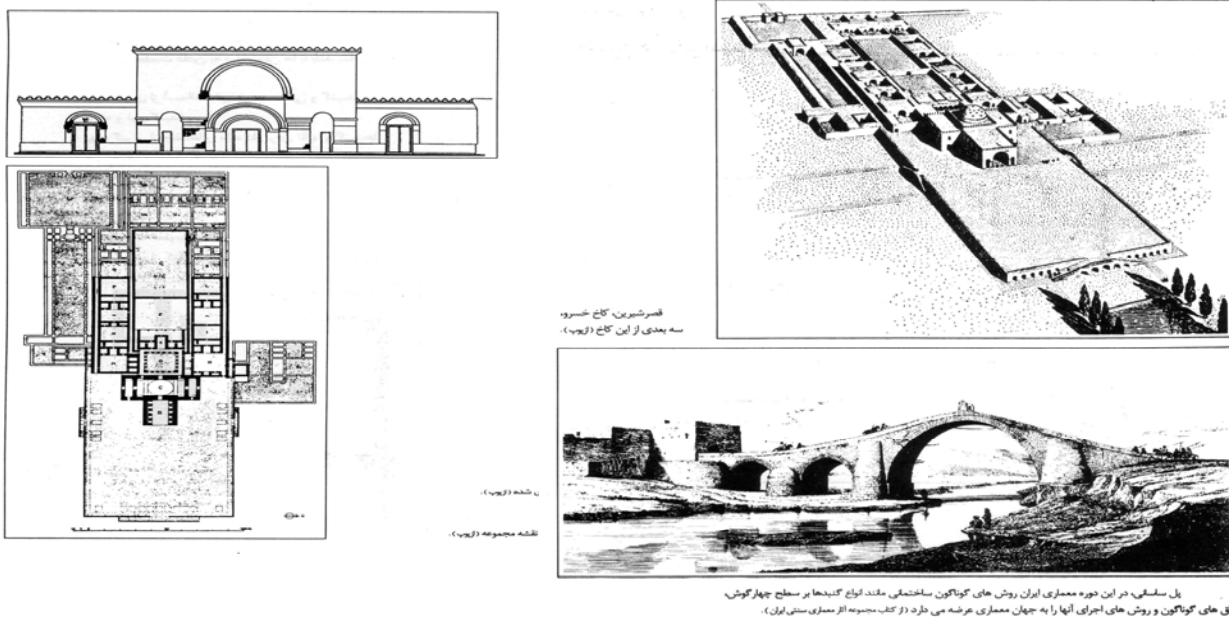
فیروزآباد
 قلعه دختر، نقشه مجموعه
 (ژاکوب معماری ایران، دوره ساسانی،
 محمد یوسف کبلی).

قلعه دختر،
 سه بعدی از ساختمان بنا
 (ژاکوب معماری ایران، دوره ساسانی،
 محمد یوسف کبلی).

کاخ بیشاپور در نزدیکی کازرون به وسیله شاپور ساسانی ساخته شده است . در مرکز مجموعه بناها یک ارگ سلطنتی با دهانه زیاد ساخته شده است در سمت راست آن تالار موزاییک است . در این قسمت بر روی زمین نقشهای مختلف را با موزاییکهای بزرگی ساخته‌اند که نمونه آن در جای دیگری دیده نشده است . در فیروزآباد نمونه‌های پیشرفته‌ای از آن ساخته شده است . تزیینات گچبری آن نیز تنوع زیادی دارد و هیچ‌کدام از نقوش شبیه به هم نیستند و می‌توان آن را مادر تمام گچ‌بریها و نقاشیهای ایران دانست . در سمت چپ بنا ، حیاط ایوان داری بوده است . در بالای آن معبد آناهیتا یا محل نگهداری آب قرار داشته است . این معبد نشان می‌دهد که مربوط به زمان

اشکانیان بوده و قبل از بناهای دیگر وجود داشته است. این معبد از سنگ تراش و بقیه بناها از سنگ لاشه ساخته شده‌اند. قطعات سنگ به وسیله بستهای آهنی دم چلچله‌ای و خرده‌سنگ به یکدیگر قفل و بست شده‌اند. دورتادور مجموعه بنا را با رویی از سنگ لاشه با تعداد زیادی برج در بر گرفته بوده است.

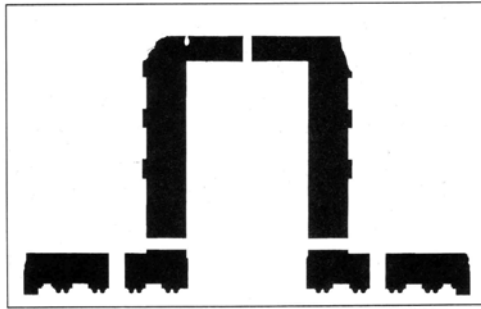
کاخ خسرو در قصر شیرین از کجاخهای بزرگی بوده که از بین رفته است. در اینجا نیز به دلیل ویژگیهای اقلیمی قصر شیرین، درونگرایی به خوبی مشاهده می‌شود. این عمارت بر فراز ارتفاعی مصنوعی به بلندی حدود هشتاد متر احداث شده بود و پلکان بزرگی شبیه به پلکان تخت جمشید صفا را با سطح باغ اطراف آن مرتبط می‌کرد. برخی از سیاحان در سفرنامه‌های خود از کاخ خسرو به عنوان یکی از عجایب دنیا نام برده‌اند. این بنا طبق سنن زندگی آن زمان به بخشهای اندرونی و بیرونی تقسیم شده بود. بخش رسمی یا بیرونی شامل ایوان طویل و وسیعی بود که به جای دیوار جانبی بر روی ستون بنا شده بود و رو به حیاط باز می‌شد و از طرف دیگر به تالار چهارگوش کنبداری منتهی می‌شد. در امتداد محور اصلی بنا دو حیاط بزرگ داخلی به دنبال یکدیگر قرار داشتند. در دو جناح جانبی بنا و پشت آخرین حیاط درونی، عمارات مسکونی کوچک و ساده‌ای بنا شده بودند که هر یک مستقلاً حیاطی اختصاصی و ایوانی رو به غرب داشته است. واحدهای مستقل مسکونی به وسیله دالانی طویل به یکدیگر مرتبط می‌شدند. در زمان خسرو دوم و عمارات مسکونی دیگری به مجموعه اضافه شدند. خصوصیت ویژه این کاخ امکان توسعه و گسترش آن بر اساس نظمی از پیش فکر شده است.

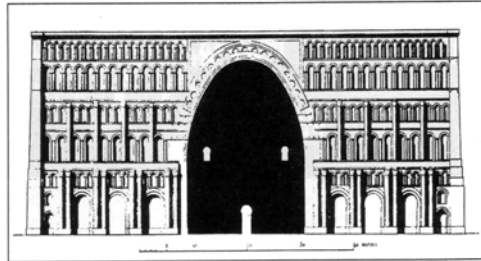
ایوان مدائن یا طاق کسری یا کاخ تیسفون واقع در شهر مدائن در کشور عراق از بناهای مهم شیوه پارتی است. متأسفانه این بنا تا کنون مورد مرمت قرار نگرفته و حتی یونسکو نیز موفق به این کار نشده است. مهمترین قسمت ایوان مدائن، مدخل اصلی آن است که به شکل ایوانی عریض و مرتفع، رو به خارج ساخته شده بود و تالار مستطیل شکلی در پشت آن قرار داشته است. طاق بزرگ هلالی قسمت مرکزی را می‌پوشاند. در طرفین بخش مرکزی که محور اصلی بنا را تشکیل می‌داد، راهروها، اتاقها و تالارها با پوشش گنبدی و گهواره‌ای قرار داشتند. نور تالار اصلی به وسیله یکصد و پنجاه دریچه تأمین می‌شده است.

طاق بزرگ ایوان مدائن بر روی دیوارهای سرتاسری و بدون ستون بنا شده بود. قسمت جلویی هلالی بزرگ و بخشی از نمای اصلی کاخ هنوز پابرجا است.

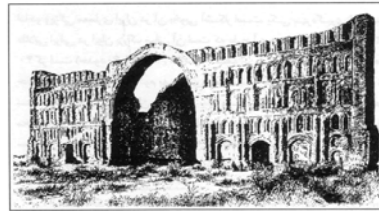
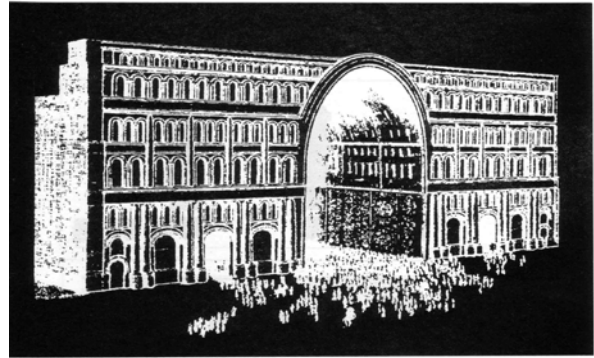
نمای بدون روزنه کاخ تیسفون به چهار طبقه تقسیم شده و به وسیله طاقیها و نیم ستونهایی در اطراف آنها تزیین شده بود. در ترکیب نمای خارجی کاخ، تأثیر معماری آشور به چشم می‌خورد. خصوصیات زیادی در این بنا مشاهده می‌شود. اما دو ویژگی معماری ایران در آن به خوبی آشکار است. یکی استفاده از تناسب طلایی ایرانی است که از آن مسطیله به اندازه ۲۴ گز در ۴۰ گز به دست آمده (۲۵/۳۰ × ۴۲/۶۰ متر) و در وسط آن طاقی ساخته شده است. دیگری هم استفاده از مصالح معمولی یا مصالح خشتی است و نه سنگ تراش. پیشرفتگیها و بقیه نکات همه و همه به صورت محاسبات دقیق بوده است. محاسبات فنی دقیقی که قبل از کار ساختمانی انجام می‌شده در ساخت این بنا به خوبی مشاهده می‌شود.

ایوان مداین
نقشه ایوان (پروپ)

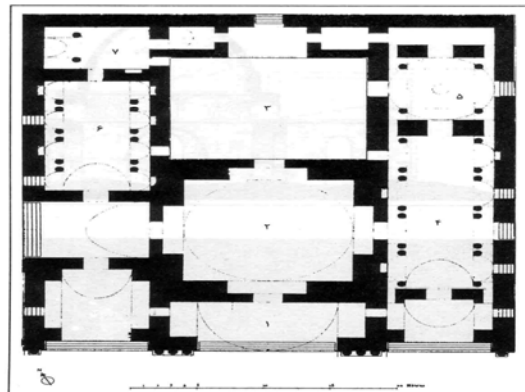

ایوان مداین، نمای
اصلی (از مجموعه اثر
معماری سنی ایران).

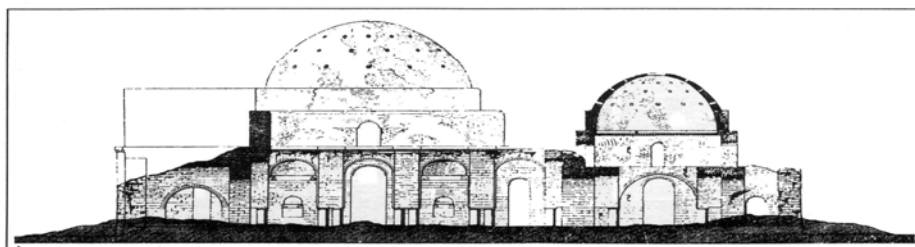
نمونه از ایوان مداین
(نقشه از مجموعه اثر معماری سنی ایران).

از دیگر بناهای معروف ساسانی که شیوه پارتی دارد کاخ سروستان در فارس است این بنا کوشک مانند در وسط حیاط بزرگی قرار گرفته و خود نیز دارای حیاط مرکزی است در اطراف این حیاط فضاهای گوناگونی به ابعاد و اندازه‌های مختلف با عملکردهای خاص قرار گرفته است. شکل ظاهری بنا و قوسهای آن به شیوه‌ای است که مدتها بعد از اسلام نیز مورد تقلید قرار گرفته است.

نقشه کاخ سروستان (از پروپ).

- ۱- ایوان اصلی
- ۲- اتاق بزرگ کتید دار
- ۳- میانسرا
- ۴- اتاق پذیرایی یا سفره خانه
- ۵- اتاق کتید دار
- ۶- اتاق (احتمالاً خصوصی)
- ۷- اتاق (احتمالاً بخش خصوصی)

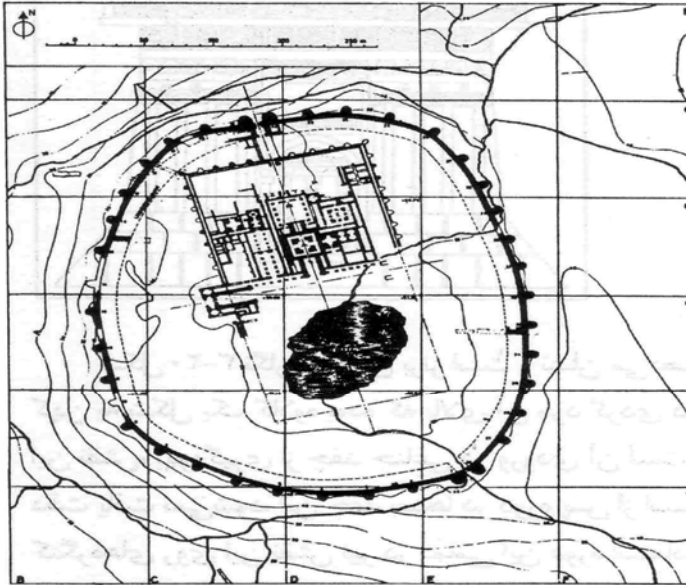
کاخ سروستان، برش از اتاق کتید دار کوچک (از مجموعه اثر معماری سنی ایران).

تخت سلیمان

محوطه باستانی تخت سلیمان در دره عمیقی مابین بیجار و میاندوآب در شهرستان تکاب قرار دارد. تخت سلیمان ابتدا از قرن پنجم میلادی از نقطه نظر منطقه اهمیت یافته است.

منابع تاریخی تأیید می‌کنند که آتشکده آذرگشسب در محل تخت سلیمان و در اواخر دوره ساسانی بویژه در زمان خسرو اول و دوم یکی از با اهمیت‌ترین و مهم‌ترین آتشکده‌های ایران بوده که همواره به عنوان زیارتگاه مد نظر پادشاهان قرار داشته است. حدس زده می‌شود معبد اصلی آتشکده آذرگشسب در تأسیسات بزرگتر قرار داشته است بنای اصلی آن که یک چهارطاق بزرگ و راهروهای مربوط بدان است مرکز اصلی بنا را تشکیل می‌دهد. داخل آن به واسطه استفاده‌های بعدی به شدت ویران شده، سرسراها و سه حیاط بیرونی از شمال به بنای اصلی می‌پیوندند که از طریق آنها راه اصلی حصار استحکامات بنا تأمین می‌گردد.

ام‌ارتوری عظیم ساسانی سرانجام به دست اعراب منقرض گشت. پس از پیروزی اسلام بر ایران، از قرن هفتم به بعد شهرها و بناهای مذهبی ساسانیان، متروک ماندند و از هم پاشیده شدند، ولی مکتب معماری مشتق از پیشرفتهای فلسفه و فنون معماری عصر ساسانیان، روش معماری دورانه‌های بعد از آن را در ایران اسلامی پایه‌گذاری کرد.

نقشه مجموعه تخت سلیمان
شامل آبگیر یا برکه، دیوار دور و
ساختمانهای گوناگون (از پوپ).

طاق بستان

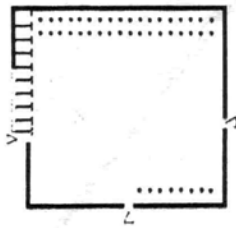
آثار طاق بستان در ۱۵ کیلومتری کرمانشاه و در کنار چشمه‌ای قرار گرفته این آثار شامل حجاریهای بسیار زیبا و هنرمندانه از عهد ساسانی است که صحنه‌های شکار و پیروزی پادشاهان ساسانی را نشان می‌دهد. حجاریها در بدنه دو ایوان سنگی که در دل کوه حفر شده‌اند تراشیده شده‌اند.

به‌طور کلی، معماری ایران را به شش شیوه متداول تقسیم می‌کنند که دو شیوه پارسی و پارتی در بحث معماری قبل از اسلام ذکر شد. چهار شیوه دیگر مربوط به معماری اسلامی است. باید توجه داشت که تغییرات سبکهای معماری و تکامل آن به صورت معماری کنونی، بویژه در گذشته به صورتی نیست که از مقطع خاصی شروع شده و پایان دقیقی داشته باشد. بلکه هر سبک و شیوه‌ای سالها به طول می‌انجامد تا جایگزین یا تکامل یافته سبکهای گذشته شود. بنابراین، هر شیوه یا تکینک خاص، ممکن است سالها در دوره‌های بعدی ادامه داشته باشد. برای مثال استفاده از ایوانهای رفیع از زمان پارتها شروع و در عهد ساسانیان تکامل یافته (ایوان مدائن) و در دوره‌های اسلامی نیز متداول بوده است. و یا استفاده از گنبدهای رُک هنوز هم ادامه دارد.

گنبدها به سه دسته تقسیم می‌شوند: الف: گنبدهایی که بدنه آنها انحنای دارد و به نام گنبد نار معروفند مانند: گنبد حضرت امام رضا (ع) در مشهد. ب: گنبدهایی که به شکل هرم یا مخروطند که بنام گنبد رُک معروفند مانند گنبد اکثر امامزاده‌ها و برجهای مقبره‌ای مثل گنبد قابوس. ج: گنبدهایی که در جنوب ایران متداول بوده و تعداد آنها محدود است به نام گنبد اورچین. این گنبدها شکل پله پله دارند مانند گنبد دانیال نبی (ع) در شوش.

چهار شیوه معماری اسلامی ایران عبارتند از: ۱ - شیوه خراسانی ۲ - شیوه رازی ۳ - شیوه آذری ۴ - شیوه اصفهانی.

شیوه خراسانی

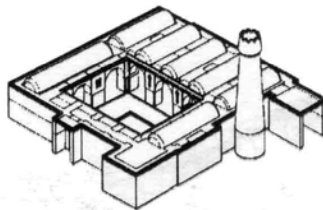

مسجد مدینه

۶۲۲ میلادی

۶۴۲ میلادی

اسلام در ایران

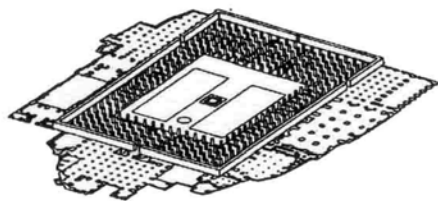
مسجد جامع فهرج

۵۰-۶۰ هجری

تاریخانه دامغان

۱۵۰ هجری

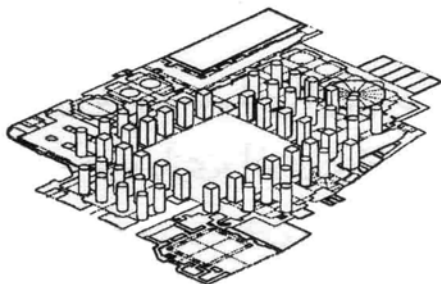

مسجد جامع اصفهان

(طرح شبستانی)

۴۵۴ هجری

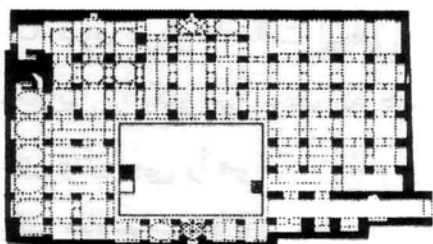
آل بویه

مسجد جامع اردستان

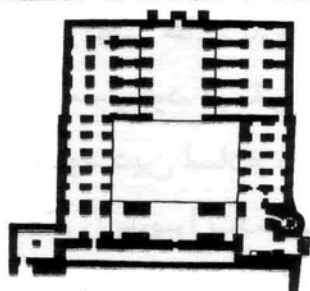
(طرح شبستانی)

قرن ۲ و ۳ هجری

مسجد جامع ناین

۳۴۹ هجری

مسجد جامع نیریز

قرن ۴ هجری

اولین نمونه‌های هنر و معماری اسلامی ایران در منطقه خراسان شکل گرفت. شیوه خراسانی در قرن اول هجری و از ابتدای پذیرش دین مبین اسلام از سوی ایرانیان شروع شد و تا زمان آل بویه و دیلمیان (قرن چهارم هجری) ادامه داشت. گروهی آن را ادامه شیوه پارتی دانسته و در مورد مساجد به نام سبک شبستانی می‌شناسند. باید توجه داشت که الگو و طرح مساجد اولیه اسلام تقلیدی از مسجد نبی اکرم (ص) در مدینه است. برای ساختن این مسجد، رسول گرامی (ص) دستور می‌دهند سنگهای لاشه را از نزدیکترین کوه تهیه کرده و آنها را به صورت خشکه‌چین (بدون ملات) بر روی هم بچینند. ارتفاع دیوارها به اندازه قد بلندترین مرد عرب در حالی که دستهایش را بلند کرده باشد، تعیین می‌شود. پوشش سقف شبستان آن از عناصری ساده مانند پوست چهارپایان بوده که در ضمن، سایبانی در برابر نور شدید آفتاب بوده است. از نخلهای خشک و درختان بی‌بار به عنوان ستون و تیر استفاده می‌شده است. مساجد اولیه اسلام در خراسان با الهام از مسجد مدینه (مدینه النبی) در یک فضای چهارگوش با شبستانی در جهت قبله به وجود آمد و سقف تنها شبستان آنها نیز برای ایجاد سایبان و بعدها جلوگیری از آب باران با مصالح ساده پوشیده شد (شبستانی).

در مجموع خصوصیات شیوه خراسانی عبارتند از:

- سادگی تا مرز امکان

- استفاده از مصالح بوم آورد (ساختمایه‌ای که در این شیوه بکار رفته «بوم آورد یا ایدری» بوده است یعنی آنرا از خود محل ساخت بدست می‌آورند)

- پرهیز از بیهودگی

- مردم‌واری فوق‌العاده

مهمترین بناهایی که در حال حاضر در این سبک در دسترس هستند، به شرح زیر می‌باشند:

مسجد جامع فهرج از نیمه اول قرن اول هجری

مسجد تاریخانه دامغان: تازی به ترکی یعنی خدا (خدای خانه)

در خرائق در نزدیکی یزد نیز آثار مختلفی از شیوه خراسانی به جای مانده است.

اصل مسجد جامع اصفهان (مسجد اولیه)

مسجد جامع ابرقو

مسجد جامع نایین

مسجد جامع میبد

اصل مسجد جامع اردستان

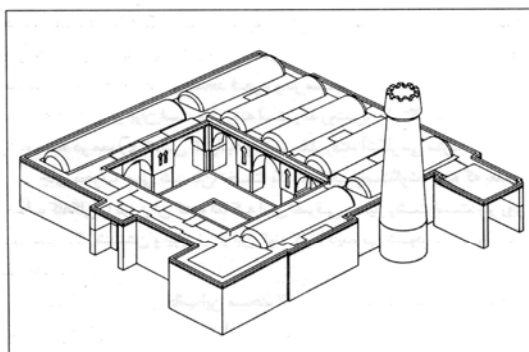
مسجد جامع نیریز - اصل آن

از میان بناهایی که در بالا آورده شدند، به بررسی چند بنا می‌پردازیم.

یکی از اصیل‌ترین بناهای این دوره، مسجد جامع فهرج یزد است.

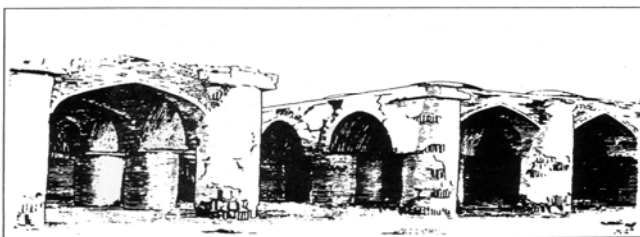
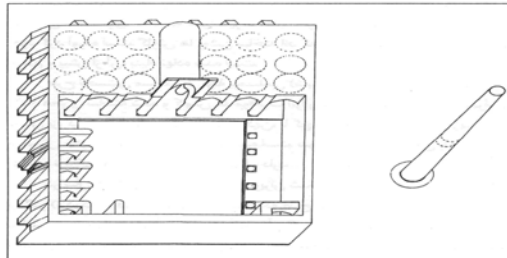
مسجد فهرج - یکی از اصیل‌ترین ساختمانهای شیوه خراسانی است که این مسجد در ۲ کیلومتری یزد در قریه‌ای به نام فهرج سر راه قدیمی یزد به کرمان است و تک منار گلی آن از فاصله دور دیده می‌شود بنای مسجد مربوط به قرن اول هجری و مانند مساجد صدر اسلام دارای طرحی بسیار ساده و بی‌پیرایه است و احتمالاً جزو نخستین مساجدی است که تا کنون در ایران شناخته شده، سبک و شیوه معماری آن را بین شیوه پارتی و خراسانی می‌دانند. بنا تماماً از خشت خام ساخته شده و پوشش دیوارها از کاهگل است.

نقشه مسجد بسیار ساده است و شبستانی سه دهانه دارد. دهانه میانی که بزرگتر از دو دهانه چپ و راست است قوس ناری دارد و طاق‌ها نیز ناوی و طاق آهنگ است در قسمت شمالی مسجد مناره‌ای از خشت و جدا از بنا ساخته شده که به مسجد راه دارد قسمت‌هایی از مسجد که در حال ویرانی بوده مرمت شده است. یکی از ویژگیهای جالب این مسجد، نقش درهای ساسانی است که با گچ، بر روی دیوار شرقی، نگاشته شده. بطور کلی معماری این مسجد بجز نقشه آن چیز تازه ایست معماری ساسانی است.

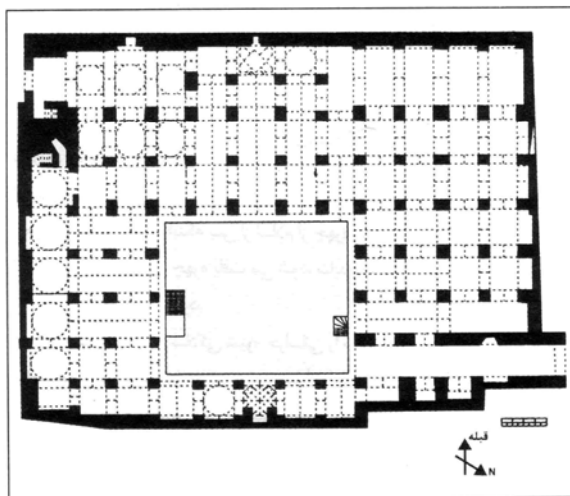
مسجد جامع فهرج

تاریخانه دامغان - این مسجد یکی از مساجد اولیه اسلامی (قرن دوم هجری) و باشیوه خراسانی بنا شده است. نقشه ساختمان بر پایه همان شبستان ستوندار است که بعدها در آن تغییراتی داده‌اند. بخشی از این مسجد چندین بار، دوباره‌سازی شد. یک صحن بزرگ تقریباً چهارگوش دارد که در اطراف آن رواقهایی با طاق ضربی روی پایه‌های مدور قرار دارد. نقشه کلی مسجد ساده و مردم‌وار است و شبیه یک حیاط اندرونی است. طرح کلی ساختمان و مصالح آن و نوع آجرچینی و ابعاد آجرهای قرمز رنگ و ستونها شبیه طرح بناهای ساسانی است. در رواقهای اطراف حیاط دهانه وسط، نسبت به دهانه‌های دیگر ارتفاع بیشتری دارد. قوسهای آن ابتدا بدون تیزه و صاف بوده‌اند و قوسهای جناقی (تیزه‌دار) را بعدها زده‌اند.

تاریخانه دامغان

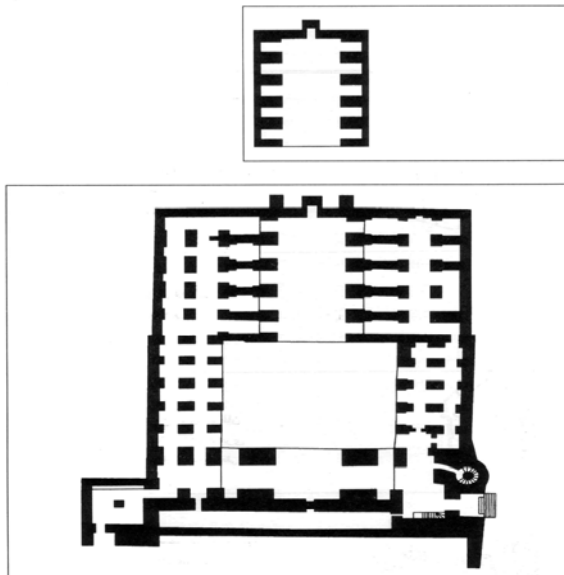
مسجد جامع نائین - یکی از بناهای شیوه خراسانی (شبستانی) است. قدیمیترین قسمت مسجد مربوط به شبستان جنوبی است. تغییرات زیادی در دوره‌های بعد، از جمله در زمان آل بویه در آن داده شده، لذا مسجد، ترکیبی از شیوه خراسانی و رازی دارد.

مسجد جامع نائین

مسجد اولیه جامع اصفهان - با کاوشهایی که اخیراً انجام شده، باب رده‌اند نه طرح اصلی و ابتدایی مسجد جامع اصفهان، سبسانی (بومسلمی یا شبستان ستوندار) است. این مسجد بزرگ، تاریخی کهن دارد و در دوره‌های مختلف، تغییرات کلی در آن داده شده است و تقریباً از تمامی پادشاهان سلسله‌های ایرانی بعد از اسلام در آن اثر و کتیبه‌ای دیده می‌شود. به ویژه در عهد سلجوقی، تیموری و صفوی، نظر به اینکه مسجد کنونی دارای شیوه‌ای رازی است، لذا در بخش شیوه رازی به تفصیل از آن صحبت شده است.

مسجد جامع نیریز - این مسجد در اصل، شیوه خراسانی داشته و بعدها ملحقاتی به آن اضافه شده است. طرح اولیه مسجد، شبستانی در جنوب و ایوانی در مقابل شبستان داشته که یک ایوان بوده است به این ایوانهای تکی «گیری» می‌گفتند و گروهی از کارشناسان عقیده دارند که قبل از آن این محل یک آتشکده بوده است.

مسجد جامع نیریز

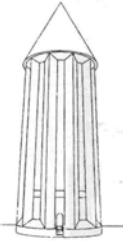
معماری در عصر سامانیان

همان‌طور که در گذشته بیان شد، سبک و یا شیوه معماری در مقطع خاصی پایان نمی‌گیرد و پذیرش آن نیز ناگهانی نبوده و شروع معینی ندارد. منطقه خراسان صاحب شیوه خراسانی است اما همین شیوه بتدریج گرایش به شیوه بعدی یعنی رازی پیدا کرد و لذا بسیاری از آثار از نیمه دوم قرن سوم هجری دارای دو شیوه خراسانی و رازی با هم بودند و این موضوع در شیوه‌های بعدی نیز تکرار می‌شود. معماری در عصر سامانیان نیز چنین وضعی داشت و بناها تلفیقی از شیوه خراسانی و رازی بودند و به مرور زمان شیوه رازی جایگزین شیوه خراسانی شد. پذیرش نهایی اسلام امنیت مناسبی را به وجود آورد و موجب شد که شالوده اقتصادی لازم برای نیروهای خلاق فراهم آید. مقارن با نیمه دوم قرن سوم یک دگرگونی اصیل ایرانی در خراسان (در آن زمان ماوراءالنهر و افغانستان کنونی جزء خراسان بود) تکوین یافت. در این منطقه با وجود حکومت سامانیان که در بخارا و سمرقند فرمان می‌راندند، فرهنگ تازه‌ای با ویژگی‌های اصیل ایرانی پدید آمد. در این دوره، تنها یک بنای تاریخی باقی ماند که از زیباترین بناهای ایرانی است. آرامگاه امیراسماعیل سامانی که مدتی قبل از مرگ او در اوایل قرن چهارم در بخارا ساخته شد، بنایی است با قدرت و اصالتی مؤثر. این بنا که شیوه خراسانی - رازی دارد، از نظر پیشرفت در طرح و نقشه و به کارگیری مصالح تزئینی مناسب، در معماری ایران سهم بسزایی دارد. ساختمان آن مکعبی شکل است که هر ضلعش تقریباً ۱۰ متر است با گنبد نیمکره‌ای که در چهار گوشه آن چهار گنبد کوچک تخم‌مرغی به سبک و شیوه بناهای ساسانی است. چهار گوشه دیوارها که اندکی به داخل شیب دارد، با ستونهای عظیم سه ربعی تقویت شده است. بنا، مناسب یک بنای یادبود است و سادگی و گیرایی اندازه‌ها و نسبت‌های هماهنگ با آرایش قوی و ابتکاری، آن را از سایر بناهای اسلامی متمایز ساخته است. در این بنا، آجر با مهارتی استادانه به کار رفته و برتری آجرچینی‌های ایرانی را به خوبی نشان می‌دهد. بافت سایه‌دار دیوارها یادآور سبک بافته است که از تابش نور شدید خورشید جلوگیری می‌کند. این شیوه معماری بعدها، در سرزمین توران (ترکمنستان کنونی) سرمشق بسیاری از بناها قرار گرفت.

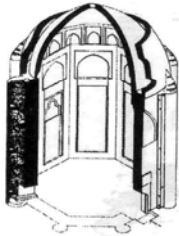
شیوه رازی

مقبره امیر اسماعیل سامانی
بخارا
۲۹۵ هجری

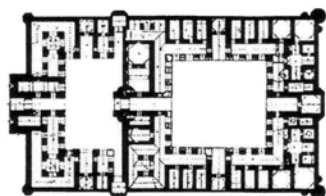
گنبد قایوس
۳۹۷ هجری

برج های خرقان
۴۶۰-۴۸۶ هجری
معمار: استاد ابوالمعالی زنجانی

مسجد جامع اصفهان
۴۷۳ هجری
آغاز طرح چهار ایوانی

رباط شرف

۵۰۸ هجری

معمار: استاد محمد طرائقی سرخسی

مسجد جامع زواره

۵۳۰ هجری

معمار: استاد محمود اصفهانی

مسجد جامع اردستان

(افزوده های رازی)

۵۵۳ هجری

معمار: استاد محمود اصفهانی

گنبدسرخ مراغه

۵۴۲

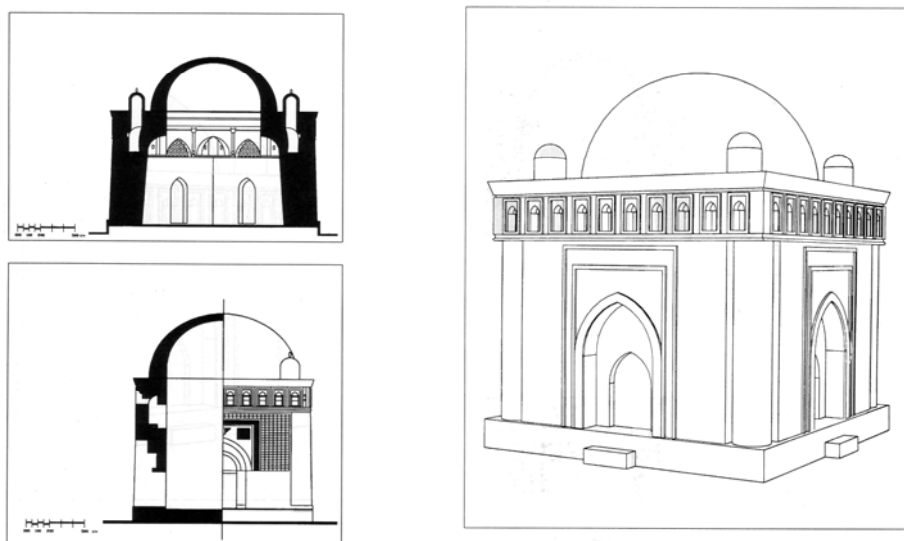
معمار: استاد محسن

شیوه رازی

این شیوه چهارمین شیوه معماری ایران است که تمامی ویژگیهای خوب شیوه‌های قبلی را به بهترین صورت دارا است. در این شیوه، تأثیرپذیری از شیوه پارسی و شکوه شیوه پارتی و دقت شیوه خراسانی دیده می‌شود.

آغاز شیوه رازی هر چند مربوط به شمال ایران است، اما در ری رواج می‌یابد و بهترین آثار در آنجا ساخته می‌شود. شهر ری یا «راز» محل رشد و ترقی شیوه رازی است. در این دوره، بنابر نوشته مورخان و سیاحان، ری شهر بسیار آبادی بوده و آنطور که می‌گویند، این شهر دارای شش هزار مدرسه و چهارصد حمام و هفتصد مناره و... بوده است. این ارقام، دلالت بر بزرگی و عظمت این شهر دارد و به دلیل آنکه ری قبل و بعد از سلاجقه مورد تاخت و تاز و تخریب و غارت قرار گرفته به ویژه زمان مغول و تیمور، لذا بسیاری از آثار ارزنده شیوه خراسانی و رازی به دست مهاجمان غارتگر تخریب و ویران شده است.

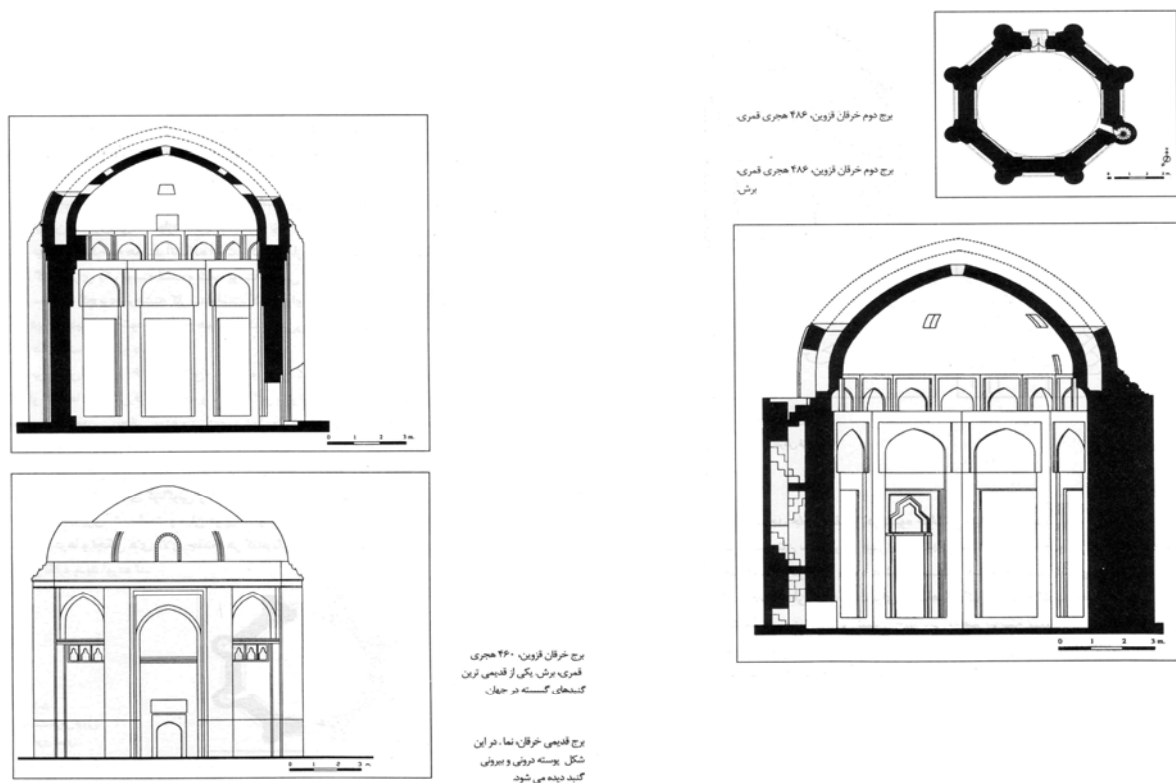
شیوه رازی از زمان آل زیار، شروع و در زمانهای آل بویه - سلجوقیان و اتابکان و خوارزمشاهیان تا زمان حمله مغول ادامه داشته است. همانطور که قبلاً اشاره شد، چون هر شیوه جدید متأثر از شیوه‌های قبلی است، لذا در آغاز، شیوه رازی بعضی از بناها مانند گور امیر اسماعیل سامانی و مزار و مناره ارسلان جاذب در ۳۷ کیلومتری مشهد (گنبد خانه‌ای دواشکوبه (دو طبقه) دارد) وجه مشترکی بین شیوه خراسانی و رازی دارند.

مقبره امیر اسماعیل سامانی

اوج شکوفائی و ترقی شیوه رازی در عهد سلجوقیان است. معماری سلجوقی نیرومند و حساب شده و دارای ساختاری پیچیده بود و این همه اتفاقی نبود مگر تجلی یک تحول شگرف که در اواخر قرن چهارم با سامانیان آغاز شد. پادشاهان سلجوقی با همت و علاقه وزیر با تدبیر خود، خواجه نظام‌الملک، آثار و بناهای بسیاری را در گستره ایران زمین آن روز که از ماوراءالنهر (آسیای میانه کنونی) شروع و تا آسیای صغیر و آناتولی (ترکیه) ادامه داشت، با عملکردهای گوناگون ساختند. در این زمان، برجهای آرامگاهی، مناره‌ها، مساجد، مدرسه‌ها و کاروانسراها و موارد متنوع بسیاری احداث شدند که خوشبختانه بسیاری از آنها هنوز باقی است. طرحهای دایره، هشت‌گوش، شش‌گوش، چهارگوش... و مربع و مربع مستطیل، در بناهای این دوره مورد استفاده قرار گرفت. میله‌های راهنما که بعضی از آنها محل دفن بانی آن نیز بوده، تبدیل بناهای مساجد شبستانی به بناهای چهار ایوانی نیز در این دوره صورت گرفت.

در شیوه رازی تاق و گنبد بسیار پیشرفت کرد و گونه‌های چفد تیزدار برای تاق و گنبد بکار رفت بجای تاق ساده آهننگ [که در شیوه خراسانی باب بود] از تاق‌های چهار بخشش، کاربندی، تاق کلبو و تاق چهار ترک بهره‌گیری شد. اولین نمونه‌های گنبد‌های گسسته نار در برجهای خرقان در نزدیکی قزوین مشاهده می‌شود و نوع کاملتر آن نیز بعدها به صورت ترک‌دار ساخته می‌شود.

گنبد گسسته رُک نیز که از ویژگیهای معماری شمال ایران بود، به ری و سپس به مرکز ایران انتقال می‌یابد. بهترین نمونه آن، گنبد یا میل قابوس است.

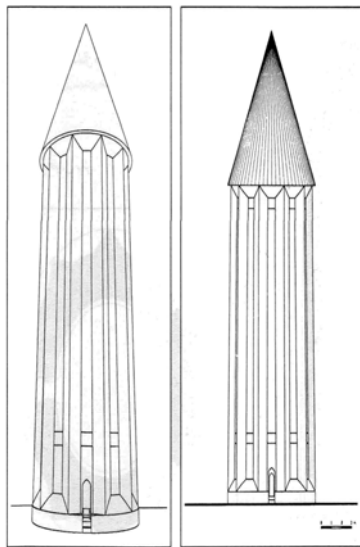
انواع گنبدهای خاکی در بناهای مختلف ساخته شده‌اند. انواع گنبدهای دو پوسته پیوسته نیز در بناهایی مثل مسجد برسیان و مسجد جامع اردستان و مسجد جامع زواره ساخته شده‌اند.

در شیوه رازی، ساختمان از بنیاد و پای بست با مصالح مرغوب احداث می‌شد و خشتهای پخته کوچک و بزرگ و نازک و ستبر نماهای بنا را می‌آراست.

انواع نقشهای شکسته (نقشهایی که خطوط مستقیم دارند)، به روشهای مختلف در این دوره ایجاد شده است. گره‌سازی با آجر و کاشی یا گره‌سازی در هم از این دوره آغاز می‌شود. در این نوع گره‌سازی، قطعاتی از کاشی را به صورت نگین و یا ساده در میان قطعات آجری به کار می‌بردند که خود موجب جلوه و زیبایی می‌شده، قدیمترین نمونه این کار در برج اتابک کرمان است که قطعات کاشی به وسیله گچ دورسازی شده و سپس با گره‌سازی آجر، آن را تکمیل کرده‌اند. اینک به شرح چند بنای معروف شیوه رازی می‌پردازیم:

گنبد قابوس: در اوایل قرن چهارم هجری، یکی از بهترین بناهای برج مقبره‌ای ایران یعنی گنبد قابوس در نزدیکی گرگان ساخته شد. این برج مدفن بانی آن، قابوس بن وشمگیر از آل زیار است. این بنا، در شهری به همین نام قرار دارد. این بنا که از هزار سال پیش تا کنون بر روی تپه‌ای خاکی خودنمایی می‌کند، در عین سادگی یکی از غرورانگیزترین بناهای آرامگاهی است که نه تنها در خاک ایران بلکه در سرتاسر جهان اسلام ساخته شده است. با روی کار آمدن شهریاران دیلمی، آل زیار و آل بویه، مجدداً عظمت معماری اصیل ایران در سرتاسر ایران آن روز جلوه‌گر شد و سبک و شیوه رازی را در معماری اسلامی ایران پدید آورد. بنای گنبد قابوس دارای شکوه و عظمت و اندازه‌های متناسب است. تپه‌ای که پای‌بست (پی‌بنا) بر آن نهاده شده و اکنون در حدود ۱۵ متر عمق دارد، خود تپه‌ای باستانی است. درون این پای‌بست، سردابی بوده است که آثار طاق آن هنوز باقی است. بدنه برج را ده پا پیل مضرس مثلثی شکل احاطه کرده است.

ارتفاع این مضرس‌ها ۳۷ متر تا زیر گنبد است و با آجر ساده کار شده است. گنبد دو پوسته بوده و گنبد درونی خاکی و نیم تخم‌مرغی و از آجر معمولی است و پوسته بیرونی گنبد مخروطی شکل است.

میل گنبد قابوس

برج لاجیم رسنگت و برج رادکان (نزدیک گرگان) از لحاظ زمانی فاصله نزدیکی از هم و جدا از میل گنبد قابوس ساخته شده‌اند. برج لاجیم نقشه‌ای دایره شکل دارد. گنبد آن مرور زمان صدمات زیادی متحمل شده و از شکل اولیه خارج شده است. نمای آن هیچ گره‌سازی ندارد و دارای کنگره است. دو برج مقبره‌ای خرقان در جاده همدان به ری و ساوه است که به فاصله زمانی کم از یکدیگر ساخته شده‌اند. این دو برج مقبره‌ای، یکی متعلق به پدر و دیگری متعلق به پسرش است. طرح و نقشه هر دو برج، هشت‌گوش است که در همه گوشه‌های آن هشت برجستگی وجود دارد. گنبدهای آن نیز از قدیمی‌ترین گنبدهای دو پوسته گسسته (میان تهی) است. قسمت اصلی مسجد جامع گلپایگان (گنبد و زیرگنبد) نیز شیوه رازی است و بقیه قسمتهای آن الحاقی است. این مسجد قبلاً آتشکده (چهار طاقی) بوده و بعداً تبدیل به مسجد شده است.

مسجد برسیان که در اواخر قرن پنج ساخته شده و در فاصله ۴۲ کیلومتری شرق اصفهان قرار دارد. از بناهای شیوه رازی است. بنا، طرح و نقشه‌ای چهارگوش دارد، گنبد آن دو پوسته پیوسته و مناره و ایوان آن بعدها الحاق شده است. یکی دیگر از بناهای شیوه رازی، مسجد جامع اردستان است که گنبد و ایوان آن مربوط به شیوه رازی است که بر روی یک بنای شبستانی ساخته شده است. در تزیینات آجر کاری آن، نهایت دقت و ظرافت به کار رفته، ستونهای شبستان آن ابتدا به صورت مربع بوده و سپس هشت ضلعی شده‌اند.

از نمونه‌های دیگر شیوه رازی رباط شرف است. این بنا در موقعیتی نزدیک سرخس در شاهراه بغداد به مرو پیش از آن در سر راه مدائن به مرو یعنی دقیقاً در محلی که نیاز به ساخت یک رباط حس می شود قرار گرفته است. بای این بنا را مادر سلطان سنجر سلجوقی می‌دانند و تاریخ آن مربوط به اوایل قرن ششم هجری است. طرح و نقشه بنا شامل دو حیاط چهار ایوانی است که هر دو در یک زمان ساخته شده اند. ولی معماری حیاط دوم بهتر است. احتمالاً دو خانه خصوصی نیز در طرفین ایوان انتهایی ساخته شده است. بنا تنها یک ورودی دارد که شامل یک سر در زیبا و دو اطاق در طرفین آن و یک ایوان ورودی است که به وسیله دالانهایی به حیاط اول می‌رسد. به‌طور کلی، محور اصلی بنا از جنوب شرقی به شمال غربی است و بنا با توجه به قبله ساخته شده است که دارای سه محراب است. به علت تنوع زیاد آجر، رباط شرف را می‌توان موزه کار با آجر دانست، آجرهای گوناگونی که در آن به کار گرفته شده را می‌توان به پنج گروه طبقه‌بندی کرد.

۱- آجرچینی‌ها ۲- فرمهای آجری ۳- طرحهای هندسی (گره‌سازی) ۴- کتیبه خط آجری ۵- آجرهای تراش‌دار پوششهای مورد استفاده از نوع طاق آهنگ است. تنوع آجرهای مختلف در بنا، شکل ویژه‌ای به بنا داده است. یکی از کارهای بسیار خوب در اینجا، تأمین آب آن است که به دلیل دور افتاده بودن محل و عدم دسترسی به قنات، تأمین آب مشکل بوده است. در این محل، اصلاً آب روی گذر ندارد. بنابراین، باید آب خوردن، از آب باران تأمین شود. لذا در این محل، پشت‌بام را شیب داده، ناودانه‌های شُرهای را به طرف حیاط قرار داده‌اند. در زیر ناودانه‌ها، لگنچه‌هایی سنگی گذاشته بودند که مجرای آنها آب باران به آب انبار رباط هدایت می‌شده و به این ترتیب آب سالیانه آن از آب باران پشت‌بامها تأمین می‌شده است.

مسجد جامع کبیر قزوین

این مسجد، در محل دباغان و در حاشیه غربی خیابان امام خمینی قرار گرفته است. مسجد با مناره‌های باشکوه و ایوانهای بلند و گچ‌بریهای ممتاز از آثار نفیس دوره اسلامی شهر قزوین است. قدیمیترین قسمت این مسجد طاق هارونی است. هارون‌الرشید (خلیفه

عباسی) در قرن دوم هجری در موقع عزیمت به خراسان که به قزوین آمده بود فرمان ساختن باروی شهر و این مسجد را داد. بنا به گفته مورخان، این قسمت صدر مسجد کبیر را تشکیل می‌داده و طاق هارونی را مقصوره کهن نیز می‌نامند. در پایان قرن چهارم هجری، فخرالدوله دیلمی شروع به کشیدن دیوار مسجد کرد ولی ناتمام ماند. به علت آسیب‌دیدگی مسجد در اواخر قرن چهارم توسط افراد، خیر مناره مسجد تعمیر و تجدید بنا شد. طاق هارونی در قسمت شرقی مسجد قرار گرفته و به فاصله‌ای از طاق هارونی در قسمت جنوب صحن مسجد بر روی چهار طاقی آتشکده مقصوره بزرگ یا مقصوره خمارتاشی ساخته شده. این مقصوره را امیر خمارتاش در اول قرن ششم هجری آغاز به ساختمان کرد و طی نه سال به پایان رسانید. بر فراز مقصوره خمارتاشی، گنبد عظیمی است. گنبد یک پوسته و سنگه آن برای این منظور بوده که پوسته دوم بر روی آن سوار شود که بعدها از پوسته دوم منصرف و پوسته اول را کاشیکاری کرده‌اند. ایوان جلوی آن در زمان صفویه ساخته شده و بقیه بناها در دوره‌های مختلف الحاق شده‌اند.

مسجد جامع اصفهان - این مسجد که عمری هزارساله دارد، موزه‌ای از تاریخ معماری اسلامی در ایران است. زیرا آثار و تزیینات و بنای مسجد از سبک خراسانی و احتمالاً فراتر از آن شروع و تا قاجاریه ادامه می‌یابد و چون سبک یا شیوه رازی در آن غالب است، لذا آن را جزو بناهای شیوه رازی می‌دانند. ابتدا تصور می‌رفت که این مسجد در زمان سلجوقیان پی‌ریزی شده ولی با کاوشهایی که در گوشه و کنار این مسجد به ویژه در قسمتهای جنوبی آن به عمل آمده، معلوم شده که مسجد ابتدا شیوه خراسانی داشته و سپس مسجد که آسیب دیده بود، در زمان آل بویه با تغییراتی مجدداً دوباره‌سازی شد و در زمان سلجوقیان مسجد جدیدی احداث گردید. این مسجد تا کنون از حوادث روزگار در امان مانده است. مسجد به صورت چهار ایوانی (یکی از شیوه‌های رازی) است و اطراف و پشت ایوانهای آن را شبستانهایی که در دوره‌های مختلف به ویژه سلجوقی احداث شده، احاطه کرده است. اوج هنر و زیبایی شیوه آذری مخصوصاً کاشیهای معرق بسیار جالب و محراب گچبری شبستان اولجایتو (سلطان محمد خداپنده) از شاهکارهای هنری این مسجد است. مسجد دارای دو گنبد شمالی و جنوبی است. گنبد جنوبی مربوط به خواجه نظام‌الملک وزیر با تدبیر ملکشاه سلجوقی است و متعلق به قرن پنجم است. گنبد آن دو پوسته و ارتفاع پوسته داخلی آن ۲۳ متر است و دارای محرابی در زیر گنبد است که بر روی محرابهای قبلی ساخته شده است. گنبد و زیرگنبد آن، فاقد کاشیکاری است و منحصرأز آجر تزیین شده که یکی از مشخصات سبک رازی است. در جلوی گنبد جنوبی ایوانی اضافه شده که به نام صفا یا ایوان صاحب معروف شده است.

در قسمت شمالی مسجد با فاصله‌ای دورتر از حیاط مسجد، گنبد دیگری است به نام تاج‌الملک وزیر دیگر ملکشاه که احتمالاً برای رقابت با گنبد خواجه نظام‌الملک ساخته شده است. این گنبد، عملکرد تشریفاتی داشته و ملکشاه قبل از نماز جمعه در این محل تشریفات را انجام می‌داد. این گنبد و زیرگنبد آن (گنبدخانه) را یکی از شاهکارهای معماری اسلامی ایران می‌دانند که در ساخت آن دقت بسیار به کار رفته، گنبد آجری است و کاشیکاری ندارد و از نوع خاگی و دو پوسته است و برای تبدیل فضای مربع زیر گنبد به دایره از اجزای هندسی مانند لوزی‌ها و اشکال هندسی مختلف استفاده شده است. در زیر گنبد کتیبه آجری با خط کوفی است که تاریخ ۴۸۱ هجری دارد. مسجد دو ایوان دیگری در طرف شرق و غرب دارد که ایوان غربی که دارای تزیینات بسیار است، به نام ایوان استاد و ایوان شرقی که توسط شاگرد او ساخته شده، به نام ایوان شاگرد معروف است. صحن و حیاط مسجد مستطیل شکل و دارای دو حوض است. مسجد دارای محرابهای متعدد در شبستانها و ایوانها و زیر گنبد است که عالیتین آنها محراب اولجایتو در شبستانی به همین نام و در قسمت شمال غربی مسجد است. تزیینات آن خط نوشته و گل و بوته و شکل‌های هندسی است.

قسمت انتهایی محراب دارای یک نوار فرعی جدا شده مرکب از نوشته‌های به هم بافته شده کوفی است. تاریخ محراب که ۷۱۰ هجری قمری می‌باشد، در لوح مرکزی و پیشانی محراب نوشته شده است. مسجد دارای هشت محراب دیگر است که در زمانهای مختلف به ویژه در عهد صفوی احداث شده‌اند. همچنین دو مناره دارد که در طرفین ایوان جنوبی قرار گرفته‌اند که ساقه یا بدنه مناره‌ها با کتیبه‌های کاشی بر زمینه آجر تزیین شده است. مسجد دارای شبستانی به نام بیت‌الشتاء (دارالشتاء یا تالار زمستانی) است که در زمان سلطان محمد خداپنده ساخته شده و دارای قوسهای مغولی است. این شبستان که به شکل خیمه در پشت ایوان استاد قرار گرفته است.

در دوره فرمانروایی آق قویونلو در مناره ایوان جنوبی ساخته و در دوره صفویه، تغییراتی اساسی در مسجد داده نشد. تنها بنایی که در این دوره ساخته شد شبستانیست در غرب چهلستون غربی ایوان جنوبی که شاه عباس بزرگ منصوب و به چهلستون شاه عباسی معروف است. میانسرا

میانسرای مسجد جامع اصفهان دارای دو حوض است، یکی به شکل مربع در مرکز صحن، و دیگری چند ضلعی در قسمت شمالی آن.

ایوان

مسجد جامع اصفهان دارای چهار ایوان است، که در طی دوره‌های مختلف در پیرامون صحن آن اضافه شده‌اند. ایوان شمالی به نام «صفا درویش» خوانده می‌شود. سرچشمه آن به دوره سلجوقی می‌رسد، و در طی دوره صفویه نیز بازسازی و مرمت‌هایی در آن صورت گرفته است. تزیین آن از آجر کاری و گچبری است.

صفه درویش دقیقا در مقابل ایوانجنوبی مسجد، که به «صفه صاحب» معروف است و به فضای گنبد نظام الملک راه می دهد، قرار دارد. مناره های طرفین آن تأکید مزیدی بر این بخش مهم از مسجد می نهند. قاب پیرامون این ایوان با کاشیکاری های مربوط به دوره های صفویه تزیین شده است. ایوان مزبور از سه ایوان دیگر کوتاهتر و عریض تر است.

از بین ایوان های شرقی و غربی، آنکه در مشرق واقع شده و به نام « صفه شاگرد » شهرت دارد، به خصوص در قاب پیرامون این ایوان با کاشیکاری های اصیل دوره سلجوقی تزیین گردیده است، و ایوان غربی که به نام « صفه استاد » مشهور است، از تزیین آجری همین دوره برخوردار است.

هیچیک از این ایوانها ضلع کاملا مسدود ندارند. ضلع باز اصلی شان البته به طرف میانسرای مسجد گشوده شده است، و دیوارهای سه ضلع دیگرشان به شبستان ها و تالارهای پیرامونشانراه می دهند. یک عنصر مهم تزیینی در معماری اسلامی یعنی مقرنس کاری به صورت ابتدایی در ایوان ها و بعد هم بشکل کاملتر در نقاط دیگر مسجد دیده می شود.

شبستان

شبستان های مختلفی در مسجد جامع به فراخور ساخت و وظیفه ای که دارند، نظیر شبستان چهلستونی که شاه عباس اول به گوشه جنوب شرقی مجتمع مسجد جامع اصفهان افزود. وجه تسمیه اینگونه شبستان ها آن است که ستون های فراوان دارند. شبستان تقاداری که در زمان بایسنغر میرزا در ضلع غربی این مسجد افزوده شد، و به نام بیت الشتا عماد معروف است، فضای منزولی و محفوظی است که برای مراسم نماز در زمستان از آن استفاده می شود. این فضا ۵۰ متر طول و ۲۵ متر عرض دارد. تاق های خیمه ای آن بر ستون های کم ارتفاع استوارند. در هر یک از اتاق های آن حفره ای پیش بینی شده که با یک قطعه مرمر سفید تعبیه گردیده است، به طوری که نور خورشید را به فضای شبستان باز می تابد.

گنبد.

مشهور ترین گنبدهای مسجد جامع، گنبد معروف به گنبد نظام الملک و گنبد شمالی مسجد، معروف به گنبد خاکی، هستند که همه اجزاء فضای زیر این گنبد در سوق دادن چشم بیننده به سوی گنبد هماهنگ هستند.

محراب

مسجد جامع اصفهان از مساجدی است که محراب های متعددی دارد. بلند آوازه ترین محراب آن نه در زیر گنبد جنوبی نظام الملک، بلکه در ضلع شمالی ایوان غربی آن، در شبستانی که به وسیله الجایتو، فرمانروای ایلخانی، ساخته شد قرار دارد. این محراب، نمونه نفیسی از تزیین گچبری است.

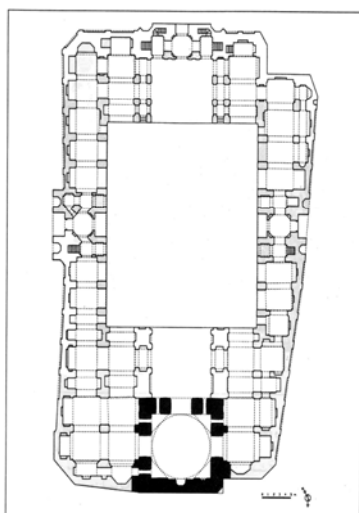
مناره ها

مسجد جامع اصفهان دارای دو مناره است، که در طرفین ایوان جنوبی قرار دارند. بر آنها مقرنس کاری هایی همراه با کتیبه ها کاشی بر زمینه آجر کاری دیده می شود.

مسجد جامع گلپایگان

مسجد جامع گلپایگان (۵۱۲- ۴۹۸ ق) از نخست همانند گنبد دوازده امام و مسجد جامع بروجرد تنها دارای یک گنبد خانه بوده و بخشهای دیگر بعدها به آن افزوده شده است. گنبد خانه تهرانگ آتشکده ای دارد.

معمار مسجد جامع زواره (۵۳۰ ق)، استاد محمود اصفهانی معروف به غازی است و آنرا بر روی بنایی کهن تر ساخته است. آسمانه شبستان جنوبی تاق آهنگ تیزه دار است. یکی از کهن ترین چفدهای کلید در این مسجد یافت می شود.

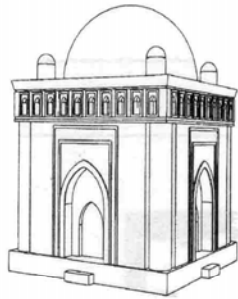
مسجد جامع گلپایگان

مسجد جامع اردستان

بخشهایی از مسجد جامع اردستان در شیوه خراسانی ساخته شد و در شیوه رازی به یک ایوانه تبدیل شد. این بنا آجر کاری دقیقی دارد .
گنبد آن دو پوسته پیوسته است.

نکته : ساختمان مدرسه متصل به مسجد و واقع در گوشه شمال غربی را نیز در زمره اقدامات ساختمانی همین دوره باید دانست.

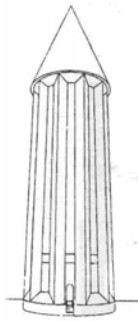
شیوه رازی

مقبره امیر اسماعیل سامانی

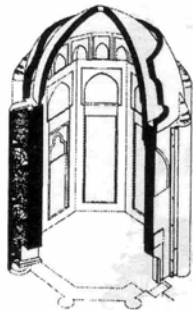
بخارا

۲۹۵ هجری

گنبد قابوس

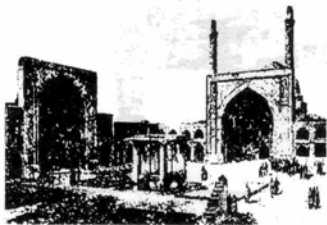
۳۹۷ هجری

برج های خرقان

۴۶۰-۴۸۶ هجری

معمار: استاد ابوالمعالی زنجانی

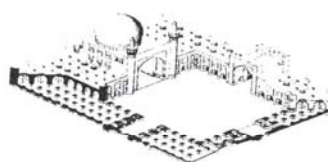
مسجد جامع اصفهان

۴۷۳ هجری

آغاز طرح چهار ایوانی

گنبد علویان

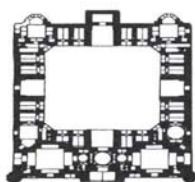
این بنا به گنبد علویان موسوم است و شیوه‌ای رازی و آذری دارد و در مرکز شهر همدان قرار گرفته و نقشه آن مربع شکل است. در مورد اینکه آیا این ساختمان در زمان سلجوقیان، یا در دوره مغول ساخته شده، اختلاف عقیده وجود دارد. ساختمان دارای خصوصیتی است که بی‌شبهت به دوره سلجوقی نیست. طرحهای هندسی سفالی و کتیبه‌های دارای حروف سفالی و طرح آجرچینی شبیه کار سلجوقی در مراغه است و حتی شباهت بیشتری به جزئیات تزئینی مقبره مؤمنه خاتون در نخجوان دارد. در این ساختمان طرحها و تزیینات مفصلتر و پرکارتر از دوره سلجوقی به شرح زیر دیده می‌شود: اول نحوه شکستن صفحه دیواره‌های داخلی و خارجی و در آوردن طاق نما و طاقچه‌های سه بعدی از آنها است. دوم کثرت نیم ستونها و قالبگیرها، سوم تزیینات گچبری است که در آن نقشهای معمولی دوره سلجوقی به طریقی شبیه به نقشه‌های دوره مغول مانند نقشهای مقبره پیر بکران نزدیک اصفهان به کار برده شده است. گچبری برجسته در انحنای معکوس زیاد مانند آن است که از حاشیه خارج می‌شود و با مقایسه با دقت و ظرافت و نازک‌کاری سلجوقی، سست به نظر می‌آید. این ساختمان طوری ساخته شده است که مستقل باشد و از همه سمت دیده شود و به‌طور کلی حالت و طرح محلی دارد. عجیب‌ترین خصوصیت این ساختمان استفاده از لبه‌های ستاره‌ای در گوشه‌های طرح مربع است و در داخل ساختمان یک دسته نیم ستون و قالبگیری عمودی دیده می‌شود که قشری گچی است که روی سطح صاف دیوار قرار داده شده است. و تزیینات آن آجر معمولی و تراش‌دار است.

مسجد گوهرشاد

۸۰۸ تا ۸۲۱ هجری

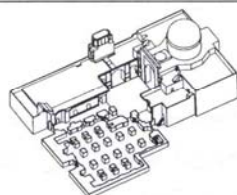
معمار: استاد قوام الدین شیرازی

مدرسه غیاثیه خرگرد

۸۴۲ تا ۸۴۸ هجری

معماران: استاد قوام الدین شیرازی
و غیاث الدین شیرازی

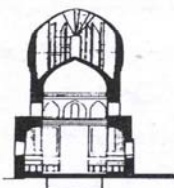
مسجد میرچماق یزد

۸۴۱ هجری

مسجد بی بی خانم سمرقند

۸۰۲ تا ۸۰۸

گور امیر سمرقند

۸۰۸ هجری

معمار: استاد محمد اصفهانی

مسجد کبود تبریز

۸۶۷ هجری

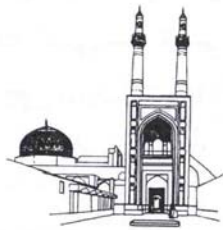
مقبره سلطانیه
۷۰۳ تا ۷۱۰ هجری

مسجد علیشاه تبریز
۷۲۲ هجری
معمار: استاد فلکی تبریزی

مسجد جامع ورامین
۷۲۲ تا ۷۲۶ هجری

مسجد جامع یزد
۷۲۵ هجری
معمار گنبد: استاد سعد کدوک یزدی

خانقاه شیخ عبدالصمد نطنز
۷۲۵ هجری
معمار: استاد ابراهیم بناء اصفهانی

شیوه آذری

این شیوه از زمان ایخانان مغول ، شروع شده و تا زمان صفویه ادامه می یابد . شیوه آذری دارای دو دوره است: دوره نخست از زمان هولانگو و پایتخت شدن مراغه و دوره دوم آن از زمان تیمور و پایتختی سمرقند آغاز می شود. در دوره دوم که معماران بزرگی چون قوم الدین شیرازی و پسرش غیاث الدین و زین العابدین شیرازی ، در خراسان بزرگ بکار گمارده شدند. اما لازم است بدانیم که شیوه رازی بهترین و متنوع ترین شیوه معماری اسلامی ایران است که بعدها مثل آن به وجود نیامد . با ورود مغولها از خراسان که با ویرانگری بنیادی همراه بود ، بسیاری از شهرها و آثار و بناهای بسیار با ارزش ایران تخریب و ویران شدند . برای آنکه بدانیم حمله مغولها چه بر سر ایران آورد ، کافی است سفری به سنگان و زوزن (سر راه سمنان به مشهد) داشته باشیم . این مناطق از مکانهایی است که در مسیر حمله مغولها واقع نشده اند و تا حد زیادی بناهای آنها سالم مانده است . در این مناطق شیوه رازی به حد

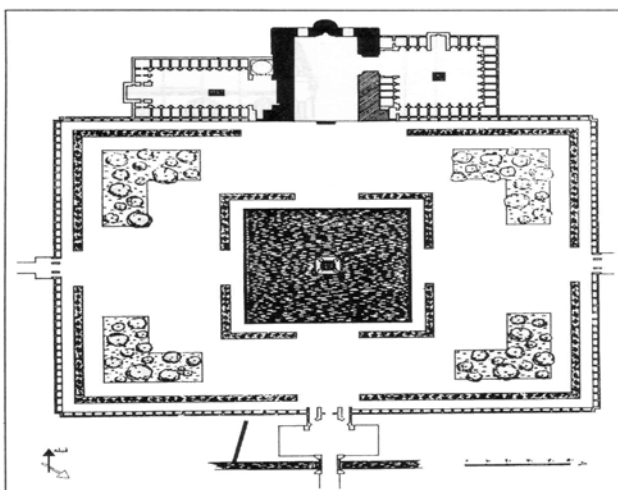
اعلای اوج و شکوه خود رسیده بود. سنگان بالا دو مسجد دارد که بسیار قابل تحسین است. برای اوج هنر و زیبایی آن همین کافی است که مشاهده می‌کنیم در قسمهایی از این مسجد با گل توربافی کرده‌اند و نکات ظریف بسیار دیگر. پس از حمله مغول و ویرانیهای بسیار، هنر معماری ایران دچار رکود و سکون شد و آن همه تنوع و تزئین و هنرنمایی معماران در احداث گنبدها و ایوانهای گوناگون خاموش شد تا آنکه جانشینان چنگیز که خود مفتون این زیباییها شده بودند، اسلام را پذیرفتند و به تدریج معماران گریخته و پراکنده که هنوز حیات داشتند جمع شدند و بناهای اسلامی کم‌کم جان تازه‌ای یافتند اما نه مانند قبل. یکی از ویژگی‌های دیگر معماری این شیوه بهره‌گیری بیشتر از هندسه در طراحی معماری است. گوناگونی طرح‌ها در این شیوه از همه بیشتر است.

انواع نقشه با میانسرای چهار ایوانی برای مسجدها و مدرسه‌ها بکاررفت آرامگاهها همچون گذشته برون‌گرا و بیشتر با تهرنگ چهارگوشه ساخته شده‌اند از نمونه‌های آن ارسن شاه زند سمرقند بود که آرامگاه بسیاری از فرمانروایان تیموری است. بیشتر آنها چهار گوشه و دارای گنبدهای دو پوسته گسسته ناری هستند.

آرایه

در شیوه رازی، آجر کاری نماسازی همراه با سفت کاری انجام می‌شد و ساختمان پایدار تر و نماسازی آن ماندگارتر در می‌آمد. اما در شیوه آذری، نخست ساختمان با خشت و یا آجر و سنگ لاشه یا کلنگی، با شتاب و بگونه زبره (بدون نما) سفت کاری می‌شد. سپس آمودو نماسازی به آن افزوده می‌شد که یا با پوسته‌ای از آجر، گره‌سازی آجری و گل‌انداز و گچین بود یا با گچ‌اندود و نقاشی روی آن می‌شد. کم‌کم از کاربرد آجر کاسته شد و جای آن را کاشی (سفال لعابدار) و سفال‌نگارین با نگاره برجسته (مهری) گرفت. یکی دیگر از گونه‌های آمود، کاشی تراش یا «معرق» بود.

شکل نقشه‌های بناها، همچنان که در ویژگیهای این شیوه گفته شد، از تنوع خاصی برخوردار است. در دوره اول این شیوه، نقشه‌های تعدادی از بناها علاوه بر ویژگیهای محلی، از نظر اندازه و ابعاد نیز نسب به شیوه‌های قبلی بعد از اسلام، بزرگتر ساخته شده است. در ارگ علیشاه در تبریز دهانه ایوان آن چهار گز از ایوان مدائن بزرگتر است. مقبره اولجایتو نیز با دهانه‌ای حدود ۲۵/۵۰ متر بوده که در زمان خود بزرگترین گنبد و بنای اسلامی بوده است. در صفحات بعد به تفصیل از آن صحبت شده است.

تبریز، ارگ علیشاه
(از منام دیوانخواه).

نقشه ایوان بزرگ ارگ یا مسجد
جامع علیشاه و ساختمان‌های
مجاور آن، (از دیوان‌ویسر).

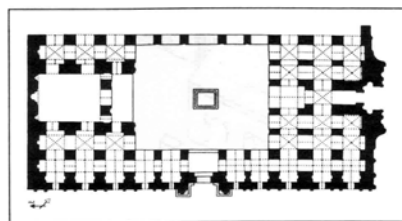
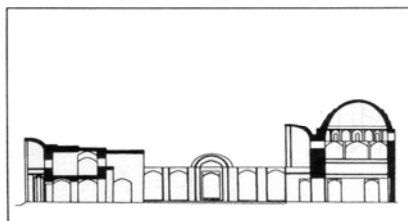
در این زمان ، انواع نقشه‌های چهار ایوانی ، طرحهای مختلف برای ساخت مساجد و مدارس بکار گرفته شده‌اند . تعداد زیادی از مقابر در دوره دوم شیوه آذری به صورت برونگرا و با نقشه‌های چهارگوش ساخته شده‌اند ، مجموعه شاه زند سمرقند که مزار تعداد زیادی از امیران تیموری در آنجا قرار دارد ، با پلان چهارگوش و اغلب با گنبدهای گسسته نار ، ساخته شده است . مسجد کبود تبریز نیز بر اساس تأثیرات محلی برونگرا ساخته شده است .

رصدخانه مراغه از دیگر بناهایی است که در ابتدای این شیوه ساخته شده است . تاریخ شروع ساخت آن سال ۶۵۷ هجری قمری است . معمار اصلی مجموعه رصدخانه ، محمد بن عثمان امین مراغی بوده است . در کاوشهایی که اخیراً در ارتباط با این رصدخانه صورت گرفته است واحدهای مختلفی مشخص شده‌اند . این واحدها عبارتند از : دیوارهای سنگچین نامنظم ، دیوار منظم شمالی - جنوبی ، دیوار سنگچین منظم شرقی - غربی ، برج مرکزی و اصلی رصدخانه مراغه ، واحدهای دایره شکل پنج‌گانه ، تالار سکودار چهارگوش ، کارگاه ریخته‌گری و ساخت وسایل نجومی .

ربیع رشیدی در خارج از تبریز به وسیله خواجه رشیدالدین فضل‌الله در اوایل قرن هشتم هجری ساخته شده ، رشیدالدین برای پیشرفت علم و صنعت طرحهای مفصلی در نظر داشت و قبل از آغاز قرن هشتم به ساختمان یک شهر دانشگاهی دست زد . مدارک به جای مانده از ساختمانهای بسیاری چون کاروانسرا ، دکان ، حمام ، آسیاب ، انبار ، کارگاههای صباغی ، ضرابخانه و سی‌هزار خانه زیبا سخن می‌گویند .

خوبی دارد .

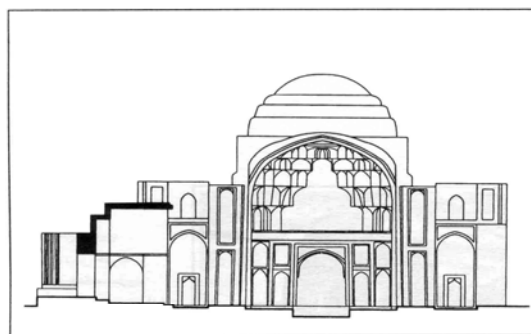
بیضی دارد .

مسجد جامع ورامین ؛

نقشه بنا از نوع چهار ا

رواقهای این مسجد با

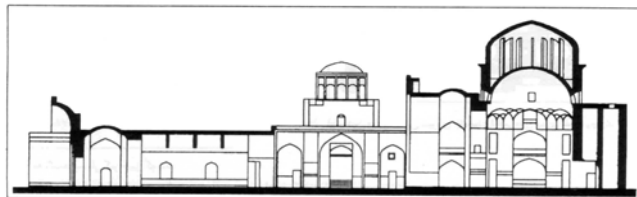
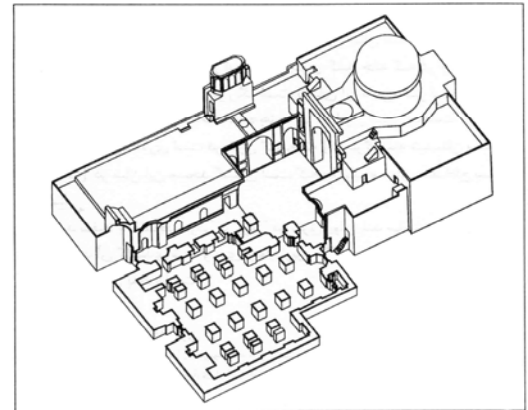
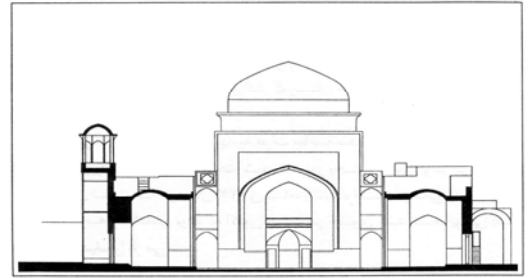
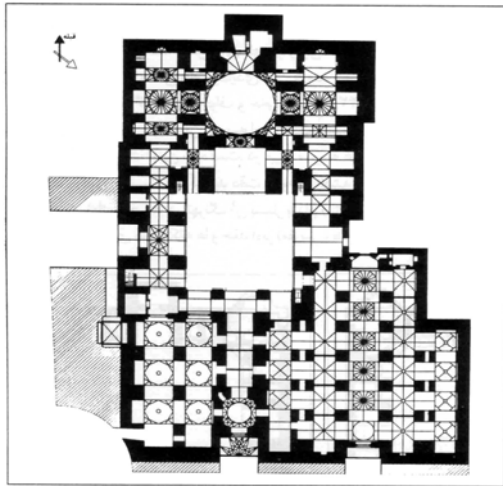

مسجد جامع ورامین، نقشه کنونی.

مسجد جامع ورامین، نما - برش (از مرکز سند نقشه معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران).

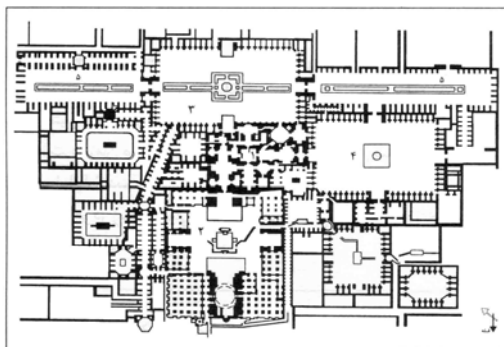
مسجد جامع ورامین، طرحی از درون رواق ها (از مامد دیولوا).

مدرسه امیرچخماق ، گنبد مدرسه ضیائییه قسمتی از مجموعه بناهای شاه نعمت‌الله ولی در کرمان و بسیاری بناهای دیگر از بناهای دوره اول شیوه آذری می‌باشند .

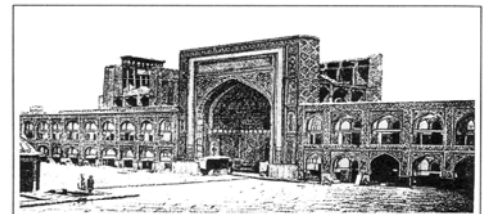
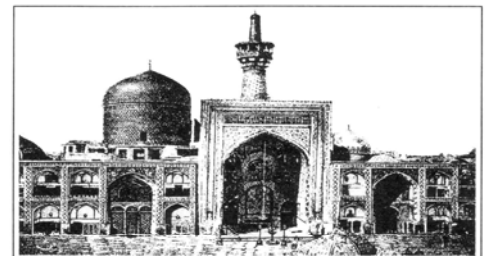

آثاری مشاهده می‌شود، اما قسمت اعظم آن از شیوه آذری و اصفهانی است. بسیاری از قسمتهای مجموعه در طول تاریخ از بین رفته که ۲۵ سال قبل بکلی بازسازی شده است. آستان قدس رضوی شامل مجموعه بناهای زیر است.

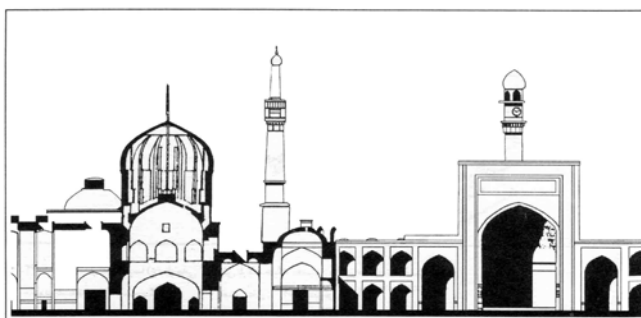
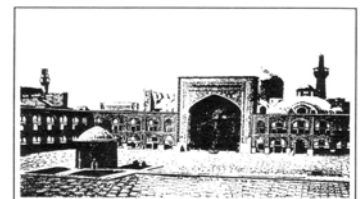
- ۱- حرم مطهر که در زیر گنبد طلا قرار دارد.
- ۲- صحن عتیق
- ۳- صحن جدید
- ۴- مسجد عظیم گوهرشاد
- ۵- مدرسه پریزاد
- ۶- مدرسه بالاسر
- ۷- مدرسه دو در
- ۸- موزه و کتابخانه
- ۹- آرامگاه شیخ بهایی
- ۱۰- دارالحفاظ
- ۱۱- دارالسیاده
- ۱۲- توحیدخانه
- ۱۳- مسجد بالاسر
- ۱۴- گنبد الله وردیخان
- ۱۵- دارالضیافه
- ۱۶- گنبد حاتم خانی
- ۱۷- دارالسلام
- ۱۸- سقاخانه زرین.

- بازگانه مطهر حضرت امام رضا (ع) (زیچ).
- ۱- جای ضریح
 - ۲- مسجد گوهرشاد
 - ۳- صحن عتیق
 - ۴- صحن نو
 - ۵- حیاطهای صفوی

مشهد بازگانه امام رضا (ع).
طرح هایی از یوزاب، نگارگر دوران ناصرالدین شاه قاجار (در سفرنامه سفرالدین شاه).

مشهد، برش از گنبدخانه بازگانه (ز سنده تر).

حرم بنای چهارگوشی است که هر ضلع آن تقریباً ده متر است. ازاره‌های آن با کاشی خشتی ممتاز (ستاره‌های هشت‌پر) مزین شده است. این خشتهای کاشی با نقش و نگار بدیع و طلاکاری در زمره نفیس‌ترین انواع کاشی‌ها هستند. روی بعضی از این کاشیها تاریخ ۶۱۲ و ۷۲۰ هجری مشاهده می‌شود. صحن عتیق که به شکل مربع مستطیل است، دارای چهار ایوان بزرگ است که اطراف صحن، طاق‌نماها یا حجره‌هایی که در پشت آنها قرار دارد، در دو طبقه احداث شده‌اند. ایوان شرقی و غربی دارای سردر بسیار زیبا و مزین به کاشی‌کاری

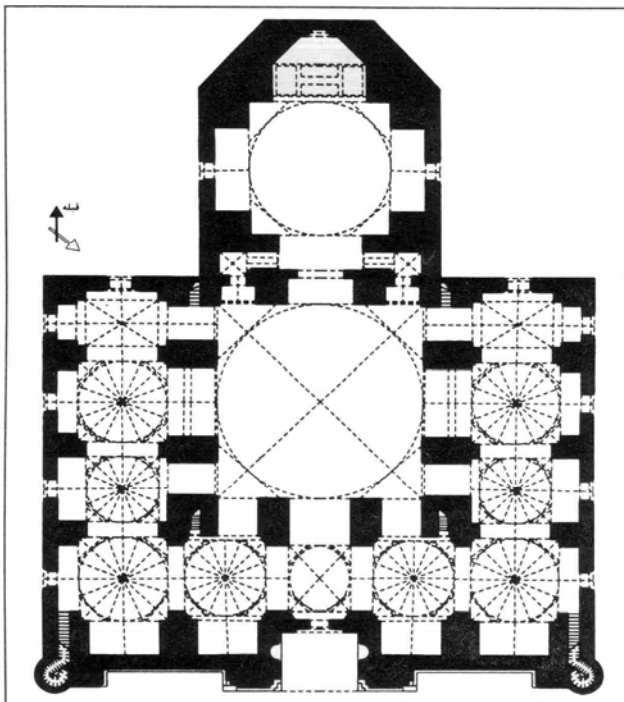
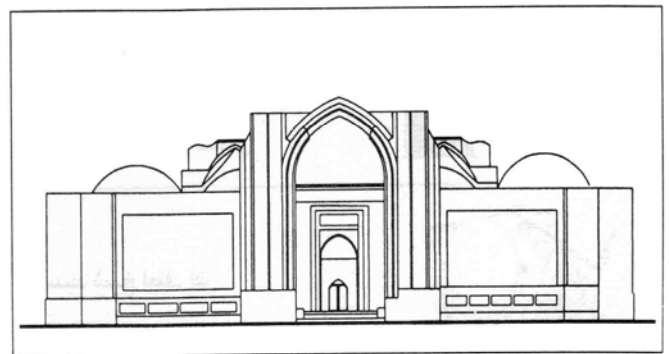
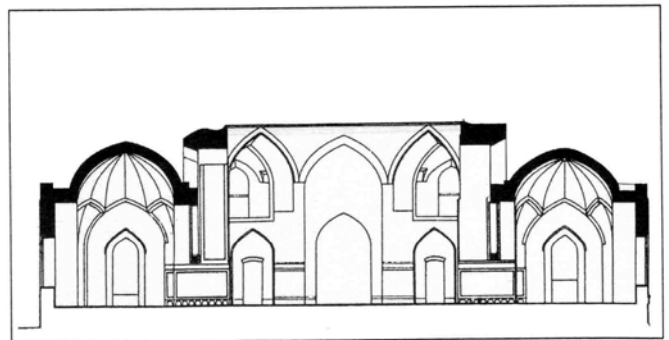
ممتاز است . گلدسته‌های طلا بر روی ایوان عباسی و ایوان جنوبی قرار دارند . گلدسته‌ها بر خلاف بناهای دیگر اسلامی به جای آنکه در دو طرف ایوان قرار گیرند ، عمود بر ایوان هستند . طلاکاری ایوان در سال ۱۱۴۵ هجری قمری به فرمان نادر شاه افشار انجام شده و از این جهت به ایوان نادری شهرت دارد .

تبریز

مسجد کبود تبریز

این مسجد یکی از معروفترین مساجد ایران است و در زمان خود به فیروزه اسلام نام آور بوده است. نام دیگر مسجد کبود مسجد جهانشاه است ، زیرا در زمان ابوالمظفر جهانشاه از طایفه قراقویونلو در قرن نهم هجری قمری ساخته شده . تهرانگ این مسجد که بدون میانسرا می باشد از مسجد شاه ولی تفت برگرفته شده و پس از آن نیز در مسجد شیخ لطف الله بکار رفت و بر خلاف بیشتر مسجدها میانسرا ندارد و به دلیل سردی هوای تبریز به گونه برونگرا ساخته شده است. مسجد دارای گنبد خانه ای است که گرداگرد آن را شبستان ها فرا گرفته اند . محراب نخستین مسجد ویران شده و آن را درگاه کرده اند. پیش از آن از دو سوی محراب رفت و آمد می کرده اند. به دلیل کاربرد کاشی به رنگهای لاجوردی و آبی در نماسازی ، مسجد نام کبود به خود گرفته و به جهت آب و هوای سرد تبریز این مسجد یکی از مساجد تمام مسقف ایران است . ایوان ورودی آن مانند مساجد دوره مغول و تیموری جلوتر از دیوارهای اطراف آن است . سطح بنای مسجد از کوچه اصلی به ارتفاع ۵ پله بلندتر است . کتیبه‌های مسجد با خط ثلث و نسخ بسیار عالی نوشته شده و قبلاً ۹ گنبد بر روی قسمتهای مختلف بنا و بخشهای گوناگون داشته و بناهای الحاقی دیگر نیز ضمیمه آن بوده که به دلیل وقوع چند زلزله و عدم توجه سلسله‌های بعدی قسمتهای زیادی از آن تخریب و امروزه اثری از آنها باقی نیست .

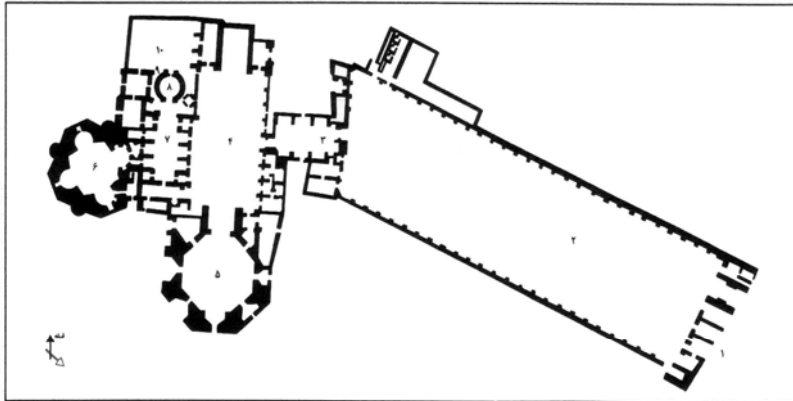
جهانشاه و تعدادی از خانواده او که توسط اوزن حسن پادشاه آق‌قویونلو قتل عام شدند ، در این مسجد مدفون هستند .

بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی

شیخ صفی‌الدین اردبیلی ، جدّ شاه اسماعیل صفوی و از مشایخ و عرفای بزرگ ایران است که پس از وفاتش در همان خانقاهی که در آن زندگی می‌کرده به خاک سپرده می‌شود (قرن ۸ هـ.ق) . شاه اسماعیل صفوی نیز پس از فوت در نزدیکی شیخ صفی دفن می‌شود و مقبره‌ای برای او ساخته می‌شود و بسیاری از بزرگان و بستگان سلسله صفوی در اطراف بقعه به تدریج دفن می‌شوند ؛ به این ترتیب مجموعه‌ای به وجود می‌آید که پادشاهان صفوی از جمله شاه طهماسب و شاه عباس در توسعه و احیاء این مجموعه کوشش می‌نمایند . آرامگاه بنای هشت گوش منظمی است که دیوارهای آن تاقنماهای ساده دارد. قسمت خارجی مقبره برج مدوری است که بر روی پایه ای سنگی قرار گرفته و دارای گنبد نوک تیزی است. آثار معروف این مجموعه عبارتند از : ۱- گنبد معروف به (الله ... الله) که بر روی قبر شیخ

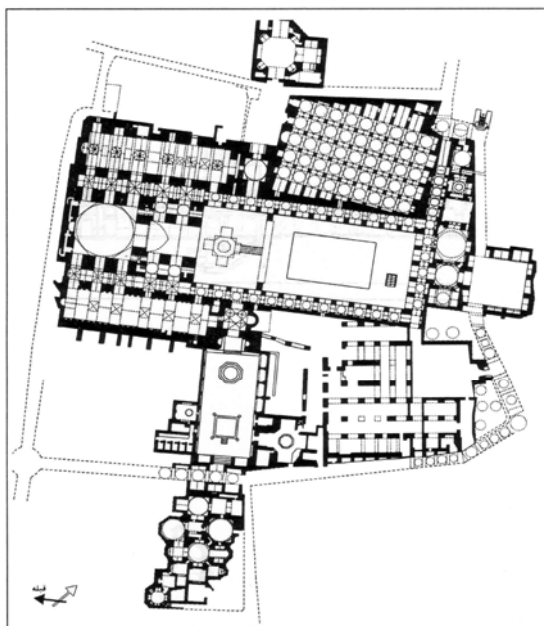
صفی قرار دارد . ۲- گنبد مقبره شاه اسماعیل ۳- گنبد مقبره حرم خانه ۴- گنبد چینی خانه . چینی خانه محلی برای نگهداری انواع ظروف چینی است که ابعاد ظروف در دیوار تعبیه شده است .

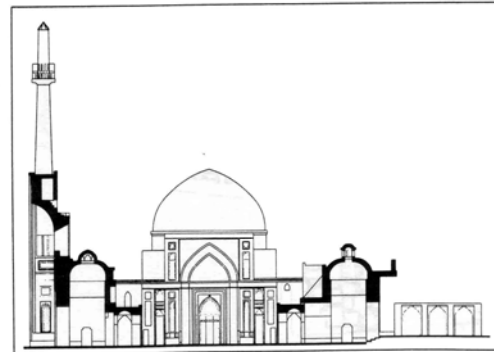
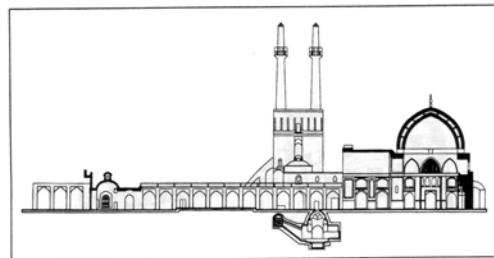
اردبیل، نقشه آرسن آرامگاه شیخ صفی اردبیلی (ژویر) .
 ۱- ورودی ۲- حیاط باغچه ۳- حیاط کوچک ۴- حیاط بزرگ ۵- مسجد جنت سر ۶- چینی خانه ۷- قندیلخانه ۸- حرم شیخ صفی
 ۹- مقبره شیخ صفی ۱۰- شهیدخانه.

مسجد جامع یزد

بنای اولیه این مسجد را به دوران آل بویه نسبت می‌دهند اما آنچه از مسجد کنونی برمی‌آید ، بنای مسجد از آثار سید رکن‌الدین محمد است که تاریخ آن مربوط به نیمه اول قرن هشتم است (۷۳۲ هـ.ق) . به علت تعمیرات مکرر و تغییرات بعضی از قسمت‌ها بنا سبک‌های مختلف به خود گرفته سردر آن که در دوره شاهرخ اضافه شده یکی از بزرگترین سردرهای ورودی در ایران است که نسبت ۱ به ۳ دارد و برای جلوگیری از رانش تاق آن دو مناره در زمان شاهرخ به آن افزوده‌اند و در زمان شاه طهماسب صفوی دو منار بلند آن که فرو ریخته بود مجدداً تجدید بنا شد . مسجد دارای شبستانهای غربی و شرقی و شبستانی به نام شاهزاده است . شبستانها و کلیه بناهای مسجد در اطراف صحن مستطیل شکل بلند و کشیده آن قرار گرفته‌اند ، امیر چخماق که خود بانی مسجدی به همین نام در شهر یزد است ، تزئینات زیر گنبد را تکمیل کرد . مسجد دارای محراب عالی کاشیکاری است . دیواره جزوهای واقع در دالانهای متصل به ایوان اصلی گچ‌بری با اشکال هندسی است که در میان اشکال هندسی به خط کوفی اسما الله و نام محمد (ص) و علی (ع) ذکر شده است . آرامگاه سید رکن‌الدین نزدیک به مسجد جامع یزد ساخته شده است. گنبد خانه ای چهار گوشه است که در گذشته بخش‌هایی چون مدرسه، میانسرا و ... نیز در کنار آن بوده است.

یزد، نقشه مسجد جامع
 (براساس نقشه ماکسیم سرو) .

یزد، مسجد جامع، برش
 و نما (از مجله ژر) .

اسنانه ساه نعم‌الله ولی در ماهان نرمان

آستانه شاه نعمت‌الله ولی در روستای ماهان در فاصله چهل کیلومتری کرمان و در کنار راه اصلی کرمان به بم قرار گرفته . این بنا در عین سادگی به دلیل جنبه‌های روحانی و عرفانی آن ، دارای ارزش تاریخی است . گنبد فیروزه‌ای آن با نقشه‌های هندسی در حاشیه کویر مانند ستاره‌ای می‌درخشد . دارای دو صحن در امتداد یکدیگر است که گنبدخانه در وسط آنها قرار گرفته است . طبق کتیبه در سمت قبله حرم ، ساختمان اصلی آن در ابتدای قرن نهم به هزینه احمد شاه دکنی (از شاهان دکن هندوستان) احداث شده است . فضای زیر گنبدخانه حرم ، مربع و از هر طرف دیوارهای آن به وسیله درگاههایی به رواقهایی که پیرامون حرم قرار گرفته‌اند ، راه می‌یابد . در سمت مغرب ، رواق بزرگ و بلندی دارد که در زمان شاه عباس ساخته شده و به نا رواق شاه عباسی معروف است . سقف این رواق دارای تزیینات گچ‌کاری ساده ولی زیبا است که به وسیله نورگیرهایی در وسط آن شکل جالبی به وجود می‌آورد . سه رواق دیگر از نظر بلندی و تزیینات ساده‌تر هستند . ورودی مقبره از سمت قبله است . دو مناره کاشیکاری آن که به سبک مناره‌های قاجاریه است ، بر اثر زلزله ، تخریب شد ولی مجدداً بازسازی شده است . تعمیرات و الحاقات بسیاری به ویژه در عهد قاجاریه در بنای مذکور شده است . حیاط با صفای آن با سروهای بلند و کهن ایرانی در دل کویر یکی از جاذبه‌های این بنا است .

مسجد جامع عتیق شیراز

بنای اولیه این مسجد را به عمرولیث صفاری (قرن سوم) نسبت می‌دهند . این مسجد به نامهای جامع عتیق ، مسجد جمعه ، مسجد جامع و مسجد آدینه نیز نامیده می‌شود و قدیمی‌ترین مسجد جامعی است که در فارس بنا شده است .

مسجد بنایی رفیع و مجلل و حجره‌ها و شبستانهای متعددی دارد که بعضی از قسمتهای آن دو طبقه بوده و در خارج هم میدانها و ساختمانهایی برای اقامت مسافری و چاپاران داشته است . مسجد علاوه بر محل نماز و وعظ و خطابه ، مدرسه هم بوده و بسیاری از علما و عرفا در آن به تدریس مشغول و طلاب زیادی در حجرات آن تحصیل می‌کرده‌اند .

صحن مسجد از سنگهای مرمر مفروش بوده و هر شب به وسیله آب جاری که از وسط آن می‌گذشت ، حوضهای آن را پر می‌کردند و صحن را می‌شستند . در هر دالان سنگابی بوده که مردم هنگام ورود از آب آن استفاده می‌کردند . یکی از سنگابها اکنون در جلوی در ورودی موزه پارس نگهداری می‌شود . سر در شمالی ، مهمترین قسمت مسجد جامع عتیق است که امروزه آن را دوازده امام می‌نامند زیرا ضمن تعمیرات انجام دهمه اسامی دوازده امام را در چهار کتیبه روی کاشی نوشته و در جرزهای طرفین این سر در نصب کرده‌اند .

مسجد در زمان اتابکان و همچنین در زمان صفویه مورد تعمیر کلی قرار گرفته است . در وسط این مسجد ، عمارت مکعب شکلی است که آن را خدای خانه و دارالمصنف می‌نامند و در قرن هشتم ، به وسیله شاه شیخ ابواسحاق اینجو پادشاه فارس ساخته شده است . اهمیت این بنا علاوه بر معماری و سبک ساختمان آن که به شکل کعبه است که در لبه بالایی آن دور تا دور نگاشته شده است . کتیبه را زا سنگ بیرون آورده و میان آن را با کاشی پر کرده‌اند .

مسجد جامع عتیق اکنون یکی از مساجد مهم شیراز است که علاوه بر اینکه خرابیهای آن مرمت شده شبستان بزرگ و مجللی نیز در آن احداث شده است .

شهر سلطانیه

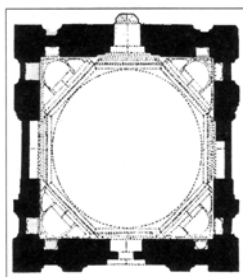
در محل کنونی دهکده سلطانیه و در میان خانه‌های روستایی ، بنای گنبد سلطان محمد خدابنده با عظمت تمام خودنمایی می‌کند . در زمان ایلخانان مغول ، در این ناحیه شهری به وجود آمد که با سرعت شگفت‌آور در شمار یکی از آبادترین شهرهای جهان قرار گرفت . در این منطقه ، مرتع و چمن‌زاری طبیعی سطح زمین را پوشانده که از زمانهای گذشته چراگاه احشام و مرکز پرورش اسب و محل تشکیل اردوگاه بوه است . نام قدیمی این محل را در زمان ایلخانان به ترکی مغولی «قنقورآلانگ» یعنی چمن‌زار یا شکارگاه شاهین می‌گفتند و در طول سال و در فصلهای مقتضی ایلخانان و سرداران آنها هنگام رفت و آمد بین آذربایجان و عراق مدتی در آنجا توقف می‌کردند . ارغون خان که از نیمه قرن هفتم حکومت داشت . در صدد برآمد در این محل شهر جدیدی بسازد و با این فکر ساختمان حصار شهر را شروع کرد لیکن عمر وی وفا نکرد و کار بنای شهر ناتمام ماند تا اینکه فرزند کوچکش اولجایتو که در اوایل قرن هشتم هـ ق بعد از برادر خود غازان خان به پادشاهی نشست ، کار پدر را دنبال کرد و به احداث شهر جدید پرداخت . اولجایتو به واسطه نفوذ یکی از زنانش به دین اسلام گروید و نام محمد را بر خود نهاده و در اعتلای شعائر این دین کوشش فراوان کرد . اولجایتو دستور داد تا مهندسان و معماران و بنایان و صنعتگران و سایر اهل فن از تمام کشورهای تابعه او روانه آن دیار شده در آنجا اقامت کرده و به کار بنای شهر بپردازند . طرح و نقشه شهر به وسیله وزیر دانشمند او خواجه رشیدالدین فضل‌الله انجام گرفته بود . او فرمان داد بناهای بسیاری شامل مسجد و کاخ و دارالشفاء و مدرسه و ... بسازند ، مسجدی که به خرج سلطان بر پا گردید ، از مرمر و چینی ساخته شده بود . قصر شاهی شامل یک کاخ اصلی بود به صورت یک کلاه فرنگی بزرگ که اطراف آن را دوازده کاخ کوچکتر احاطه کرده بود . تمام این مجموعه در حیاطی قرار داشت که از سنگ مرمر مفروش شده بود ، از میان تمام ساختمانهای این شهر جدید با شکوه‌تر و عظیم‌تر بنای آرامگاهی است که به دستور سلطان در مرکز شهر برای او ساخته بودند . به این ترتیب ، سلطانیه ، بعد از تبریز بزرگترین و پرجمعیت‌ترین و با شکوه‌ترین شهر

امپراتوری وسیع ایلخانی گردید. شهر سلطانیه به همان سرعتی که بوجود آمد و رونق گرفت پس از سقوط دولت ایلخانی که با مرگ سلطان ابوسعید روی داد، راه زوال پیش گرفت. شهر با عظمت سلطانیه با همه حوادث طبیعی و دگرگونیهای سیاسی تا پایان دولت صفوی هنوز به صورت شهر کوچکی با نعمت فراوان معروف بود.

گنبد سلطانیه

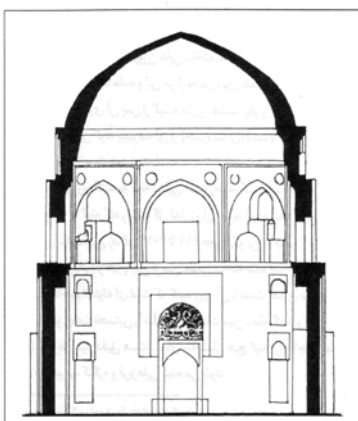
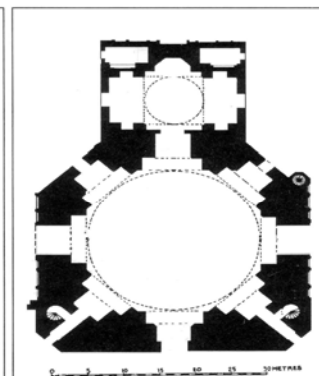
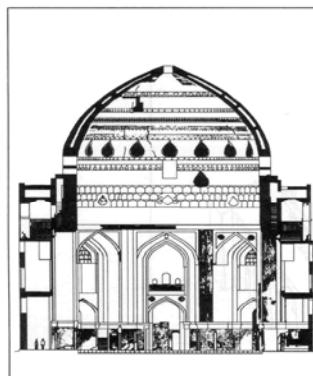
اکنون تنها اثر مهمی که از آن همه بناهای با شکوه عهد اولجایتو در شهر سلطانیه به جای مانده بنای عظیمی است که به گنبد سلطان محمد خدابنده معروف است. اولجایتو پس از طرح سلطانیه فرمان داد تا آرامگاهی به همان عظمت برای او در مرکز شهر بسازند. طرح بنا هشت گوش و در جلوی آن ایوانی بوده است و بنایی که اکنون به نام تربتخانه معروف است، به آن افزوده شد.

ارتفاع بنا از نوک گنبد تا کف زمین در حدود ۵۲ متر و قطر داخلی آن نزدیک به ۲۵ متر و ضخامت دیوارهای اصلی که پایه‌های بنا را تشکیل می‌دهد، به هفت متر می‌رسد گنبد آن دو پوسته پیوسته است. دیوارهای اصلی بنا اگر چه قطور بوده و ضخامت آنها به هفت متر می‌رسد، ولی وجود هشت طاق رفیع وسیع که آنها را از یکدیگر جدا می‌سازد، باعث شده که بنا خشن جلوه نکند، در هشت گوشه فوقانی بنا، هشت مناره ظریف وجود داشته که گنبد را در بر گرفته و این منظره از دور شکل جالی دارد. امروزه، از این هشت مناره فقط بقایایی بر جای مانده است تمام سطح گنبد پوشیده از کاشیهای فیروزه رنگ بوده و قسمت تحتانی و قاعده گنبد با خطوط کوفی مربع با کاشی گره‌سازی شده و تا زمان ناصرالدین شاه (تقریباً یک قرن پیش) تمام تزیینات کاشی‌کاری گنبد دست نخورده باقی مانده بود. لکن امروزه قسمتهای زیادی از آن فرو ریخته است. تمام بدنه مناره‌ها که در اطراف گنبد قرار داشت و همچنین مقرنس‌کاریهای قسمت فوقانی دیوارهای خارجی از کاشیهای فیروزه‌ای و کبود و لاجوردی تزیین یافته بود که اکنون قسمتهایی از آن که از دسترس خارج بوده محفوظ باقی مانده است. در ضلع جنوبی بنای اصلی، بنایی چهارگوش ساخته شده که امروزه به نام تربتخانه معروف است و اولجایتو در آنجا دفن شده است. به طور خلاصه می‌توان گفت بنای گنبد سلطانیه اوج تکاملی از سبک معماری آذری در ایران است. این بنا جزو بهترین آثار معماری ایران بوده و مورد توجه همه کارشناسان معماری و هنری جهان است.

دوازده گنبد - ۲۴۰ هجری قمری (ارمن‌شاه پادشاه)

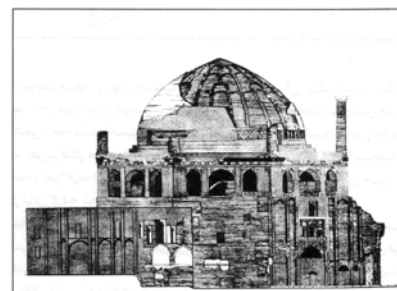
مقرنسه دوازده گنبد - ۲۴۰ هجری قمری (ارمن‌شاه پادشاه)

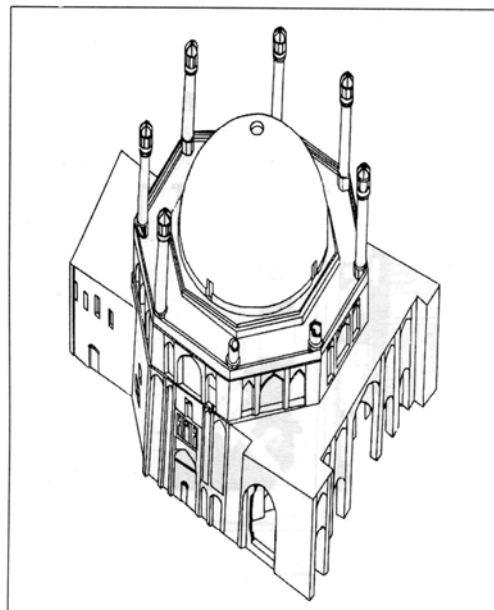
سلطانیه نقشه آرامگاه اولجایتو (ارمن‌شاه پادشاه)

سلطانیه آرامگاه اولجایتو، برش (ارمن‌شاه پادشاه)

سلطانیه آرامگاه اولجایتو، نمای بخشی از بنا که نقی‌های گنبد دیده می‌شود (ارمن‌شاه پادشاه)

گنبد سلطانیه

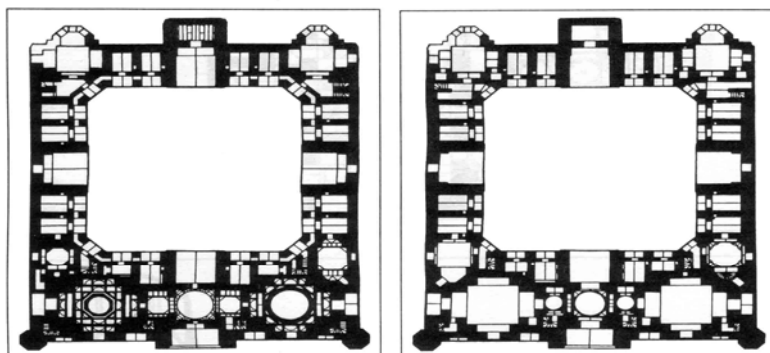
آرامگاه الجایتو، سه بعدی
(ژوب)

آرامگاه الجایتو، آرایه گره چینی

دوره تیموری و سبک آذری

همانطور که در بحث شیوه رازی بیان شد، به دلیل طولانی شدن حکومت سلجوقیان و همچنین وسعت قلمرو آنها تقریباً اکثر بناهای رازی مربوط به سلجوقیان است. در شیوه آذری نیز پس از حمله مغول و ویرانیهای آن غیر از تعدادی بنا در شهرهای مراغه و تبریز و سلطانیه اکثر بناهای این شیوه در عهد تیمور و جانشینان او ساخته شده‌اند. چون ماوراءالنهر آسیای میانه (خراسان شرقی) و افغانستان جزو قلمرو تیمور بود، لذا تعدادی از این بناها در این شهرها قرار دارند. تیمور با آنکه مانند گذشتگان خود بسیاری از بناها را ویران و مردم شهرها را قتل عام کرد، لکن بسیاری از شهرها و اماکن مقدس را از ویرانی مصون داشت. هنر و معماری در دوره تیموری به اوج تازه‌ای از کمال رسید که مرکز آن سمرقند بود. تیمور مهندسان ماهر و معماران کارآزموده و هنرمندان مختلف را از سراسر قلمرو پهن‌آور خود به خدمت فراخواند و در سمرقند بسیاری از بناهای شایان توجه را بنا کرد. اما در ایران به ویژه در خراسان کنونی نیز تعداد بنای با شکوه احداث کرد که امروزه از شاهکارهای معماری ایران به شمار می‌روند که به شرح مختصری درباره آنها می‌پردازیم:

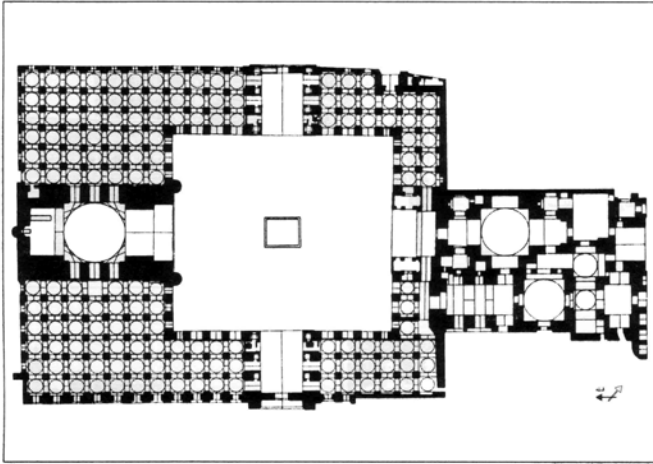
مدرسه غیاثیه خرجرد یا خرگرد - این بنا در نیمه قرن نهم در شهرستان خواف ساخته شد. بنا از نظر معماری یکی از بناهای مهم شیوه آذری است. این مدرسه توسط قوام‌الدین شیرازی از معماران معروف و برجسته عهد تیموری و پسرش غیاث‌الدین ساخته شد. بنا برجستگی‌ها و فرورفتگی‌های متنوع و پلان جالبی دارد و دارای نسبت‌های دقیق چهار ایوانی است. حیاط آن چهارگوش و دارای گچ‌بریها و کتیبه سازی‌های زیبا و مقرنسهای پرکار و تو در تو است، نمای در خور ستایش آن که در کوتاه و پهن می‌نماید، در عمق سردری برانزده قرار دارد. تمام نمای ساختمان حالتی افقی و خوابیده را القا می‌کند که شیوه‌ای تازه در معماری عصر تیموری است.

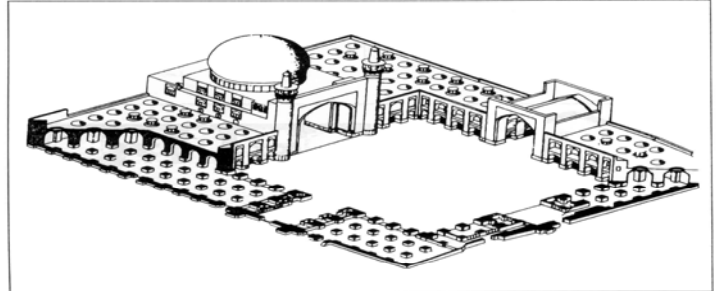
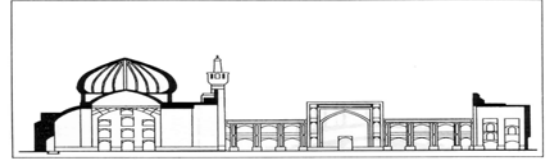
خواف، مدرسه غیاثیه خرگرد، طبقه همکف و اول، اثر معماران قوام‌الدین و غیاث‌الدین شیرازی (از معماری اسلامی دوازدهمین و پانزدهمین سده).

مسجد گوهرشاد مشهد - در مجاورت مرقد مطهر حضرت امام رضا (ع) مسجدی عظیم و زیبا که بانی آن گوهرشاد خاتون یا گوهرشاد آغا همسر شاه‌رخ پسر تیمور است، ساخته شد. سر در آن شیوه سمرقندی دارد که مزین به تزیینات تو رفتگی و پیش‌آمدگی است که عمق و نیرو به بنا می‌بخشد. مناره‌های ضخیم برج مانند که در کنار گوشه‌های خارجی نمای سر در و به صورت برجسته قرار گرفته تا زمین ادامه دارد. سراسر نما و طاق نماهای حیاط از بهترین نوع آجر لعابدار و کاشی معرق پوشیده شده است. معمار آن قوام‌الدین شیرازی است که بانی بسیاری از بناهای عصر شاه‌رخ پسر تیمور است. بنا مربوط به دوره دوم شیوه آذری است. مسجد دارای میانسرا چهار ایوانی

است که در یکی از ایوانها تاق آهنگ دارد قسمت اعظم بنا (گنبدخانه و ایوان آن) در سی سال اخیر به کلی بازسازی و کلاً از بتون ساخته شده‌اند .

مشهد مسجد گوهرشاد اثر استاد معمار قوام الدین شیرازی، ۸۰۸، ۸۲۱ هجری (از مرکز اسناد دانشگاه معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران).

مشهد مسجد گوهرشاد، سه بعدی برش از گنبدخانه (از مرکز اسناد دانشگاه معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران).
مشهد مسجد گوهرشاد، سه بعدی برش، خروجی از مرکز اسناد دانشگاه معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران.

در دوره دوم شیوه آذری تعداد زیادی بنا در خارج از ایران کنونی و در خراسان بزرگ (آسیای میانه) ساخته شده است که تماماً در قرن نهم ساخته شده‌اند .

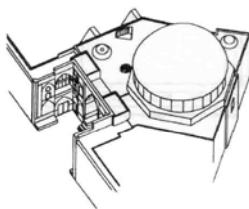
از دیگر بناهایی که به استاد قوام الدین شیرازی نسبت داده شده است آرامگاه گوهر شاد هرات است. ساختمان گنبد این بنا سه پوسته است.

شیوه اصفهانی

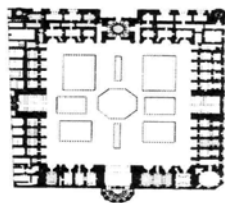
مسجد امام اصفهان

آغاز ساخت ۱۰۲۰ هجری
معمار: استاد علی اکبر اصفهانی

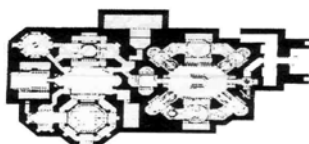
مسجد شیخ لطف الله

۱۰۲۸ هجری
معمار: استاد محمدرضا اصفهانی

مدرسه خان شیراز

۱۰۲۴ هجری
معمار: استاد حسین شمعی

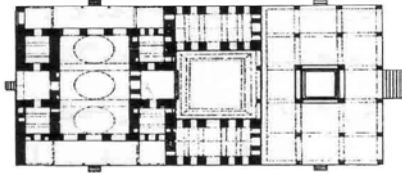

مجموعه گنجعلی خان

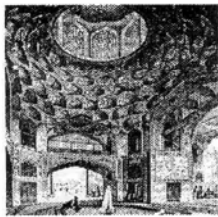
۱۰۰۵ تا ۱۰۳۴ هجری
معمار: استاد سلطان محمد یزدی

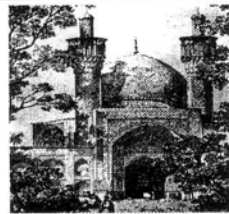
مسجد حکیم
۱۰۶۷ هجری
معمار: استاد محمدعلی اصفهانی

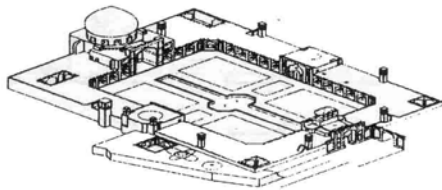
چهلستون
۱۰۵۲ تا ۱۰۷۷ هجری

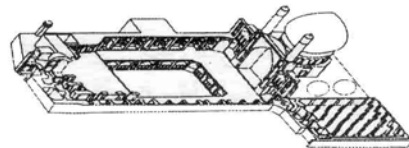
هشت بهشت
۱۰۸۰ هجری

مدرسه چهارباغ اصفهان
۱۱۱۸ تا ۱۱۲۶ هجری

مدرسه امام (سلطانی)
کاشان، ۱۲۲۶ هجری
معمار: استاد محمدشفیع

مدرسه آقابزرگ کاشان
۱۲۶۸ هجری

شیوه اصفهانی

این شیوه همانطور که از نام آن پیداست، از شهر اصفهان شروع می‌شود و مورد توجه قرار می‌گیرد. اصفهان به دلیل موقعیت خاص جغرافیایی، سابقه دیرین تاریخی دارد و بنابر نظریاتی سابقه و قدمت آن به قبل از دوره اسلامی می‌رسد. احتمالاً این شهر زمانی اقامتگاه شاهان هخامنشی بوده است. این شیوه کمی پیش از روی کار آمدن صفویان از زمان قره قویونلوها آغاز شده و در پایان روزگار محمد شاه قاجار، دوره نخست آن به پایان می‌رسد. دوره دوم آن، زمان پسرقت (انحطاط) این شیوه است، که در واقع از زمان افشاریان آغاز شد و در زمان زندیان دنبال شد. ولی پسرقت کامل از زمان محمد شاه آغاز شد. نمونه‌هایی از سبکهای خراسانی رازی و آذری در این شهر وجود دارد که بهترین نمونه آن مسجد جامع اصفهان یا مسجد عتیق است. این شهر بعد از قتل عام تیمور و خرابی‌های آن از رونق افتاد لکن در ابتدای قرن یازدهم هجری شاه عباس صفوی این شهر را به پایتختی برگزید. باید توجه داشت که قبل از اصفهان، شهر قزوین پایتخت پادشاهان صفوی بود و شاه طهماسب اول جانشین شاه اسماعیل، کاخ بزرگی در قزوین با پوشش کاشی معرق ساخت که نام عالی قاپو داشت لکن بر اثر زمین‌لرزه شدید بکلی ویران شد. حکومت صفوی با شاه اسماعیل که مردی جسور و متهور بود شروع شد. در عهد او

بسیاری از هنرمندان و صنعتگران به دربار او آمدند و بناهای بسیاری ساخته شد که اغلب آنها خراب شدند. دو اثر مربوط به دوران حکومت او در اصفهان موجود است که یکی مسجد علی و دیگری مسجد هارون ولایت است.

در ابتدای حکومت صفوی، شیوه آذری از دوران تیموری دنبال می‌شد. لکن پادشاهان صفوی که با کشورهای اروپایی و کشورهای همسایگی و نزدیک ایران بودند مانند هند و ترکیه کنونی که به نام کشور عثمانی خوانده می‌شود، ارتباطی داشتند، تجمل و زیباپرستی و جلال و شکوه را به ویژه از عثمانیان در بناهای ایرانی به کار بردند، بدون آنکه تقلیدی صرف از هنرهای و عثمانیان داشته باشند. به همین جهت، بر تزیینات بناها از هر لحاظ افزودند. با ظهور شاه عباس اول، عصر زرین معماری صفوی آغاز شد و به علت علاقه وافر او به هنر و غرور و بلندپروازیهایی که داشت و با کمک ثروتی که فراهم کرده بود، دوران تازه‌ای را در معماری ایران آغاز کرد. این دوره از معماری گرچه درخشانترین عصر معماری نبوده ولی عصر اعتلای آخرین نمایش معماری اسلامی ایران است. چه بعد از آن، معماری ایران هرگز شکوفا نشد و حتی به فراموشی سپرده شد. شاه عباس بناهای بسیار و گوناگونی به ویژه کاروانسراهای متعدد را در سراسر ایران احداث کرد و چون اصفهان پایتخت بود در آنجا آبادانی بسیار کرد. یکی از مورخان می‌گوید، در زمان او «اصفهان ۱۶۲ مسجد و ۴۸ مدرسه و ۱۸۲ کاروانسرا و ۲۷۳ گرمابه داشت» میدان بزرگ مرکزی اصفهان که نام نقش جهان دارد یکی از شاهکارهای معماری ایران و جهان است. این میدان علاوه بر بناهای زیبایی که در اطراف آن ساخته شده محل سان و رژه و نمایش گوناگون در اعیاد و روزهای ویژه بوده است.

ویژگی های این شیوه چنین بررسی می شود.

- ۱- ساده شدن طرحها که در بیشتر ساختمان ها، فضاها یا چهار پهلو (مربع) هستند یا مستطیل.
- ۲- در شیوه آذری با بکارگیری یک هندسه قوی، طرحهای پیچیده ای ساخته شدند اما در شیوه اصفهانی، هندسه ساده و شکل ها و خط های شکسته بیشتر بکار می رفت.
- ۳- در تهرانگ ساختمانها نخیر و نهاز (پیش آمدگی و پس رفتگی) کمتر شد، ولی از این شیوه به بعد ساخت گوشه های پخ در ساختمان رایج تر شد.
- ۴- همچنین پیمون بندی و بهره گیری از اندام ها و اندازه های یکسان در ساختمان دنبال شد.
- ۵- سادگی طرح در بناها هم آشکار بود.

نیارش:

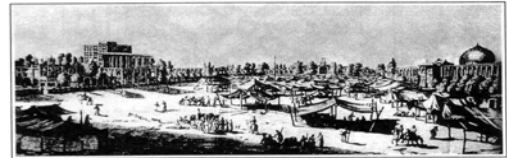
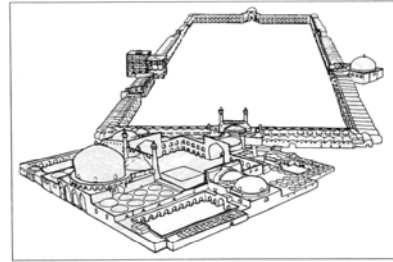
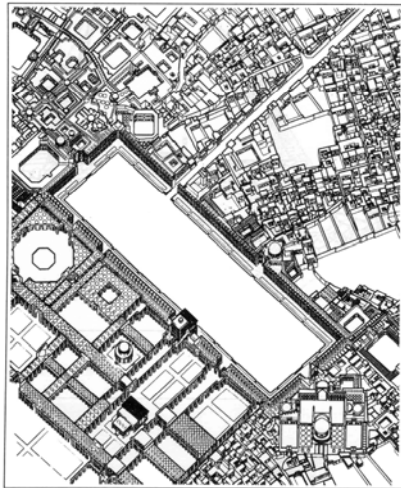
در این شیوه همه گونه های تاقها و گنبدها بکار برده شد. گنبد های گسسته میان تهی در بیشتر ساختمان های این شیوه به زیبایی دیده می شوند. در این شیوه برخی ساختمایه ها را نخست دگرگون کرده و سپس بکار می برند که این روش، کیفیت ساختمان را پایین می آورد و به فن ساختمان نیز آسیب میزد.

آرایه:

در شیوه اصفهانی از همه آمودهای شیوه پیشین بهره گیری شد. البته بیشتر از کاشی هفت رنگ بجای کاشی تراش (معرق) بهره گیری شد.

خصوصیات شیوه اصفهانی عبارتند از: سادگی پلانها و طرحها؛ که خیلی ساده می‌شوند و اغلب چهارگوش (مستطیل و مربع) هستند و یا کلاً شکل هندسی شکسته چند ضلعی دارند. ولی آنچه به طور مثال در شیوه آذری فرورفتگی و برجستگی در تعداد زیادی از بناها از جمله مدرسه غیاثیه خرجرد می‌بینیم، در اینجا مشاهده نمی‌کنیم. محدودیت زمانی و کمبود متخصص خود محدودیتهایی در این شیوه داشته است. در آمودها نیز از کاشی‌های خشت بزرگ هفت رنگ به جای کاشی معرق استفاده می‌شده مثلاً در مسجد امام (مسجد شاه سابق) سر در آن با کاشی تراش است که او کاشیکاری است ولی داخل آن به دلیل طولانی شدن کار از کاشی خشت استفاده کرده‌اند. کاری که مربوط به این شیوه بوده و به فن معماری ما صدمه زده است.

بهترین و عالیترین مجموعه‌های شیوه اصفهانی در میدان نقش جهان قرار دارند. در این میدان، مسجد امام خمینی «ره» (مسجد شاه سابق) مسجد شیخ لطف‌الله و عمارت عالی قاپو و سر در و بازار قیصریه قرار دارند، هر کدام از این بناها، خود شامل مجموعه‌هایی در اطراف خود هستند که در عهد صفوی کاربردی مستمر داشته‌اند و کاخ عالی قاپو و ملحقات آن شامل ساختمان توحید خانه و کاخ چهل ستون و ... مجموعه‌ای است بسیار دیدنی که تماماً سبک و شیوه اصفهانی دارد.

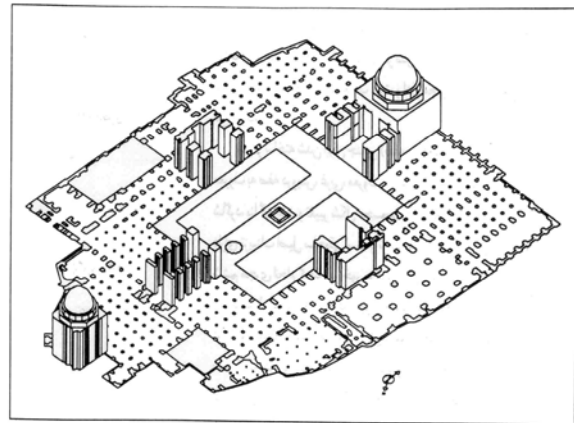
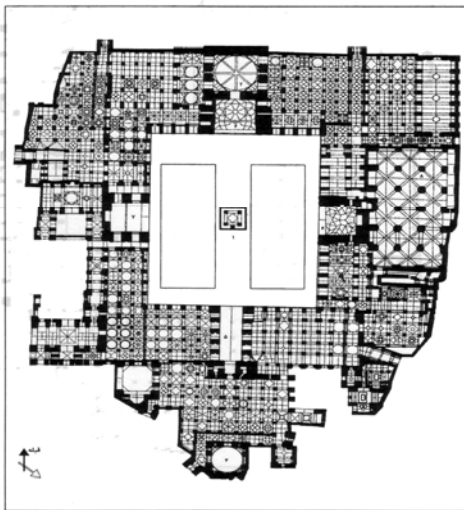
دیدهای مختلف از میدان نقش جهان اصفهان

خیابان چهار باغ در زمان صفویان ساخته شد. افزون بر ساختمانهای کنونی، ساختمانهای دیگری در کنار آن بوده که در زمان قاجاریان از میان رفته اند. آنچه روشن است اینکه این خیابان برای گردش بوده و کارکرد بازرگانی نداشته است.

مدرسه چهار باغ اصفهان یکی از زیباترین مدرسه های ایران و آواز قوی شیوه اصفهانی است و در زمان شاه سلطان حسین ساخته شده است.

بازار اصفهان

بازار اصفهان یکی از زیباترین بازارهای ایران است که در پشت قیصریه آغاز می شود و دارای دو اشکوب است.

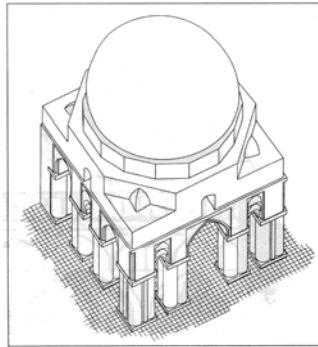
مسجد جامع اصفهان

مسجد امام خمینی ره (مسجد شاه) - دارای جلوخان و ایوان بسیار زیبا که اطراف ایوان پیچ تزیینی است . در زیر ایوان ورودی جلوخان ، مقرنس کاری ماهرانه و هنرمندانه ای کار شده که نظیرش کمتر دیده شده است . دو منار فوق العاده جالب و متناسب در سر در ایوان ورودی است و دو منار دیگر در اطراف ایوان جنوبی است که منتهی به یک گنبدخانه یا مقصوره ای کاملاً زیبا می شود که در بالای آن گنبد دو پوسته فیروزه ای رنگ با نقوش اسلیمی آراسته شده است . مسجد چهار ایوانی و حوض بزرگ مربع مستطیل در وسط دارد . اطراف سه ایوان شمالی و شرقی و غربی ، شبستانهایی که تماماً از سقف تا بدنه دیوارها از کاشی مزین شده قرار گرفته است نقوش این کاشی ها گل و بوته های سنتی است .

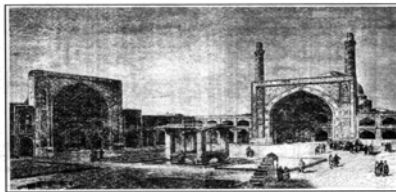
همه دیوارهای شبستان با کاشی هفت رنگ آموده شده است. گنبد بزرگ مسجد دو پوسته گسسته است. معمار گنبد، استاد فریدون نایینی است.

دیوارهای اطراف حیاط و شبستانها دارای ازاره مرمرین است . نقشه و ساختمان بنا ، هر دو نشان دهنده اعتقاد به سادگی اسلامی است و مفهومی بنیادی را بیان می کند که همانا برادری و برابری مسلمانان است که همگی از دسترسی بی واسطه به رحمت خداوندی برخوردار

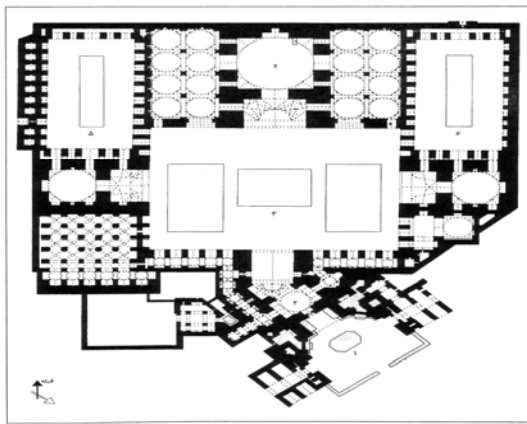
شده‌اند . کف مسجد پله یا نرده و یا صفه بلند ندارد و همه جا حرکت به راحتی انجام می‌گیرد . معمار مسجد استاد علی اکبر اصفهانی از معماران مشهور زمان صفویه است .

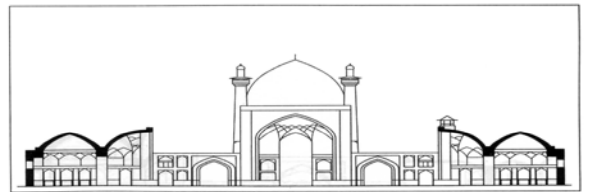
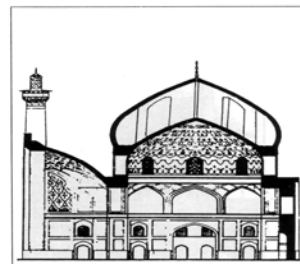
گنبد خواجه نظام الملک

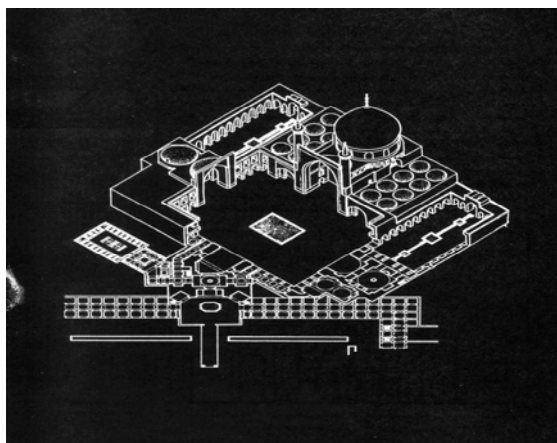
ایوانهای جنوبی به شرقی مسجد جامع اصفهان

اصفهان نقشه مسجد آقا
 ۱- پهلوان ۲- پهلوان ۳- پهلوان ۴- گنبدخانه اصلی ۵- حرمه سلیمانیه ۶- حرمه قاسمی ۷- حرمه زینبیه

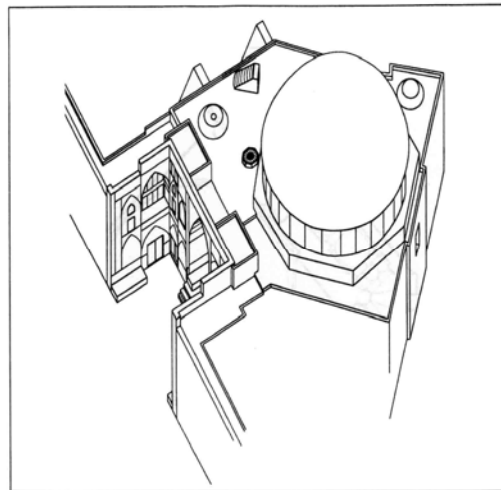
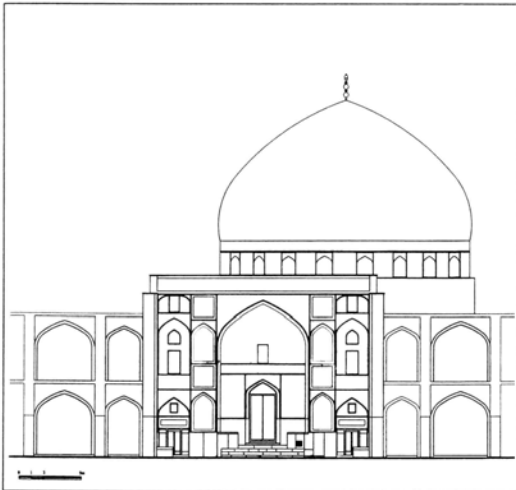

اصفهان مسجد آقا - نما - برش

مسجد امام اصفهان

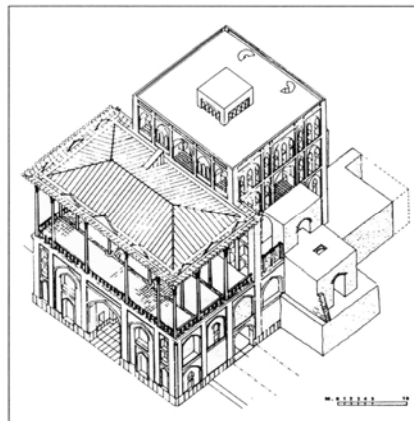
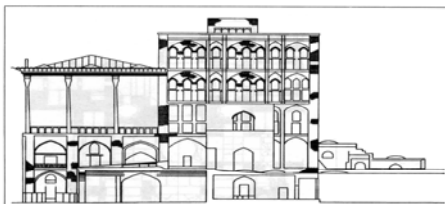
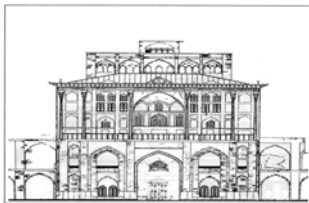
مسجد شیخ لطف‌الله - به وسیله معمار بزرگ استاد محمد رضا اصفهانی در بین سالهای ۱۰۱۲ - ۱۰۲۸ هجری ساخته شد. این مسجد در ضلع شرقی میدان نقش جهان و درست مقابل عالی قاپو قرار دارد. گنبد زیبای دو پوسته آن که رنگ کرم دارد، با اسلیمیهای جالب تزیین شده است. جلوخان و سر در ورودی با کاشی تزیین شده، و ورودی مسجد چند پله از کف خیابان بلندتر است. مسجد فاقد حیاط است و می‌گویند مخصوص بانوان حرم پادشاهان صفوی بوده و زیر گنبد مقصوره آن یک پارچه کاشی کاری است و اطراف ایوان و محراب آن پیچ تزیینی به رنگ فیروزه‌ای است. زیر گنبد آن (آهیانه) مانند کاسه‌ای واژگون است و نقش آن شبیه فرش مقبره صفی‌الدین اردبیلی است که به همین نام معروف است. (این فرش اکنون در موزه بریتانیا است) محراب با کاشی معرق بسیار نفیس تزیین شده است. زیر زمین آن با تاقهای چهار بخش و هشت بخش پوشیده شده و بلندای آسمانه آن کوتاه است. کتیبه بسیار زیبای آن در زیر گنبد کار خوشنویس بزرگ زمان، علیرضا عباسی است.

مسجد شیخ لطف‌الله در میدان نقش جهان

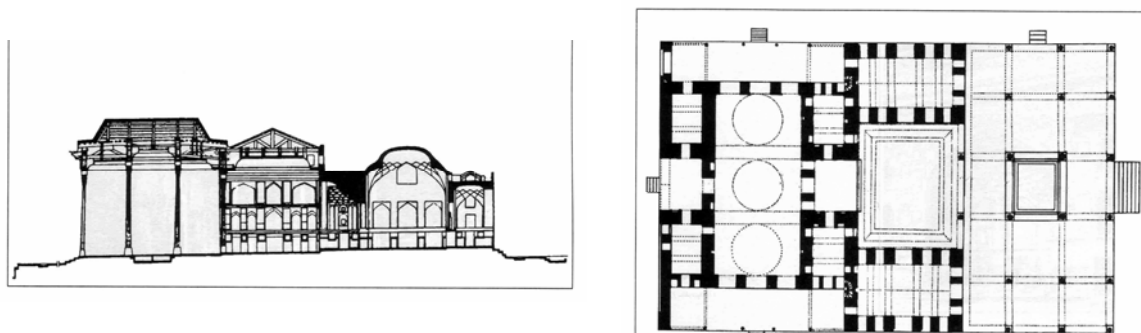
عالی قاپو - پادشاهان صفوی به ویژه شاه عباس تعداد کاخ در شهر اصفهان و شهرهای شمالی ایران مانند بهشهر و ساری ساختند که خوشبختانه اکثر آنها هنوز باقی است. یکی از این کاخها عالی قاپو در غرب میدان نقش جهان است. قسمت جلو آمده این کاخ دو طبقه و در قسمت پشت شش طبقه است. در اشکوب سوم بزرگترین اتاق، ویژه به تخت نشستن شاه عباس بوده است. اشکوب ششم، ویژه پذیرایی رسمی پادشاه و جایگاه نوازندگان بوده است. بزرگترین تالار این ساختمان، در این اشکوب است. همین تالار است که نزد مردم «اتاق موسیقی» نام گرفته است. این کاخ به قسمتهای دیگر و از جمله کاخ چهل ستون راه داشته و در واقع ورودی مجموعه بناهای صفوی که در پشت کاخ عالی قاپو قرار داشتند، می‌باشد.

شاه عباس و اطرافیان او در هنگام اعیاد و جشنها در ایوان ستون‌دار این کاخ به تماشای مردم و حرکات نمایشی که در میدان انجام می‌شد، می‌نشسته است. بنا از ابتدا توسط پلکان مارپیچی به طبقات بالا راه می‌یابد و تمامی اتاقها و ایوان آن دارای تزیینات نقاشی و تذهیب کاری بوده است. از نگارگر بزرگ و مشهور آن زمان «رضا عباسی» و شاگردان او نگاره‌هایی بر در و دیوار این کاخ دیده می‌شود. نکته: در زمان شاه عباس دوم به اشکوب سوم آن ستاوندی رو به میدان با هیجده ستون از چوب چنار افزوده شد.

عالی قاپو در میدان نقش جهان

کاخ چهل ستون - در وسط باغی که مربوط به مجموعه کاخ شاهی است و امروزه به نام باغ چهل ستون معروف است ، قرار دارد ، این کاخ یک بار دچار آتش سوزی شد ولی شاه سلطان حسین مجدداً آن را تعمیر و نوسازی کرده است . این کاخ به طرف مشرق ساخته شده و در جلوی آن ایوانی سرپوشیده قرار گرفته که سقف آن بر روی ۱۸ ستون از چوب یک پارچه چنار استوار است . ستونها دارای پایه سنگی به شکل شیر هستند . چون تصویر ستونها به داخل حوض بزرگ مربع مستطیلی که در مقابل ایوان قرار دارد ، منعکس می شود شکل چهل ستون دارد ، لذا این کاخ به نام چهل ستون معروف شده است . تزیینات دیوارها با نقاشیهای زمان صفوی تزیین شده که بسیاری از آنها به مرور زمان تخریب شده است . در پشت ایوان تالار بزرگی است که دیوارهای اطراف آن شامل چندین صحنه نقاشی از جنگهای پادشاهان صفوی و همچنین نادرشاه است . این تالار مهمترین قسمت عمارت چهل ستون است و در اینجا پادشاهان صفوی بر تخت سلطنت جلوس می کردند و سفیران و میهمانان خارجی را به حضور می پذیرفتند .

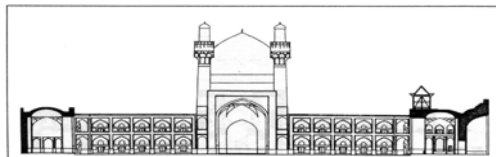

کاخ چهل ستون

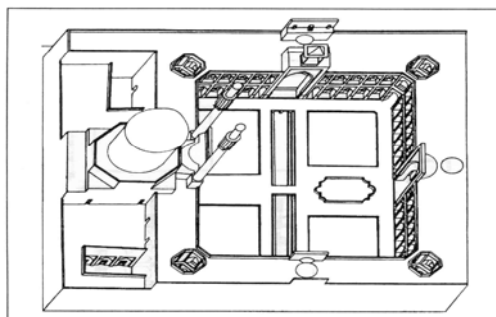
مدرسه چهار باغ یا مدرسه مادر شاه - این مدرسه که در خیابان چهارباغ قرار دارد ، توسط مادر شاه سلطان حسین ساخته شد . گنبد و مناره های آن یکی از شگاهکارهای معماری ایران است . مدرسه چهار ایوانی بوده و در اطراف حجره هایی برای طلاب قرار دارد . در کنار این مدرسه بازارچه ای به نام بازارچه بلند قرار دارد که یک بازار سنتی صفوی است ؛ کاروانسرای مادرشاه در کنار این مسجد تبدیل به هتل عباسی شده است .

برش مدرسه

نمای مدرسه

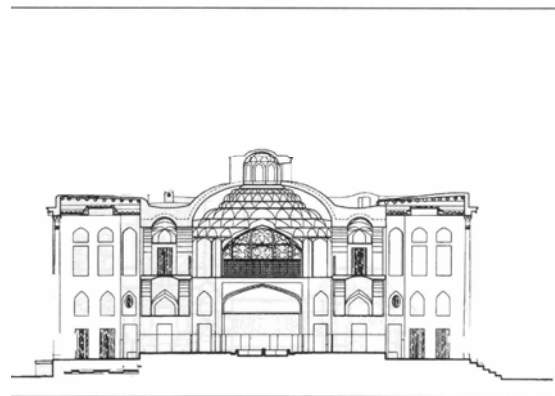
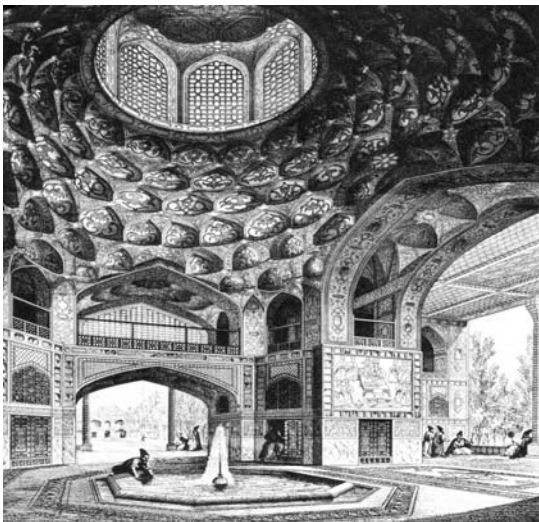
پرسپکتیو مدرسه مادر شاه

کاخ هشت بهشت - کاخ هشت بهشت یکی از کاخهای سلاطین صفوی است که در اوایل قرن یازدهم هجری قمری در زمان پادشاهی شاه سلیمان صفوی بنا شده است .

این کاخ در شمال بازارچه بلند واقع شده است. در آن به طرف چهار باغ روبه‌روی خیابان شیخ بهایی باز می‌شود. پیش از این نیز گفته شد که در معماری کاخ‌ها و کوشک‌ها، معماران تلاش داشتند تنوع پدید آورند و طرح آن را «پاجفت» یا «ناقزینه» کار می‌کردند. مانند کوشک چهل ستون قزوین و دیگر کاخ‌ها. در این کوشک نیز اتاق‌های گوناگون دیده می‌شود.

عمارت کاخ هشت گوشی است که چهار ضلع آن بزرگ و چهار ضلع دیگرش کوچکتر است و از دو طبقه تشکیل شده است. طبقه اول دو متر از کف زمین بلندتر است. دو پلکان مرکب از ده پایه در دو سوی شرق و غرب آن قرار دارد. از این پله‌ها وارد تالار بزرگ هشت گوش به نام هشتی می‌شوند که وسط آن حوض هشت گوشی ساخته شده است. چهار ضلع بزرگ این تالار باز بوده و به ایوانهای اطراف راه داشته است و در چهار ضلع کوچک هشت گوش در هر طرف، دو اتاق چهار گوش است. اتاق‌های گرداگرد آن هیچکدام مانند هم نیستند. طرح اشکوب همکف نیز با اشکوب بالا متفاوت است. سقف تالار هشتی گنبدی شکل است و در بالای گنبد قبه کوچکی است که دارای هشت دریچه مشبک است. اطاقهای طبقه فوقانی نیز هر یک دارای قبه کوچکتری است. در ایوان شمالی حوض چهارگوشی بوده که آب از فواره آن فوران می‌کرده و پس از ریختن در حوض از سنگ شیب‌داری به صورت آبشار سرازیر می‌شده است. دور تا دور سکوه‌های سنگی اطراف عمارت جوی آبی وجود داشته که پس از گردش پیرامون بنا، وارد نهر اصلی باغ می‌شده است.

ازاره‌های طبقه اول از سنگهای مرغوب یشم ساخته شده و جرزهای آن از آجر تراش است. آنطور که مورخان می‌گویند، نرده‌های از چوب زنگار و قابها و چهارچوبها از نقره و جامه‌های بلور و شیشه‌های رنگارنگ ظریف ساخته شده بود و همه جا آینه‌های بلورین در دیوارها به کار گرفته شده است. در این تالارها اطاقهای آئینه کاری کاملی وجود داشته که اثنائیه هر اطاق از باشکوه‌ترین نوع خود در دنیا بوده است. شاردن بازرگان و سیاح فرانسوی که در زمان شاه سلیمان چند سال در اصفهان به سر برده، درباره این کاخ می‌گوید: «کاخ هشت بهشت در باغ بلبل قرار دارد. تمام سقف آن موزاییک بسیار عالی است. بنا در دو طبقه و اطراف آن دالانها و غلام‌گردشها است. در این دالانها فضاهایی است که زیباترین و فرح‌انگیزترین نقاط دنیا محسوب می‌شود و هر یک به وسیله منفذی که به آن نور می‌تابد روشن می‌شود. هیچ‌یک از این نقاط از حیث شکل و ساختمان و تزئینات شبیه یکدیگر نیست و در هر جایی چیزهای تازه و گوناگون است.»

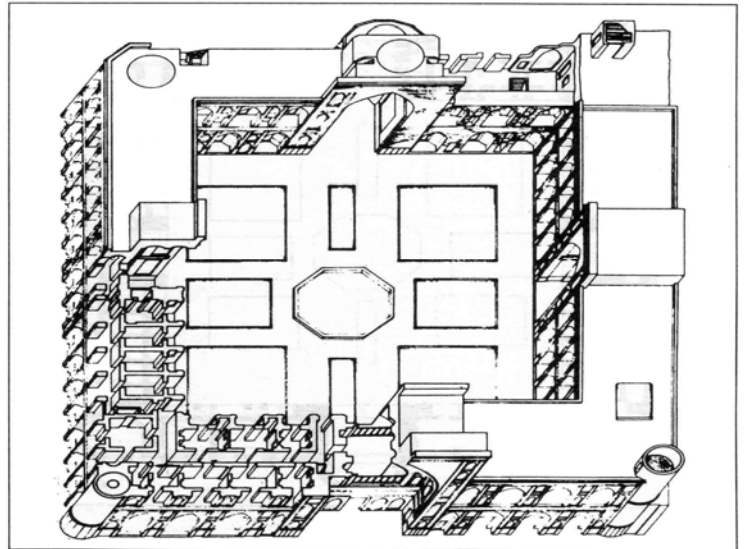
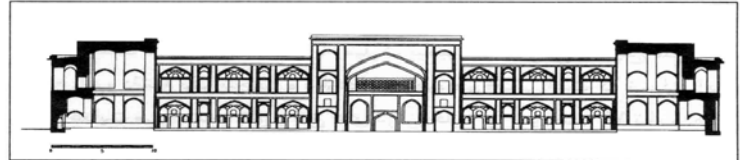
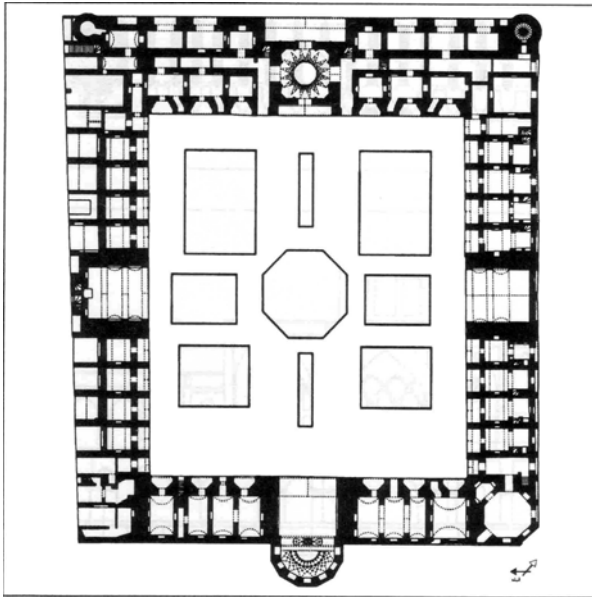

هشت بهشت

مدرسه خان شیراز

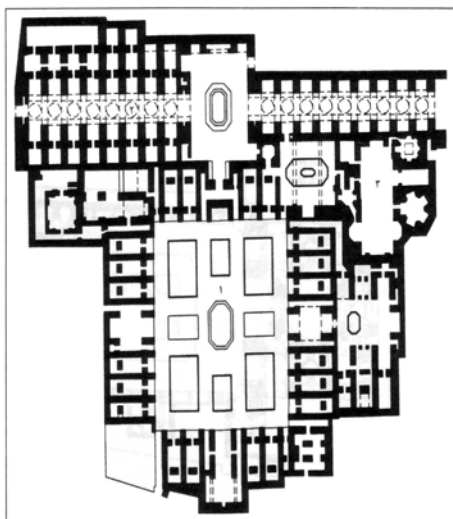
مدرسه خان شیراز را استاد حسین شمعی شیرازی در سال ۱۰۲۴ ساخته است. در گرداگرد میانسرا حجره‌هایی است که همگی دارای یک ایوانچه هستند.

در اشکوب بالا فضای باز پشت رواق‌ها، برای بحث بوده است. «مدرس» بزرگ ملاصدرا روی سر در مدرسه ساخته شده بود. یکی از ویژگی‌های طرح مدرسه، این است که شمار برخی اندام‌های آن بر پایه اعداد مقدس بوده است. شمار حجره‌های آن ۹۲ تا است که به حروف جمل، نام مبارک پیامبر اسلام در می‌آید. پنج مدرس و دوازده راهرو داشته پنج تن و دوازده امام. راهرو هم فضایی است که انسان را به سوئی هدایت می‌کند. دو اتاق و اتاق‌های درس خارج آن روی هم ۱۴ تا بوده، با افزودن شماری از این اندام‌ها بر هم عدد ۱۱۰ بدست می‌آید. افزون بر آن چهار اتاق دیگر هم هست، یعنی اتاق گاه‌شناسی، اتاق خادم، اتاق چراغدار و اتاق مؤذن که روی هم ۱۱۴ بدست می‌آید، که تعداد سوره‌های قرآن است. بدین گونه از این ساختمان، هم کارکرد خود را می‌گرفتند و هم این چنین باورهای خود را نشان می‌داده‌اند.

ارسن کرمان

ارسن ابراهیم خان کرمان از دوره دوم شیوه اصفهانی بجا مانده است و در بر گیرنده بازار ، گرمابه ، آب انبار، مدرس و خانه مدرس است. بازار آن در انتهای بازار گنجعلی خان است و قیصریه نام دارد . که حجره های دو اشکوبه و بلندای در خوری دارد که در میانه آن « جلو خان » مدرسه و در ایگانه است. کهن ترین کتیبه در مدرسه ابراهیم خان به سال ۱۲۳۲ قمری است. ساختمان مدرسه دارای اتاق شاه نشین، محراب و غرفه های گرداگرد آن است. ساختمانی دو اشکوبه با بادگیری بلند و چهار سویه و آسمانه آن همانند پوشش تخت است که حمام ابراهیم خان در کنار مدرسه و بازار است و بسیار زیباست . در آسمانه آن چفدهای پنج او هفت کار شده است. معمار آن اشتباهی که معمار بزرگ سلطان محمد یزدی در کاربرد این چفد کرده بود، نکرده است.

ارسن ابراهیم خان کرمان

ارسن گنجعلی خان

ارسن گنجعلی خان در کرمان در شیوه اصفهانی در سال ۱۰۰۵ تا ۱۰۳۴ به فرمان گنجعلی خان فرماندار شاه عباس در کرمان ساخته شد و معمار آن استاد محمد یزدی بوده است.

این ارسن در برگیرنده مدرسه، کاروانسرا، حمام، آب انبار، ضرابخانه و مسجد است که همه، گرداگرد یک میدان جای دارند. مدرسه گنجعلی خان در پهلو شرقی میدان در سال ۱۰۰۷ ساخته شده است. کتیبه آن به خط علیرضا عباسی، خوشنویس بنام زمان صفوی است.

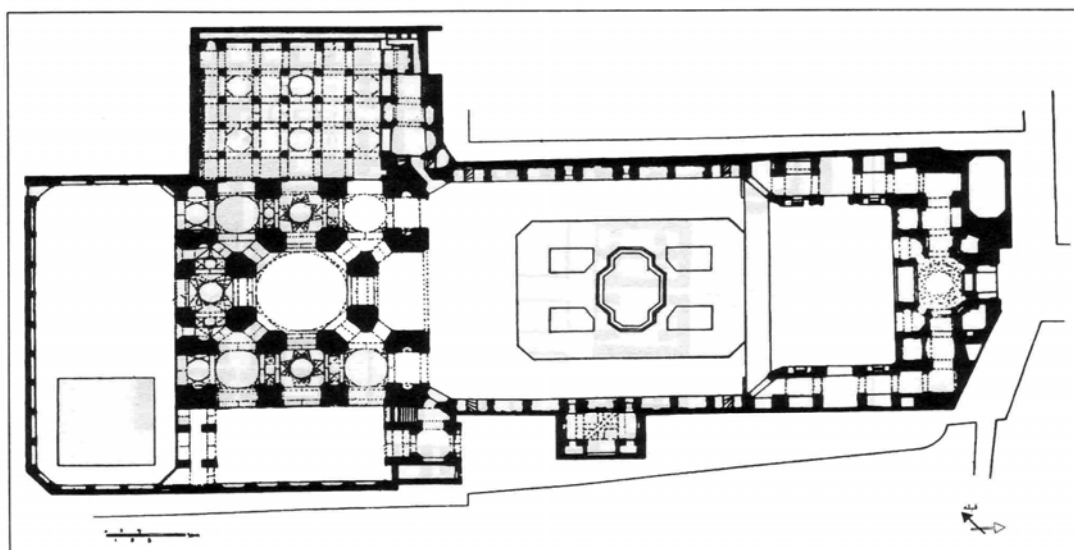
بر بام ساختمان دو حیاط است، یکی از آن مدرسه و دیگری برای خادم آن.

باغ فین

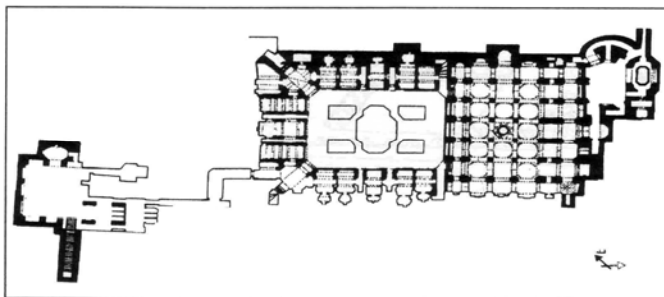
در کنار آثار و بناهای گوناگونی که در سراسر ایران و در دورانه‌های مختلف بنا شده، باغهای ایرانی نیز جایگاه ویژه‌ای در آثار ایران دارند که بسیاری از آنها معروف و مشهور بوده و شرح و وصف آنها در کتابهای تاریخ و سفرنامه‌هایی که توسط جهانگردان و سیاحانی که از ایران بازدید داشته‌اند، آمده است. این باغها، معمولاً جزو فضاهای کاخها و یا خانه‌های اعیان و اشراف بودند که تعدادی از آنها هنوز باقی است. معروفترین این باغها، چهار باغ اصفهان، باغ ارم شیراز، باغ دولت آباد یزد، باغ ماهان کرمان و باغ فین کاشان است، این باغ در روستایی به همین نام در نزدیکی کاشان قرار دارد. طراوت و زیبایی این باغ مربوط به چشمه پرآبی به نام سلیمانیه است که تقریباً در جنوب آن قرار دارد. آب زلال این چشمه در حوضهای سنگی و آب‌نماها و جویهایی که با زیبایی و نظم خاصی در چهار جهت اصلی و اطراف باغ کشیده شده‌اند، جاری است، آب‌نماها با کاشی فیروزه‌ای و فواره‌های سنتی که به فاصله‌های معین در وسط آنها قرار دارند جاذبه ویژه‌ای به این باغ داده‌اند. همچنین سروهای بلند و سر سبز و کهن ایرانی در چهار باغچه بزرگ باغ جلوه‌ای استثنایی به این باغ ایرانی داده‌اند. به طوری که تقریباً همه افرادی که به کاشان مسافرت می‌کنند و همچنین بازدیدکنندگان خارجی حتماً از این باغ بازدید دارند. این محل یکی از تفریحگاههای عصر مردم کاشان نیز هست. اطراف باغ دارای دیوار بلندی است و در محوطه باغ چند بنای تاریخی قرار دارد که مهمترین آنها یکی کاخ شاه عباس صفوی است که در وسط باغ قرار گرفته و سبک بناهای صفوی را دارد و دیگر، کاخی است که به دستور فتح‌الشاه قاجار نظیر کاخ اول در کنار باغ ساخته شده است در وسط این دو کاخ حوض سنگی ساخته شده که آب چشمه سلیمانیه چون چشمه‌ای جوشان از وسط آن می‌گذرد. از بناهای معروف دیگر این باغ حمام فین است که در کنار دیوار باغ به شیوه حمامهای قدیمی ایران ساخت شده است. این حمام شاهد یکی از مهمترین وقایع تاریخ بوده است یعنی قتل میرزا تقی خان امیرکبیر از نامدارترین مردان تاریخ ایران به دستور ناصرالدین شاه قاجار که پادشاهی نالایق و بی‌کفایت بود.

مدرسه و مسجد آقا بزرگ کاشان

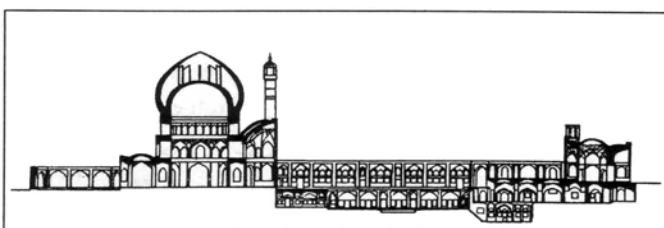
مدرسه و مسجد آقا بزرگ کاشان در دوره شیوه اصفهانی در سال ۱۲۶۸ ساخته شد و چند ویژگی دارد. یکی اینکه گنبد آن روی ستاوند ساخته شد و گنبد خانه، فضایی باز است. دیگر اینکه مدرسه آن در زیر مهتابی جلوی درآیگاه از مسجد جدا شده و نیم اشکوب هم از باغچال یا گودال باغچه که گرداگرد آن حجره‌ها جای دارند، بالاتر است. بدینگونه، سه بخش اصلی بنا، یعنی مسجد، مدرسه و شبستانهای زیر زمینی در ارتباط با هم وجدا از هم هستند. این بنا دارای کار بندی و یزدی بندیهای بسیار زیباست. در خانه لاری های یزد ساختمان گنجینه (موزه) معماری خانه است و بخوبی بازسازی شده است. این یک نمونه خانه خوب ایرانی است.

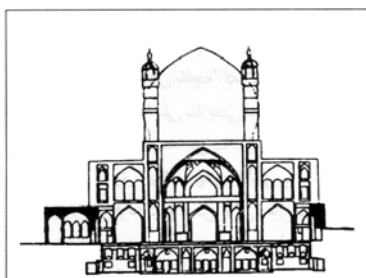
مدرسه و مسجد آقا بزرگ در کاشان

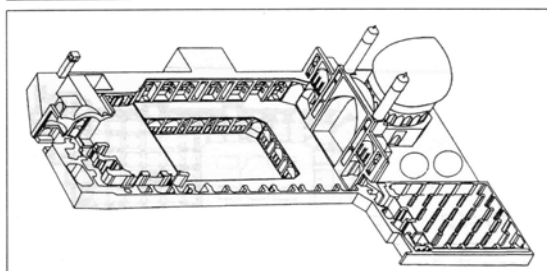
نقشه مدرسه و شبستان زیرزمین

برش از مدرسه و مسجد آقا بزرگ

نما و برش عرضی از مدرسه

سه بعدی از مدرسه و مسجد

معماری دوره بعد از صفویه (افشاریه)

می‌دانیم اوضاع ایران پس از آخرین پادشاه صفوی (شاه سلطان حسین) دچار اغتشاش و بی‌نظمی شد و افغانها به سرکردگی اشرف افغان بر قسمتهای زیادی از ایران تسلط یافته و شروع به قتل و غارت کردند. در چنین احوالی نادر که از طایف افشار بود و بعداً به نام نادر شاه افشار معروف شد، زمام کشور را به دست گرفت. نادر به جهت جنگهای طولانی در ایران و حملاتی که به ظاهر برای تسخیر هندوستان ولی احتمالاً برای به چنگ آوردن ثروت بسیار از طلا و جواهر از معابد هندوها کرد، فرصتی نیافت تا به عمران و آبادی و احداث بناهای مهم اقدام کند، از دوران فرمانروایی او، غیر از یکی دو مورد تعمیرات، یک اثر قابل ذکر بر جای مانده است، این بنا قصر خورشید نام دارد و در سالهای آخر سلطنت نادر در کلات نادری در شمال خراسان ساخته شد. طرح و نقشه ساختمان را تقلیدی از بناهای هند می‌دانند. بنا در سه طبقه است که طبقه اول آن بنای هشت‌گوشی است که محل سکونت مستخدمان و آشپزخانه و گرمابه و ... بوده است. در وسط این بنای ۸ گوش برج استوانه‌ای مانند در دو طبقه قرار دارد که محل اقامت شاه و خانواده‌اش بود. این برج ۲۵ متر از

زمین ارتفاع دارد و نمای آن کنگره‌دار و مژرس و از سنگهای تراش‌دار است ، این بنا برا اثر زلزله شکاف برداشته و بتدریج قسمتی از سنگهای آن ریخته است ، داخل بنا تزیینات گچ‌بری و نقاشیهای مینیاتور داشته است .

زندیه

با شرحی که از دوران حکومت افشاریه بویژه اواخر عمر نادر داده شد ، زمینه برای به حکومت رسیدن کریم‌خان که در شیراز او را به طور مطلق وکیل می‌نامیدند ، فراهم شد (قرن ۱۲ هـ.ق) . کریم‌خان شیراز را به پایتختی برگزید و در طی بیست سال حکومت خود در شیراز کوشش کرد و آثاری در آن به وجود آورد ، لکن بعد از او آغامحمدخان قاجار که از بستگان کریم‌خان بود ، مجالی برای حکومت لطفعلی خان زند فرزند برومند کریم‌خان باقی نگذاشت و او را به فجیع‌ترین وضع به قتل رسانید . آثاری که از دوره کریم‌خان در شیراز باقی است ، به نام بناهای وکیلی معروف است . تعدادی از این بناها به مرور زمان و عدم توجه پادشاهان قاجار و یا عوامل طبیعی مانند زلزله صدمه دیده و یا منهدم شده است . آنچه از بناهای وکیلی هم اکنون در شیراز باقی است ، عبارتند از : ۱- مسجد وکیل ۲- بازار وکیل ۳- باغ نظر و عمارت کلاه فرنگی ۴- ارگ کریم‌خانی ۵- آرامگاه حافظ ۶- چهل تن ۷- هفت تن ۸- دیوانخانه ۹- حمام وکیل ۱۰- آب‌انبارهای وکیل ۱۱- پل رودخانه خشک ۱۲- باغ جهان‌نما و ... اکنون به شرح مهمترین آنها می‌پردازیم :

مسجد وکیل : این مسجد در زمینی به وسعت تقریبی یازده هزار متر مربع بنا شده و در این مسجد چند نکته مهم هنری قابل توجه است .

۱- معماری : سه طاق نمای مجلل و باشکوه آن از شاهکارهای معماری است .

۲- کاشیکاری : کاشیهای طاق‌نما و جرزها ، مخصوصاً کاشیهای هفت‌رنگ سه طاق‌نمای بزرگ که با رنگهای زنده و جالب ساخته شده و روی آنها گل و بوته‌های ظریف و خطوط اسلیمی و ترنجهای زیبا روی زمینه‌های گوناگون نقش شده است و طرح لچکهای بالای طاق‌نما با طرحهای متنوعی تزیین شده است .

۳- خطوط : خطوط کتیبه‌ها به خط ثلث و نسخ است .

۴- حجاری : حجاریهای مسجد در نوع خود بی‌نظیر است .

الف - ساختن و پرداختن تخته سنگهایی عظیم لبه‌های حوض

ب - حجاری ازارهای ستونها و طاق‌نماها

ج - حجاری ستونهای شبستان بزرگ که شکل مارپیچ دارد ،

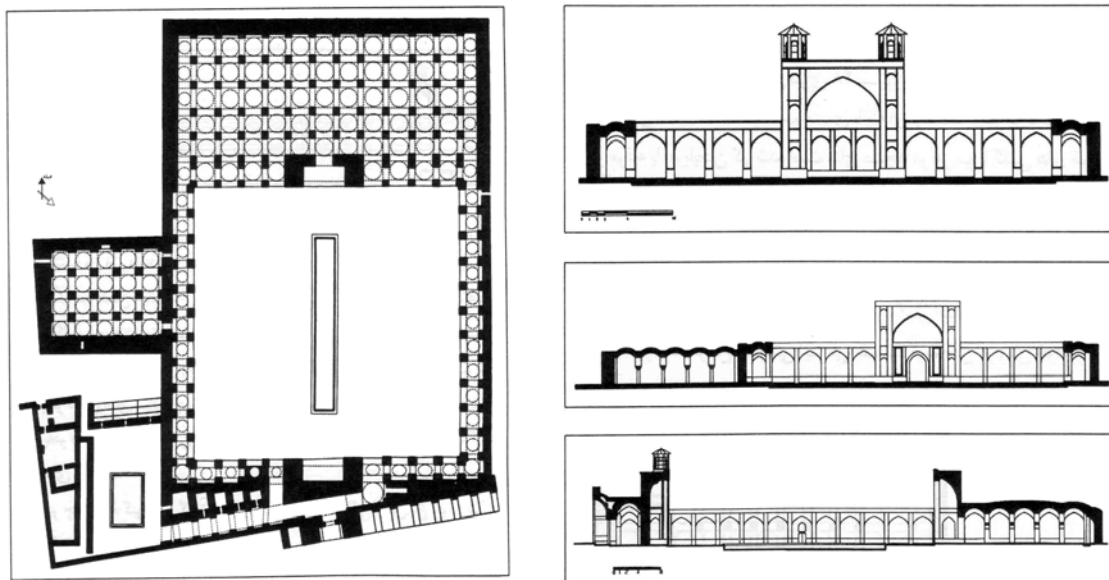
د - حجاری منبر

سر در ورودی مسجد دارای طاق‌نمای مجللی است که با کاشیهای معرق و هفت رنگ تزیین شده و بالای آن کتیبه‌ای است از آیات قرآن با خط ثلث که روی کاشی نوشته شده ، تمام دیوارها و سقف طاق جلوی دالان با کاشیهای هفت رنگ پوشیده شده است .

صحن مسجد با تخته سنگهای صاف فرش شده و در وسط آن حوض وسیعی قرار دارد ، در لبه این حوض تخته سنگهای عظیمی کار گذاشته‌اند . در چهار سمت مسجد طاق‌نماهای متعددی است که ازاره‌های یک متر و نیمی با نقوش اسیمی حجاری شده است و بالای سنگها تا لبه زیر بام کاشیهای هفت رنگ است . در قسمت روبه‌رو قبله (شمال) ایوان مرتفعی بنا شده که آن را طاق مروارید می‌گویند . این طاق از لحاظ معماری و کاشیکاری و نقوش و خطوط و حجاری بی‌نظیر است .

شبستان بزرگ مسجد با ستونهای زیبای آن بسیار جالب و از شاهکارهای معماری ایران است . نماهای این شبستان با تخته سنگهایی با نقوش اسلیمی و کاشی معروف هفت رنگ مزین شده است محراب در انتهای شبستان قرار گرفته از راه محراب از سنگ مرمر و کاشی هفت رنگ است. در طرف چپ محراب منبری از سنگ مرمر است که به تعداد ۱۴ معصوم دارای ۱۴ است . این منبر بزرگ احتمالاً از آذربایجان به شیراز آورده شده است .

در سمت شرقی یک شبستان نسبتاً وسیعی قرار دارد که زمستانها از آن استفاده می‌شده ، سقف آن آجری است که توسط ستون‌های سنگی ساده یک‌پارچه نگهداری می‌شود .

مسجد وکیل شیراز

بازار وکیل : در محله «در شاهزاده» و جنب مسجد وکیل واقع است و از قیصریه لار برگرفته شده ، دو راسته دارد یکی شمالی جنوبی و دیگری شرقی، غربی و محل برخورد این دو راسته ، چهار سو جای دارد بعبارت دیگر طرح این بازار به شکل صلیب و دارای چهار در بزرگ بوده که شبها آنها را می‌بسته‌اند . در راسته‌های شمالی و جنوبی آن مغازه‌ها قرار دارند و در قسمت شرق جناح شمالی آن دو کاروانسرا ساخته شده است. در قسمت‌های شرقی و غربی نیز مغازه‌ها قرار دارند . ویژگی این بازار علاوه بر معماری زیبای آن یکی عرض زیاد و وسعت آن است سقف بازار مرتفع زده شده و بلندای تاق آن بیش از ده متر است .و نوع پوشش آن آجرکاری ضربی است .

باغ نظر و عمارت کلاه فرنگی : در محل کنون موزه پارس سابقاً باغ وسیعی بود که به عمارت کلاه فرنگی و ارک و دیوانخانه مرتبط بود این باغ دارای درخت‌های سرو و نارنج و ... است که اکثر آنها از میان رفته است . در وسط باغ عمارت هشت ضلعی ساخته شده که به کلاه فرنگی معروف است کف آن از سطح باغ بلندتر است نمای این بنا با کاشیهای رنگارنگ ظریف پوشیده شده و در داخل آن با کاشیکاری و مقرنسهای ظریف مزین شده که در نوع خود بی‌نظیر است . داخل ساختمان و در وسط هشتی آن حوض مرمر ساخته شده ؛ کریم‌خان این بنا را مخصوص مقبره خود ساخته بود . این بنا ، اکنون تبدیل به موزه پارس شده که شامل اشیایی از دوران هخامنشیان تا قاجاریه سات . یازده صحنه نقاشیهای بسیار ظریف و زیبای آن کار مرحوم آقا صادق از نقاشان چیره‌دست این زمان است که کارهای لاک‌کاری روی قلمدان و جلد کتاب او مشهور است .

ارک کریم‌خانی : این ساختمان قصر سلطنتی و اندرونی زندیه بوده و شبیه یک قلعه آجری با دیوارهای بلند است که در چهار زاویه آن چهار برج ساخته شده است .

نمای بیرونی برجهای نقش و نگارهای آجری دارد ، سردر ورودی آن کاشیکاری و در داخل آن نیز کاشیکاری و اطاق‌ها با نقاشیهای بسیار ظریف و زیبایی آراسته شده‌اند . این بناها مدت‌ها متروک و حتی مدتی تبدیل به زندان شده بود ، لکن امروزه تعمیر و مرمت بسیار شده و محل یکی از واحدهای فرهنگی شیراز است .

قاجاریه

در زمان سلسله قاجاریه ، حوادث ناگواری در ایران اتفاق افتاد که منجر به ضعف کشور و از دست رفتن قسمت‌های مختلف آن ، اعمال نفوذ بیگانگان و متزلزل شدن اساس و استقلال ایران شد . در این دوره ، انحطاط شیوه اصفهانی را داریم .

در این زمان ، هنگامی که روابط ایران با غرب بیشتر می‌شود ، متأسفانه ایرانیان خوباختگی پیدا کرده و تحت تأثیر فرهنگ و صنعت تمدن غرب قرار می‌گیرند . از طرف دیگر به علت مسائل فرهنگی داخلی و تبلیغات آنها ، این عمل تشدید می‌شود . به طوری که همه چیز را از غرب و خود را فاقد همه چیز می‌دانسته‌اند . به هر حال بعد از شیوه اصفهانی ، دیگر شیوه‌ای جانشین آن نشده است و هر قدر هم که سعی شد تا این رشته هنری گسسته را درست کنند ، موفق نشدند .

در این دوره به تزیینات توجه فراوانی مبذول داشتند و عرصه آن را در کاخها و منازل مسکونی یافتند . آیینه‌کاری و گچکاری به سرعت رایج شد ، سالنهای بزرگ با اشکال هندسی متنوع از آیینه‌ها تزیین شدند (تالار آینه کاخ گلستان) و سقفهای چوبی خانه‌ها نقاشی شدند . ناصرالدین‌شاه علاوه بر کاخ گلستان که بر آبادانی آن افزوده تعدادی کاخ برای گذراندن ایام فراغت و خوشگذرانی خود در تهران و شهرستانها احداث کرد که نمونه‌های آن کاخ عشرت آباد ، قصر فیروزه و کاخ صاحبقرانیه و کاخ شهرستانک و ... است .

وابستگی به خانواده دربار و امرا و افراد صاحب نام و ثروتمندان نیز بناهای مجلل و باشکوه احداث کردند. تعدادی از این بناها که اکثراً خانه‌های مسکونی هستند، از دوره صفوی به ویژه در اصفهان که پایتخت صفوی بود و تعداد بیشتری از دوره قاجاریه در شهرهایی که بافتهای قدیمی دارند، مانند اصفهان، یزد، کرمان، کاشان و تهران با حفاظت و تعمیراتی که در آنها به عمل آمده، هنوز باقی مانده‌اند مانند عمارت مسعودیه (ساختمان کنونی وزارت آموزش و پرورش نزدیک میدان بهارستان) که متعلق به شاهزاده مسعود میرزا بوده و خانه امیریهادر در محله امیریه و خانه وثوق‌الدوله در محله سرچشمه تهران و خانه بروجردیها در کاشان و... که پابرجا هستند. متأسفانه تعدادی از این خانه‌ها که نشان کاملی از معماری قاجاریه داشتند، توسط سودجویان تخریب و به جای آنها خانه‌هایی که نام و نشانی از معماری ایران ندارند، ساخته شد.

طرح و نقشه خانه‌هایی که از دوره قاجاریه باقی مانده‌اند، شامل دو حیاط بیرونی و اندرونی است که حیاط اندرونی کوچکتر از حیاط بیرونی است. برای ورود به این خانه‌ها، ابتدا وارد محوطه‌ای هشت گوش و یا دایره و به ندرت مربع به نام هشتی می‌شویم که فضایی است کاملاً بسته و مختصر نوری از سقف می‌گیرد. در این هشتی، حیاط بیرونی و اندرونی از هم جدا می‌شوند و هر کدام در مخصوص دارند. در واقع هشتی بین حیاط بیرونی و اندرونی است مساحت این هشتی حدود ۸ الی ۱۲ متر است. در حیاط اندرونی، معمولاً در قسمت شمال و جنوب حیاط دو ساختمان که یکی برای اقامت زمستانی و دیگری برای اقامت تابستانی بود می‌ساختند که بنای شمالی و رو به قبله آن به سه دری یا پنج‌دری معروف است این به جهت آن است که اطاق بزرگ آن با دو در ورودی و ۳ و یا ۵ پنجره که در وسط قرار می‌گرفته به حیاط مرتبط می‌شد. در محوطه حیاط اندرونی و ساختمانهای آن، منحصراً افراد خانواده صاحب‌خانه و محارم آنها زندگی و رفت و آمد می‌کردند و افراد بیگانه حق ورود به این قسمت را نداشتند. حیاط اندرونی به وسیله در کوچکی به حیاط بیرونی راه می‌یافته. حیاط بیرونی شبیه حیاط اندرونی و از آن بزرگتر است و اطاق بزرگ رو به قبله که همان اطاق پنج دری باشد، بزرگتر و مجلل‌تر و تزئینات داخل اطاق اعم از گچبری و آئینه‌کاری بسیار زیبا بودند. در وسط دو حیاط اندرونی و بیرونی حوضی هشت گوش و یا بیضی و دایره می‌ساختند که اطراف آن را باغچه کرده و در آن درخت همیشه سبز شمشاد می‌کاشتند تا بچه‌های کوچک دسترسی به حوض کع عمیق هم بود نداشته باشند و یا کسی غفلتاً در شبهای تاریک در حوض نیفتد. البته اکثر توده مردم چنین شرایطی نداشتند و قادر نبودند که نظیر این خانه‌ها را بسازند.

نفوذ معماری غرب در ایران

در مورد نفوذ معماری غرب به ایران، دو دوره کاملاً مشخص را می‌توان نام برد، دوره اول مربوط به زمان قاجار تا اوایل دوره پهلوی اول است و دوره دوم به‌طور کلی مربوط به دوران پهلوی است. در دوره اول، نفوذ مستقیم معماری غرب را داریم که فقط در ظواهر و تزئینات و جزییات معماری ایران موثر است و از دوره دوم به بعد کل معماری دگرگون می‌شود و بناهایی کاملاً با عناوین و عملکردهای غربی ساخته می‌شود. مانند بعضی از ادارات دولتی و دانشگاه‌ها که تا آن زمان در معماری ایران نمونه‌ای نداشت.

در معماری اواخر قاجار، چنانچه گفته شد، معماری اروپایی ابتدا به صورت تزئینات به کار گرفته شد و سپس در نقشه‌های بنا، تغییرات اساسی در جهت غربی شدن حاصل گشت، مانند ایجاد پله در مرکز خانه و به وجود آمدن هال یا سرسرا که در معماری گذشته ایران معمولاً پله در دورن یکی از جرزها و در یکی از گوشه‌های ناپیدای ساختمان قرار داشت و از فضایی به نام هال، خبری نبود.

بناهای دولتی بین سالهای دو جنگ جهانی در ایران به صورت ساختمانهای کاملاً جدیدی در شهر تهران بر پا گشتند. سبک به کار برده شده در اینجا همانند سبک بناهای دولتی اروپا مخصوصاً آلمان نازی و ایتالیا در زمان فاشیسم است. در آن ساختمانها استفاده از تزئینات و طرحهای ساختمانی روم و یونان کلاسیک برای ایجاد نوع مونومانالیسم و یادبودگرایی بود که باه روحیه دولتمردان آن زمان آلمان و ایتالیا هماهنگ بود. در ایران بین دو جنگ، روحیه گذشته‌گرایی با توجه به فرهنگ پیش از اسلام پا گرفت و رشد کرد و معماری دولتی در جهت ایجاد رابطه‌ای نمادین با گذشته پیش از اسلام بود.

بنابراین، معماری این دوره ایران با نقشه و پلانهای اروپایی و با استفاده از تکنیک بتن و آهن و نماسازی و تزئیناتی ملهم از گذشته باستان شروع به رشد کرد. مانند ساختمان بانک ملی و وزارتخانه‌ها و تعدادی دبیرستان (از قبیل البرز و فیروز بهرام) که نماسازی آنها گاهی حتی ترکیباتی از معماری کلاسیک یونان و رم را نیز به همراه داشت.

در بین این بناها، ساختمانهای دانشگاه تهران که قسمتی از آن را آندره گدار طرح کرده، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، چون در اینجا شاید برای نخستین بار با بناهایی بی‌پیرایه و کاملاً ساده مواجه هستیم که با حداکثر عملکرد و حداقل تکلف ساخته شده‌اند این بناها در مقایسه با طرحهای دیگر آندره گدار مانند موزه ایران باستان نقطه عطفی در معماری ایران به شمار می‌رود. چون موزه ایران باستان با وجود صلابت و زیبایی خاصی که دارد، باز در قید و بند استفاده از تزئینات معماری باستانی است، در حالی که در بنای دانشگاه تهران آزادی از این قید و بند به وضوح به چشم می‌خورد.

در این دوره ، نوع دیگری از معماری نیز در شرف تکوین می باشد و آن معماری خیابان است . خیابان به عنوان محلی برای رفت و آمد و کسب و کار و گردش در سالهای بین دو جنگ موجودیت بیشتری یافت و معماری خیابان که شامل نمایی با ردیف مغازه‌ها در کنار پیاده‌روها و در طبقات اول و دوم و سوم خانه‌ها و ادارات و دفاتر بودند ، شروع به رشد کرد .

در اینجا ، خیابان به عنوان فضایی مرتبط با بناهای اطراف مطرح می‌شود و نماها به عمد در ارتباط با ابعاد خیابان و متحدالشکل ساخته می‌شوند ، مانند بسیاری از خیابانهای مرکزی تهران از جمله خیابان حافظ ، سعدی ، فردوسی ، امام‌خمنی و ... که نمای خیابان با ردیف طاقها و طاق‌نماها و پنجره‌های یک شکل تعریف شده است ، از نکات جالب این بناها ، گوشه‌های آنها در محل تقاطع دو خیابان است که به طور کاملاً حساب شده‌ای در جهت ایجاد میدان طراحی شده‌اند . میدانها نیز از معماری خاصی تبعیت می‌کنند که به جرأت می‌توان گفت معماران آنها با خلاقیت بی‌نظیری به راه حلهای بسیار زیبایی دست یافته‌اند . مانند میدان فردوسی و میدان حسن آباد تهران . از معماران این دوره پل آبکارو وارطان هوانسیان را می‌توان نام برد .

در سالهای چهل و پنجاه معماری ما شدیداً تحت تأثیر معماری غرب قرار گرفت و به سبب سست باوری و عدم اتکا به نفس و کم‌تجربگی ، محصول آماده شده بیگانه را با تمام ارزشهای آن پذیرفتیم که در عمل بحران هویت و سرگشتگی فرهنگی را برایمان به ارمغان آورد . یادآوری این نکته لازم است که مباحث یادشده در این قسمت شامل کلیاتی در زمینه معماری قاجار و پهلوی است که شهر تهران بهترین نمونه برای مطالعه دوره‌های مختلف این هنر در نظر گرفته شده است .

در خاتمه باید خاطر نشان ساخته در حال حاضر (دوره بعد از انقلاب) ما در ابتدای راه پالودن هنر معماری جدید خود هستیم و انتظاری هم نمی‌توان داشت که سریعاً جهت مشخص شود و در این معماری ایرانی زاده شود . هنر معماری علاوه بر شناخت عناصر تشکیل دهنده آن ، نیازمند هنرمندانی خلاق و ژرف‌نگر و نکته بین است که راه را بر دیگران هموار سازند .